STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

4

TOMUL 21
1970

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Prețul unui abonament anual este de 100 de lei. În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții. Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la „Întreprinderea de comerț exterior — LIBRI", București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Comitetului de redacție, pe adresa:
Str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

TOMUL 21 **Nr. 4** **1970**

SUMAR

S C I V, tomul 21, nr. 4, p. 529–714, București, 1970

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 21 N° 4 1970

SOMMAIRE

DESCOPERIRI PALEOLITICE LA GORNEA (PORŢILE DE FIER)

DE

FLOREA MOGOŞANU

În cursul anului 1969, cercetările asupra paleoliticului bănăţean au continuat cu o deosebită intensitate. Au fost reluate săpăturile de la Tincova, Româneşti-Dumbrăviţa şi Coşava, din centrul şi nord-estul Banatului, precum şi cele din zona Porţilor de Fier, de la Băile Herculane, Cuina-Turcului, Icoana şi Răzvrata. Rezultatele acestor săpături au fost destul de însemnate, atît prin bogăţia şi varietatea materialului descoperit, cît mai ales prin datele obţinute în vederea clarificării unor probleme ale stratigrafiei.

În cele ce urmează însă, nu ne vom ocupa de aceste aşezări, ci ne vom referi la descoperirea unor noi staţiuni paleolitice în această parte a ţării.

În cadrul colaborării între Grupul de cercetări complexe „Porţile de Fier" şi Muzeul judeţean din Reşiţa, am fost invitat să fac unele sondaje, în raza satului Gornea (com. Şicheviţa). Cu acest prilej au fost identificate două aşezări paleolitice, în punctele „Păzărişte" şi „Dealul Căuniţei".

Înainte de a trece la prezentarea acestor descoperiri, socotim necesar — avînd în vedere perioada de care ne ocupăm — să fixăm elementele fizico-geografice ale cadrului natural în care şi-au desfăşurat viaţa cele două aşezări.

Ne aflăm pe malul Dunării în defileul Porţilor de Fier, în zonele periferice de contact ale munceilor Locvei cu cei ai Almăjului zonă alcătuită din dealuri încîlcite însoţite de văi prelungi. Defileul Dunării prezintă aici o lărgire a văii, o mică depresiune, care pătrunde adînc de-a lungul pîrîului Cameniţei. Această mică depresiune se leagă de depresiunea mai largă a Liubcovei. De fapt întreg defileul Porţile de Fier reprezintă o înşirare de bazinete (mici depresiuni) întrerupte de „clisuri" (sectoare de vale strîmtă). Aceste lărgiri şi îngustări au depins de rezistenţa la eroziune a rocilor care au alcătuit marginile acestui defileu.

Dunărea însă nu a erodat numai lateral, ci şi-a adîncit foarte mult valea; din această pricină, munţii cad pe ambele maluri în abrupturi aproape verticale.

Această microregiune, cuprinsă (izolată) între pereţii înalţi ai munţilor care o înconjură, reprezintă, din multe puncte de vedere, o lume aparte, nu numai pentru Banat, ci şi pentru întregul bazin dunărean. Cu un climat specific, în care se întîlnesc elemente temperat-continentale la un loc cu cele submediteraneene, cu o floră şi o faună avînd aceeaşi dublă alcătuire, zona Porţilor de Fier a reprezentat — din momentul în care a devenit accesibilă — un loc propice de vieţuire pentru vînătorul, pescarul şi culegătorul epocii paleolitice.

Revenind la locul descoperirilor noastre, aşa cum am mai spus, ne aflăm într-o regiune de dealuri orientate fie perpendicular, fie paralel cu valea Dunării.

Prima descoperire a fost făcută pe dealul „Păzărişte" cu o altitudine de circa 40 m, faţă de firul apei. Dealul pătrunde adînc în albia majoră a Dunării, terminînd abrupt, lîngă podul Gornei, în malul pîrîului Cameniţei. Culmea dealului este uşor înclinată spre vale. Pe această culme (muche) au fost efectuate două secţiuni, una către marginea de nord-vest, de 9 m², iar a doua spre botul dealului, de 15 m².

Prima secţiune a fost adîncită pînă la circa 1,80 m, cu următorul profil al depunerilor geologice (fig. 1): 1) la suprafaţă un strat de pămînt arabil cenuşiu închis, gros de circa 0,25 m; 2) stratul subiacent este constituit dintr-un sol brun-roşcat, gros de circa 0,30 — 0,35 m; 3) la bază (pînă la nivelul la care s-a săpat) un strat de circa 1,20 m grosime alcătuit dintr-un depozit fin, gălbui-albicios, de aspect loessoidal, bogat în concre-

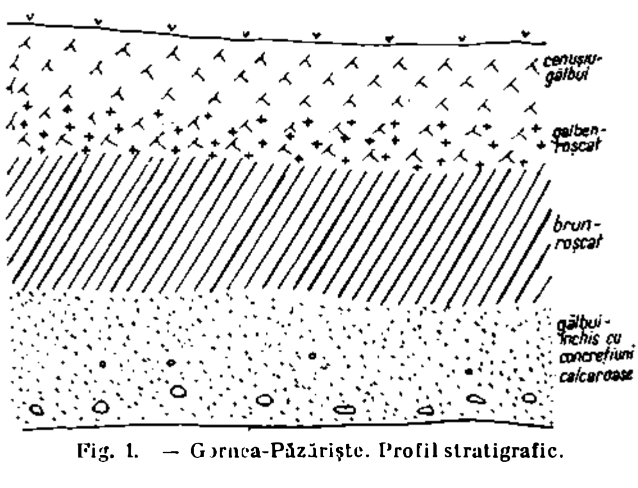

Fig. 1. — Gornea-Păzărişte. Profil stratigrafic.

ţiuni de calcar. Aceste concreţiuni (păpuşi) de calcar sînt mai mici şi mai rare în partea superioară şi devin din ce în ce mai dese şi mai mari către partea inferioară, ajungînd la bază să se transforme în bulgări mari, greu de străpuns. Evident, ne aflăm în faţa unui depozit eluvial provenit din spălarea calcarului — într-o perioadă umedă — din straturile superioare.

Cu toate că la suprafaţă, în arătură, fuseseră găsite mai multe unelte de silex, în săpătură nu a fost descoperită nici o piesă aparţinînd acestei perioade.

Cea de-a doua secțiune, deschisă pe botul dealului, într-o porțiune nearabilă din pricina pantei abrupte, a fost adîncită pînă la 0,75 m. Din această săpătură au fost scoase la iveală mai multe piese de silex, situate între 0,20—0,25 m adîncime, adică în zona de contact dintre stratul brun-roșcat și cel superior arabil.

Au fost recoltate 52 de piese, din care numai cîteva tipice, majoritatea fiind constituită din spărturi și așchii atipice.

Materia primă din care au fost realizate piesele este formată din roci calcaroase, tuf calcaros, șist negru, jasp, silex albicios și gresie silicioasă.

Inventarul, foarte sărac, cuprinde următoarele piese:

— 2 nuclee, unul prismatic, prelung, cu planul de lovire drept, neted, nefațetat și cu desprinderi regulate de lame. Rama care înconjură planul de lovire prezintă multe știrbituri, multe încercări de desprindere, dispuse în trepte (fig. 2/2). Al doilea nucleu are două planuri de lovire alăturate care se întîlnesc într-un unghi de 90°, iar suprafețele corespunzătoare care poartă negativele desprinderilor de lame se unesc în același unghi de 90°, cu singura deosebire că zona de contact este rotunjită, ca un fund de sac (fig. 2/1).

— așchiile — din care excludem pe cele atipice — prezintă în unele cazuri caracteristici de tehnică clactoniană și levalloisiană, cu planuri de lovire largi, cu bulbi de percuție proeminenți și, respectiv, planuri fațetate. Din rîndul acestora menționăm pe cele mai caracteristice:

— o așchie groasă, lată, de gresie silicioasă, cu o margine retușată sumar, bifacial, tip „esquillée";

— o așchie lungă triunghiulară musteroidă cu un vîrf foarte ascuțit, planul de lovire lung și fațetat (tehnică levaloisiană);

— o altă așchie triunghiulară de aspect musteroid, mai scundă, cu marginile laterale ușor arcuite, are planul de lovire larg, iar partea dorsală de la bază prezintă mai multe încercări de desprindere;

— așchie lamelară groasă, cu profilul longitudinal arcuit, are baza — un fel de peduncul — acoperită cu retușe plate care traversează piesa de la o margine la alta, potrivit tehnicii solutreene („en pelure"). Una din laturile lungi prezintă urme vizibile de întrebuințare;

— lame de dimensiuni mari, unele groase, cu o creastă supraînălțată și cu talonul foarte voluminos (fig. 4/7), iar altele — îndeosebi cele din tuf calcaros — late care mențin bulbul de percuție și o parte din planul de lovire (fig. 3/5,6). Ambele categorii de lame prezintă pe una din

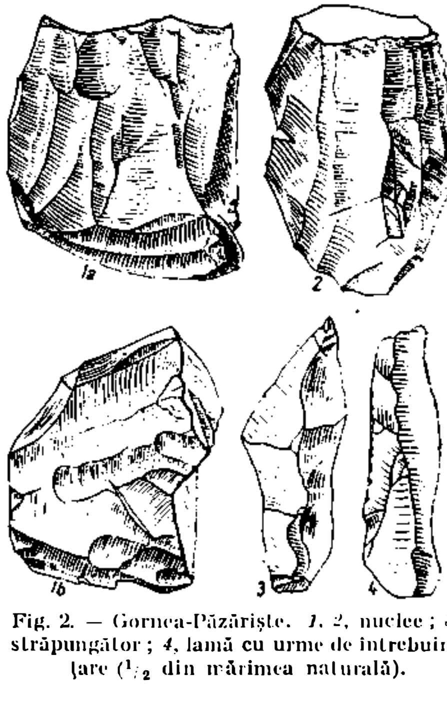

Fig. 2. — Gornea-Păzăriște. 1, 2, nuclee; 3, străpungător; 4, lamă cu urme de întrebuințare (1/2 din mărimea naturală).

laturi urme vizibile de întrebuinţare. Alături de aceste lame macrolitice, au fost descoperite şi cîteva lame mai mici, dar neretuşate.

Ca unelte finite, tipice, menţionăm următoarele piese :

— un gratoar dublu pe capetele unei lame scurte, cu părţile active convexe, retuşate abrupt şi încovoiate către partea ventrală. Are laturile lungi retuşate fin (fig. 4/10) ;

— un alt gratoar a fost realizat pe o aşchie groasă din silex cenuşiu, care păstrează pe partea dorsală creasta naturală a bulgărelui. Are un

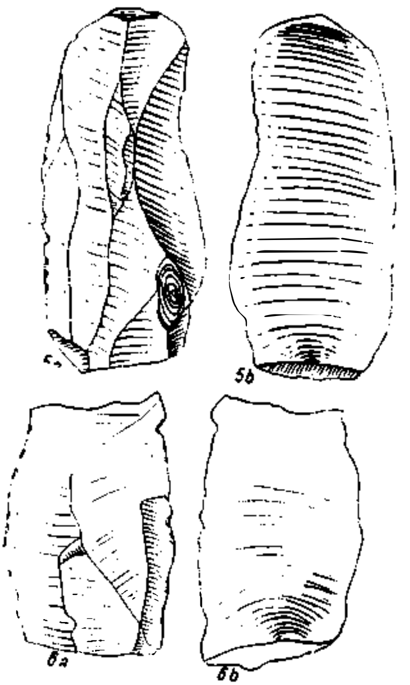

Fig. 3. — Gornea-Păzărişte. *5*, *6*, lame mari cu urme de întrebuinţare (1/2 din mărimea naturală).

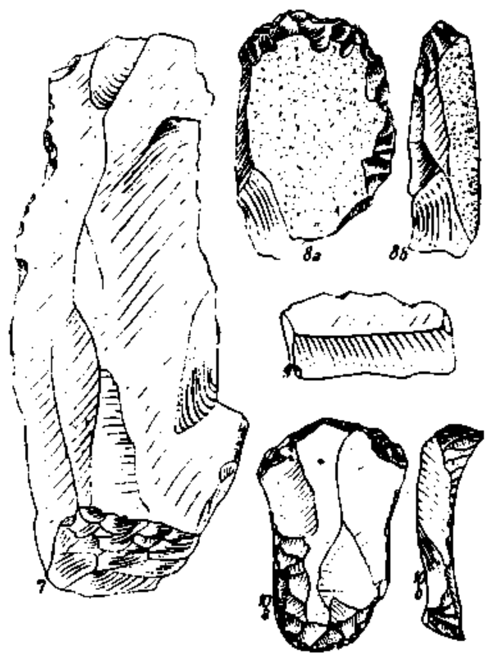

Fig. 4. — Gornea-Păzărişte. *7*, lamă macrolitică; *8*, gratoar pe aşchie ; *9*, lamă ; *10*, gratoar dublu (1/2 din mărimea naturală).

capăt şi marginea din dreapta retuşate. Retuşele sînt fie superficiale, fie profunde, fapt care face din partea activă o margine denticulată (fig. 4/8). Această formă de gratoar aminteşte — întrucîtva — de cele caracteristice paleoliticului superior final din nord-estul Banatului [1]. Au comună aceeaşi lipsă de grijă în realizarea unor forme şi retuşe tipice.

În sfîrşit, o ultimă unealtă, un vîrf pe lamă cu creastă (,,lame à crête") folosit ca străpungător (fig. 2/3).

Aşa cum am mai spus, aceste piese — care alcătuiesc un singur strat de cultură — sînt situate la baza stratului arabil şi deasupra unui strat brun-roşcat. Din punct de vedere geocronologic, stratul de pămînt arabil —

[1] Florea Mogoşanu şi I. Stratan, *Rezultatele ultimelor săpături arheologice privind paleoliticul din nordul Banatului*, în *RM*, 1, 1969, VI, p. 89.

în care au fost găsite mai multe fragmente ceramice din epoca bronzului — aparține fără îndoială holocenului. În ceea ce privește stratul de dedesubt brun-roșcat, aflăm din literatura de specialitate că face tranziție între solurile maronii mediteraneene și cele brune de pădure central europene. El este caracteristic anumitor regiuni sudice ale României și, bineînțeles, și acestei părți a Banatului, unde întîlnim un climat temperat cu nuanțe mediteraneene, cu precipitații ce ating 700 mm și cu o temperatură medie anuală care ajunge pînă la 11,9° [2]. Pe marginea acestor date putem conchide că stratul brun-roșcat de la Păzăriște aparține unui interstadiu, în cazul de față interstadiului WII — WIII. În același timp sîntem obligați să constatăm că trecerea de la acest depozit interstadial la solul actual se face direct, în chip nemijlocit și că în succesiunea ultimelor depozite de la Păzăriște lipsește acea depunere fină, gălbui-prăfoasă de aspect loessoidal, atît de caracteristică în celelalte regiuni ale Banatului, atribuită de fiecare dată ultimului stadiu würmian. Pentru Păzăriște — și după cum se va vedea și pentru cealaltă așezare — există doar o singură explicație, și anume dispariția totală a acestor depuneri würmiene, depunere supusă în general unui proces amplu de remaniere și de degradare. Acest fenomen este pe deplin justificat la Păzăriște dacă ținem seama de înclinarea dealului și de vînturile (curenții) care bîntuie pe această înălțime izolată.

Așadar, este vorba de un proces de șiroire și deflație care a dus la dispariția acestui depozit prăfos.

În această situație, poziția stratului de cultură devine incertă, el putînd fi plasat fie deasupra stratului brun-roșcat, fie la un anumit nivel al depunerilor eoliene dispărute. După tehnologia și tipologia celor cîteva piese descoperite, înclinăm spre atribuirea lor sfîrșitului depunerilor Würmului III.

Puținătatea materialelor descoperite și mai ales lipsa unor fosile directoare nu ne îngăduie să stabilim cu exactitate apartenența culturală a acestei mici așezări. Avem însă în vedere maniera neglijentă, pripită, în care a fost prelucrat silexul de aici și mai ales macrolitismul acestui inventar, fapt care ne amintește de etapele tîrzii ale paleoliticului bănățean și mai ales de acele ateliere de la Româneşti-Dumbrăvița II [3].

Cea de-a doua așezare a fost descoperită pe „Dealul Căuniței" (la locul numit „Tîrchevişte") despărțit de „Păzăriște" prin valea și pîrîul Cameniței. „Dealul Căuniței" coboară în trepte și în pantă lină spre sud către valea Dunării, iar spre est către pîrîul Cameniței.

Pe una din treptele mijlocii ale acestui deal s-a făcut un sondaj de 8 m², adîncit pînă la circa 0,80 m. Profilul depunerilor geologice (fig. 5) — pînă la această adîncime — se prezintă astfel: 1) la suprafață un strat cenușiu cu nuanțe gălbui, gros de 0,10 — 0,15 m; 2) dedesubt, un strat de tranziție roșcat, gros de circa 0,20 m; 3) urmează stratul brun-roșcat, gros de circa 0,30 m, pe care l-am întîlnit și pe dealul „Păzăriște"; 4) la bază, un strat galben închis nisipos, cu concrețiuni calcaroase, sincron stratului inferior de la „Păzăriște".

---

[2] *Monografia geografică a R.P.R. (Geografia fizică)*, vol. I, 1960, p. 486—490.

[3] Florea Mogoșanu și I. Stratan, *op. cit.*, p. 89 și urm.

Din această mică secțiune au fost scoase la iveală mai multe piese de silex situate între 0,45 — 0,50 m adîncime, în jumătatea inferioară a stratului brun-roșcat.

Materia primă folosită pentru prelucrarea uneltelor de aici — care se deosebește în bună parte de cea utilizată la ,,Păzăriște'' — este constituită din : șist negru (majoritatea pieselor tipice sînt executate din această rocă), jasp, roci silicioase fine, silex cenușiu-albicios și diverse roci calcaroase.

Cu toate că sondajul a fost destul de restrîns, totuși au fost recoltate 32 de piese, din care aproape jumătate tipice. Inventarul de unelte (numai de piatră) are următoarea componență :

— un vîrf musterian tipic din șist negru de formă triunghiulară, cu baza lată, puțin înclinată spre stînga. Păstrează planul de lovire care este larg (cît lățimea maximă a piesei) și fațetat cu multă îngrijire — tehnica tipică levalloisianului. Bulbul de percuție este proeminent. Laturile lungi

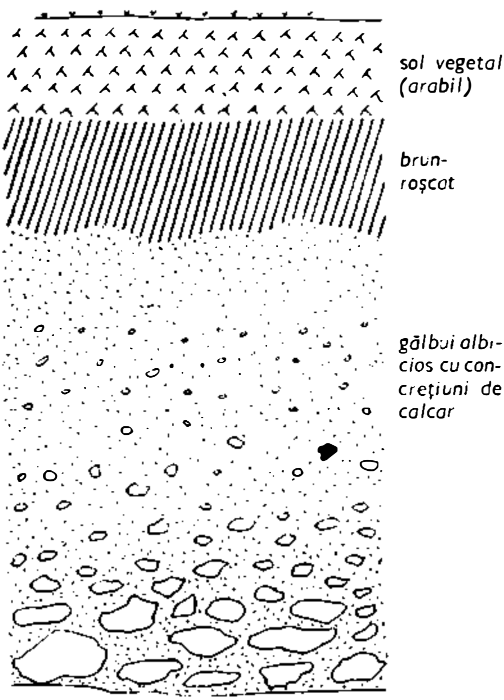

Fig. 5. — Gornea-Căunițci. Profil stratigrafic.

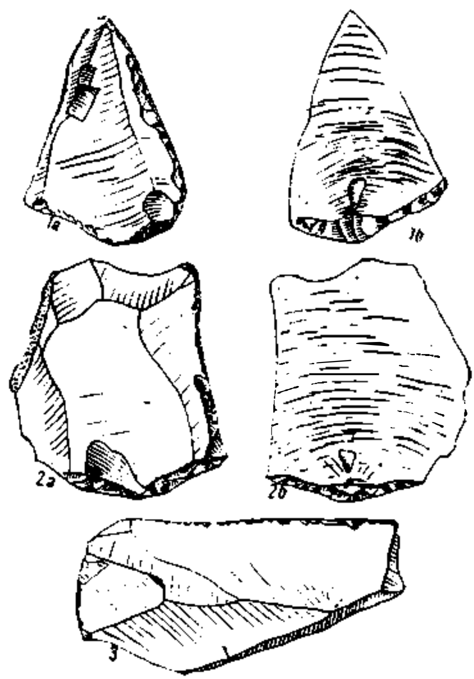

Fig. 6. — Gornea-Căunițci. *1*, vîrf musterian ; *2*, racloar ; *3*, așchie lamelară cu urme de întrebuințare (1/2 din mărimea naturală).

sînt retușate, cea din dreapta pe întreaga lungime prin retușe mărunte pe margine și plate către interior, iar cea stîngă retușată parțial prin retușe simple, fine, potrivit tehnicii paleoliticului superior (fig. 6/1) ;

— un racloar — din același sist negru, în formă de ,,D'', lucrat pe o așchie lată, subțire, cu planul de lovire fațetat, perfect asemănător celui de pe vîrful musterian. Bulbul de percuție de asemenea proeminent. Piesa are o latură, cea stîngă, retușată fin, îngrijit, iar latura opusă este arcuită

şi neretuşată, în schimb marginea superioară prezintă urme de întrebuinţare (fig. 6/2);

— un racloar dublu lucrat pe o aşchie lamelară din silex cenuşiu albicios, cu laturile lungi retuşate în întregime. Retuşele sînt oblice, chiar plate, oricum mai apropiate de tehnica musterianului tîrziu. Planul de lovire este îngust şi nefaţetat, iar bulbul de percuţie a fost complet înlăturat;

— o aşchie lungă (lamelară) din şist negru, cu acelaşi plan de lovire faţetat. Piesa se remarcă printr-un vîrf prelungit. Laturile lungi — prezintă ştirbituri fine mai ales spre vîrf, datorate utilizării;

— o aşchie groasă, lungă, obţinută dintr-o rocă silicioasă alb-gălbuie, are o latură retuşată, indicînd folosirea ei ca racloar. Retuşele sînt mici, neregulate. Planul de lovire este larg nefaţetat, iar bulbul de percuţie este proeminent cu linii (valuri) concentrice (fig 6/3).

În afara acestor piese care se înscriu în formele tipice cunoscute, pe „Dealul Căuniţei'' au mai fost scoase la iveală o serie de aşchii neutilizate, cu acelaşi plan de lovire larg şi cu bulbi de percuţie proeminenţi. Restul inventarului îl constituie aşchiile şi spărturile atipice.

Din prezentarea acestui material, a reieşit, credem, caracterul dublu al acestui inventar, în care întîlnim puternice elemente musteriene alături de altele, mai puţin evidente, care ţin de unele subtilităţi tehnice proprii paleoliticului superior. Ne referim la acele retuşe fine, îngrijite, realizate prin presiune, şi la supleţea, la laminarea evoluată (desfacerea în foi subţiri caracteristice paleoliticului superior) a unor piese de silex. Prezenţa acestor elemente caracteristice paleoliticului superior ne îngăduie să atribuim acestui facies musterian o vîrstă mult mai tînără. În sprijinul acestei ipoteze vine şi poziţia stratigrafică a locuirii. Aşa cum am arătat, stratul de cultură se află situat în partea inferioară a depunerilor brun-roşcate, depuneri pe care le-am întîlnit şi pe dealul „Păzărişte'' şi pe care le-am atribuit interstadiului WII — W III. Ca şi la „Păzărişte'' se constată şi aici lipsa depunerilor pulverulente ale stadiului Würm III, fiind înlocuite de un strat neomogen, galben-roşcat (provenit în mare măsură din acumulările de pantă) în care se mai văd urme sporadice de loess degenerat.

Aşadar, stratul de cultură — fără a pierde din vedere eventualitatea unui proces de soliflucţie sau de denudare — ar putea fi atribuit primei jumătăţi a interstadiului WII — WIII. Această datare nu este de loc ieşită din comun, dacă ţinem seama că unele descoperiri din regiunile învecinate, cum sînt cele de la Gradač şi Rissovatča (din centrul Serbiei), precum şi cele din peşterile din jurul Belgradului — cercetate parţial şi de H. Breuil în 1923 — sînt socotite ca fiind contemporane, în parte, cu aurignacianul central şi vest-european. Colegii iugoslavi constată lipsa aurignacianului din această parte a R.S.F. Iugoslavia, cultură înlocuită de formele tîrzii ale musterianului din Serbia [4].

Rezumîndu-ne numai la descoperirile noastre, putem conchide că este vorba de un musterian întîrziat care aparţine grupei musterianului tipic, caracterizat, în general, prin vîrfuri triunghiulare, racloare şi prin tehnica levalloisiană, elemente care nu lipsesc din aşezarea de pe „Dealul Căuniţei''.

[4] B. Gsavela, *Le Paléolithique des régions balkaniques en Yougoslavie*, în *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958, p. 322.

DÉCOUVERTES PALÉOLITHIQUES DE GORNEA (PORŢILE DE FIER)

RÉSUMÉ

L'auteur présente deux nouvelles stations paléolithiques découvertes dans le défilé des Portes de Fer dans la zone du village de Gornea (commune de Sicheviţa), sur les collines dites „Căuniţa" et „Păzărişte".

La station de la colline de „Căuniţa" appartient au moustérien tardif car selon l'auteur elle pourrait être attribuée à l'interstade Würm II — Würm III et celle de la colline de „Păzărişte" au paléolithique supérieur final ou à l'épipaléolithique.

La couche moustérienne se trouve située à 0,40 — 0,50 m de profondeur dans un sol brun rougeâtre appartenant d'après toutes les apparences à un interstade. L'auteur précise que ce sol brun rougeâtre recouvre un fin dépôt éolien, d'aspect lœssoïdal qui peut être attribué au Würm II. Toutefois, étant donnée l'inclinaison de la colline, l'auteur n'exclut pas la possibilité d'un phénomène de solifluction ou de dénudation.

L'autre station se trouve entre 0,20 — 0,25 m de profondeur entre le sol actuel et le sol brun rougeâtre. On mentionne l'absence des dépôts minces, fins, jaunâtres, d'aspect lœssoïdal attribués en général au dernier stade Würmien.

L'attribution de cette station au paléolithique supérieur final ou à l'épipaléolithique a été faite en tenant compte de la position stratigraphique et surtout de l'existence dans cette zone de certaines étapes tardives du paléolithique supérieur (il s'agit de plusieurs ateliers) où l'outillage a été travaillé de la même manière (macrolithisme, technique rudimentaire, etc.).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 — Gornea-Păzărişte. Profil stratigraphique.

Fig. 2 — Gornea-Păzărişte. 1—2, nuclés ; 3, perçoir ; 4, lame avec des traces d'utilisation.

Fig. 3 — Gornea-Păzărişte. 5—6, grandes lames avec des traces d'utilisation.

Fig. 4 — Gornea-Păzărişte. 7, lame macrolithique ; 8, grattoire sur éclat ; 9, lame ; 10, grattoir double.

Fig. 5 — Gornea-Căuniţei. Profil stratigraphique.

Fig. 6 — Gornea-Căuniţei. 1, pointe moustérienne ; 2, racloir ; 3, éclat lamellaire avec des traces d'utilisation.

LOCUIRI GRAVETIENE DE LA VALEA SEACĂ (JUD. IAȘI) ȘI UNELE CONSIDERAȚII ASUPRA GRAVETIANULUI ORIENTAL FINAL DIN MOLDOVA

DE

AL. PĂUNESCU

Intensele cercetări din ultimii ani efectuate pe teritoriul Moldovei au dus la descoperirea unui număr destul de mare de așezări paleolitice, cele mai multe din ele aparținînd gravetianului oriental.

Printre acestea se numără și cele trei stațiuni gravetiene din comuna Valea Seacă (jud. Iași), semnalate recent de prof. V. Mihalache [1], care fac obiectul studiului de față (fig. 1).

Ele sînt situate spre limita sudică a podișului Sucevei, într-o zonă care întrunea toate condițiile naturale favorabile vieții.

Prima așezare se află la circa 1 km nord — nord-vest de satul Topile, pe locul denumit de localnici „Dealul Oatargii", la o altitudine de circa 590 m.

Suprafața ei, pe baza sondajelor și a materialului cules din arături, pare să fie de aproximativ 25 000 m^2. Locuirea se situează spre marginea de nord-est a platoului, pe o lungime de circa 450 — 500 m și o lățime de 40 — 50 m.

Săpăturile efectuate în toamna anului 1969 însumează 377 m^2. De pe întreaga suprafață săpată precum și din solul răscolit de arături s-au cules peste 1 000 de piese. Avînd în vedere răspîndirea lor în așezare, s-a constatat că în zona de sud a stațiunii (punctul I) numărul lor este foarte redus (la 10 m^2 s-au cules între 3 și maximum 35 de piese); în schimb în regiunea centrală (punctul II) și îndeosebi în cea de nord (punctul III) numărul lor este mai mare (între 14 și 52 de piese și respectiv 20 și 107 piese, la aceeași suprafață de 10 m^2).

Astfel, s-au putut distinge în centrul și în porțiunea de nord a așezării două complexe în care materialul litic se găsește oarecum concentrat, înscriindu-se pe suprafețe oarecum ovale.

---

[1] V. Mihalache, *Cercetări arheologice de teren în comuna Valea Seacă, jud. Iași*, în *SCIV*, 21, 1970, 3, p. 465—468.

SCIV, tomul 21, nr. 4, p. 539—555, București, 1970

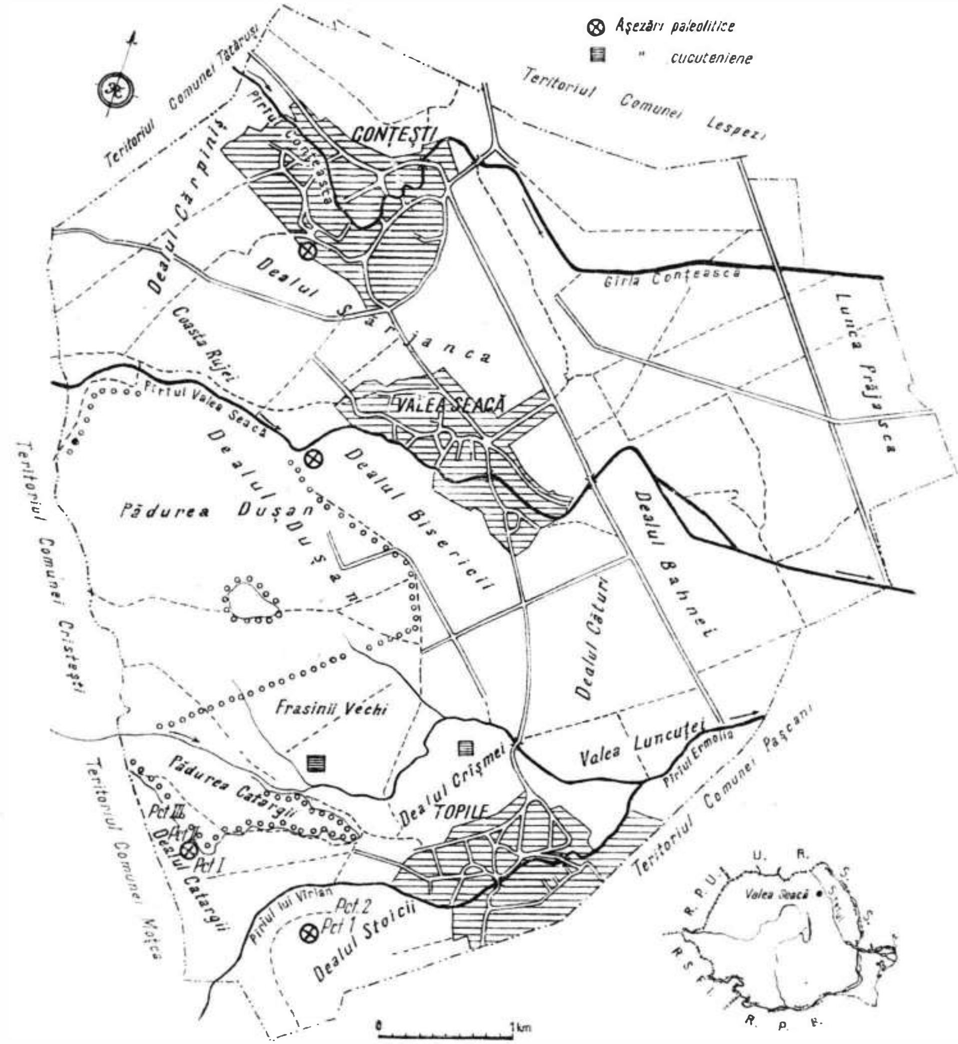

Fig. 1. — Planul comunei Valea Seacă (jud. Iași) cuprinzînd așezările paleolitice și postpaleolitice descoperite.

Primul, aflat în zona centrală cu diametrele de circa 7,50 × 6 m, a oferit un număr de 420 de piese, iar în al doilea, situat la aproximativ 70 m nord, cu diametrele de circa 12 × 7 m, s-au găsit 782 de piese.

Este necesar să relevăm că în ambele complexe nu s-au aflat resturi de cărbuni sau urmele unor gropi de pari, adîncituri în sol ori aglomerări de pietre de rîu sau lespezi. Este vorba, credem, nu de locuințe special amenajate, ci de mici ateliere sezoniere de prelucrare a silexului. De asemenea, trebuie să menționăm că pe întreaga suprafață săpată nu s-au ăsit vetre de foc, deși unele piese sînt calcinate, și nici resturi faunistice.

Fără îndoială, absenţa vetrelor demonstrează caracterul sezonier, de scurtă durată, al aşezării, iar lipsa totală a resturilor osoase pare a se explica prin aciditatea puternică a solului în care au zăcut.

STRATIGRAFIE

După pedologul H. Asvadurov, profilul de sol este de tip A_1A_2 — — A_2 — $A_2B\gamma$ — $B\gamma$ (fig. 2). Trebuie să remarcăm că depunerea în care apar resturile de cultură materială are o grosime de circa 0,20 — 0,30 m

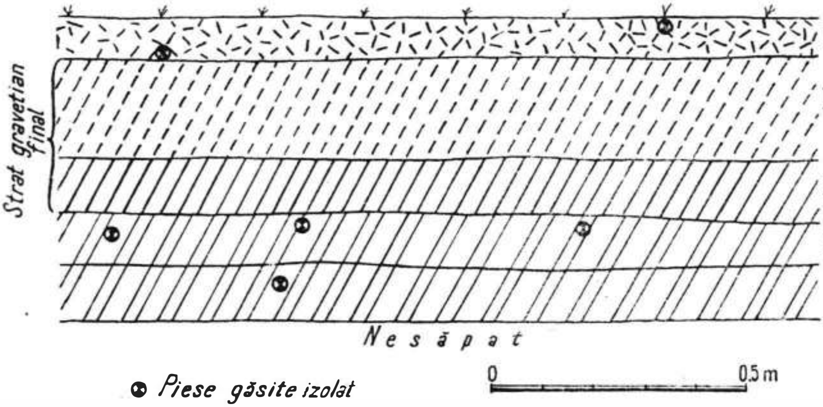

Fig. 2. — Secţiune din profil a peretelui de vest al sondajului II,a — Topile — ,,Dealul Catargii'' ; I, A_1 A_2 — lut mediu cenuşiu deschis ; II, A_2 — lut mediu, cenuşiu-albicios ; III, AB — lut greu, brun-gălbui cu pete cenuşii-albicioase ; IV, B_1 — lut greu — argilă uşoară — brun-roşcat cu pete cenuşii ; V, B_2 — lut greu — argilă uşoară — roşcat-inchis.

şi se află situată în suborizonturile eluviale A_2 şi $A_2B\gamma$; rare piese se întîlnesc atît în suborizontul A_1A_2 (vegetal), cît şi în cel $B_1\gamma$ şi foarte rar în cel $B_2\gamma$. Ţinînd seama că terenul aşezării se află în uşoară pantă, apele de infiltraţie au spălat pe unele locuri suborizontul A_1A_2, ceea ce a permis răvăşirea nivelului de cultură de către lucrările agricole.

ÎNCADRARE CLIMATICĂ

Consideraţiile la care a ajuns palinologul M. Cîrciumaru pe baza analizei polenice a sedimentelor de la Topile — ,,Dealul Catargii'' confirmă încadrarea locuirii gravetiene finale de aici în partea superioară a ultimului stadiu würmian sau cel mult în faza de trecere pleistocen-holocen, al cărei climat mult mai rece şi uscat îngăduia o asociere floristică de *Pinus*, *Betula*, *Salix*, asociate cu *Picea*, similară tipului de tundră (vezi anexa). După pedologul H. Asvadurov, prezenţa sedimentelor pe seama cărora s-au format orizonturile eluviale indică schimbarea condiţiilor bioclimatice şi pedogenetice în evoluţia unui sol polifazic, mai evidentă începînd probabil la sfîrşitul stadiului W_3. În schimb, orizontul $B_1\gamma$ s-a format pe depozite depuse în condiţii relativ mai uscate faţă de cele actuale, iar pseudogleizarea datorită stagnării la suprafaţă a apelor provenite din precipitaţii este secundară şi aceasta în urma formării orizontului argilos iluvial, relativ impermeabil.

INVENTARUL LITIC

În ceea ce priveşte inventarul litic [2] se poate spune că, în afara unui număr relativ mare de lame neretuşate, nuclee, aşchii şi spărturi, uneltele apar într-o proporţie destul de redusă (12%).

Procentual ca tipuri de piese se disting :

Nr. crt.	Tipuri de piese	Nr. piese	%
1	Lame retuşate (cu retuşe fine oblice, semiabrupte) parţial sau total, din care : 2 cu retuşe alterne şi 2 cu retuşe inverse.	12	9,09
2	Lamele tip Dufour.	4	3,03
3	Lamele tip „à bord abattu", fragmentare la unul sau la ambele capete ; 4 din ele cu retuşe fine pe cealaltă latură lungă.	18	13,63
4	Lamele tip „à bord abattu" cu o trunchiere (dreaptă) retuşată.	2	1,52
5	Lamelă tip „à bord abattu" cu dublă trunchiere (oblică) retuşată dînd piesei un aspect de paralelogram prelung.	1	0,76
6	Vîrfuri de tip zis „La Gravette" întregi şi fragmentare, din care 2 microgravete. Se remarcă 5 piese cu retuşe fine, semiabrupte pe latura opusă şi în special în porţiunea dinspre vîrf.	8	6,06
7	Lamă cu trunchiere oblică retuşată.	1	0,76
8	Piese fin denticulate.	5	3,78
9	Piese cu scobitură („encoches") retuşată.	2	1,52
10	Străpungător pe lamă.	1	0,76
11	Gratoare pe lame (31) şi aşchii (28) ; dintre acestea, 12 cu retuşe pe laturile lungi. În marea lor majoritate, cu partea activă convexă. Se disting şi tipurile : ogival (1), „unguiform" (1), ovalar (1), „cu umăr" (1), „cu bot" (2), înalt (3), triunghiular cu retuşe pe laturile lungi (5) ; duble (7).	59	44,69
12	Gratoare-burin.	2	1,52
13	Burine de tip : de unghi pe spărtură (3), pe trunchiere oblică (2), dreaptă (2), concavă (1), retuşată ; diedru „déjeté" (3) ; diedru drept (1) ; transversal (1) ; nucleiform (1) ; multiplu mixt (1).	15	11,36
14	Răzuitoare (racloare) duble.	2	1,52
	Total	132	
15	Lame neretuşate, în cea mai mare parte fragmentare.	468	
16	Aşchii şi aşchii lamelare cu fine retuşe de folosire.	8	
17	Nuclee de formă : prismatică (10) cu unul sau cu două planuri de lovire ; oarecum conic (4), neregulate, sparte, epuizate (21).	35	
	Total general	643	

[2] Un număr de 106 piese tipice : 17 gratoare, 1 lamă „à bord abattu", 2 lame fin denticulate, 3 burine, 2 lame retuşate, 9 nuclee, 68 de lame neretuşate, 4 aşchii cu fine retuşe de folosire, precum şi un mare număr de aşchii şi spărturi au fost culese cu ocazia unor cercetări de suprafaţă în vara anului 1969 de către prof. V. Mihalache din satul Topile. Acest material se află în colecţia sa.

Din totalul statistic se observă că grupa gratoarelor predomină, fiind urmată de cea a lamelor tip „à bord abattu", burinelor și lamelor fin retușate (fig. 3 — 5).

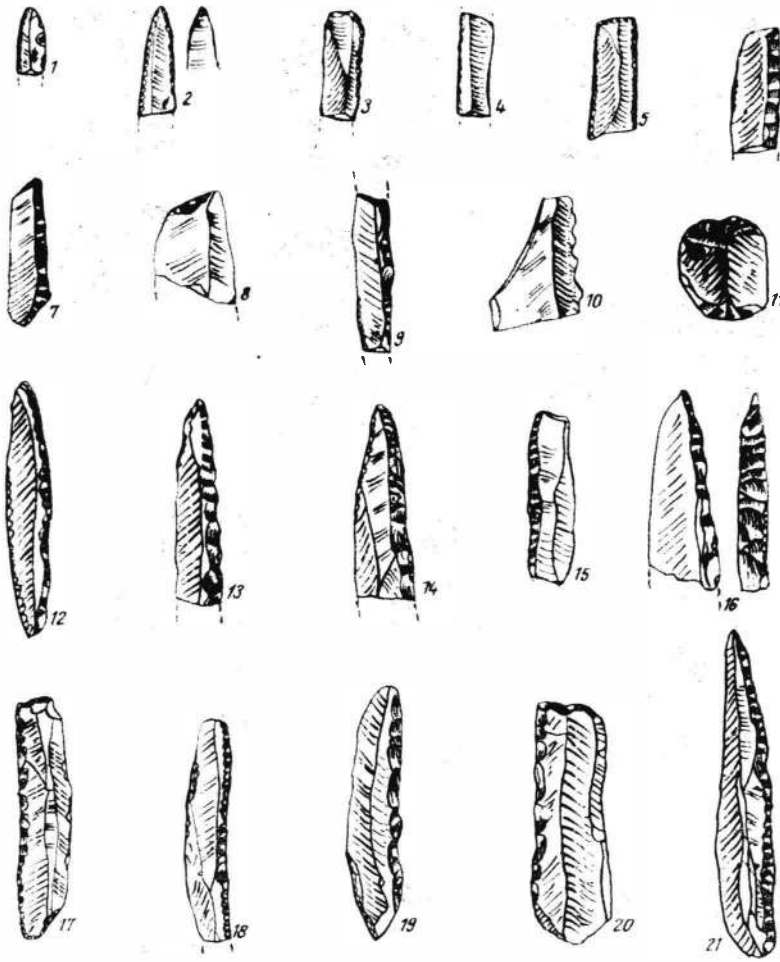

Fig. 3. — Topile „Dealul Catargii", *1—21*, piese de silex ($^{1}/_{5}$ din mărimea naturală).

Celelalte tipuri apar în proporții mici sau chiar foarte mici, ce variază între 0,76 — 6,06 % (fig. 6). Din punct de vedere al mărimii[3], piesele mici (lg. pînă la 3, 5 — 4 cm) sînt într-un procent de 77,50 %, urmate de cele mijlocii (lg. 3,5 — 4 cm — 7 — 7,5 cm) 20 % și mari (lg. peste 7 — 7,5 cm) 2,50 %.

În ceea ce privește materia primă din care s-au prelucrat uneltele, remarcăm silexul de bună calitate, de culoare albăstruie cu patină alburie,

[3] Remarcăm în această privință că cele mai mici piese, o lamă de tip Dufour și un gratoar, au lungimi cuprinse între 1,1 cm și, respectiv, 1,5 cm. În schimb, cea mai lungă piesă, o așchie lamelară, atinge lungimea de 12,3 cm.

identic celui aflat în prundurile de pe cursul mijlociu al Prutului, care apare într-o proporție de 82,56 %, precum și alte roci, cum ar fi menilitul 9,90 %, gresia silicioasă cu glauconit 3,86 % și șistul negru zis de Audia

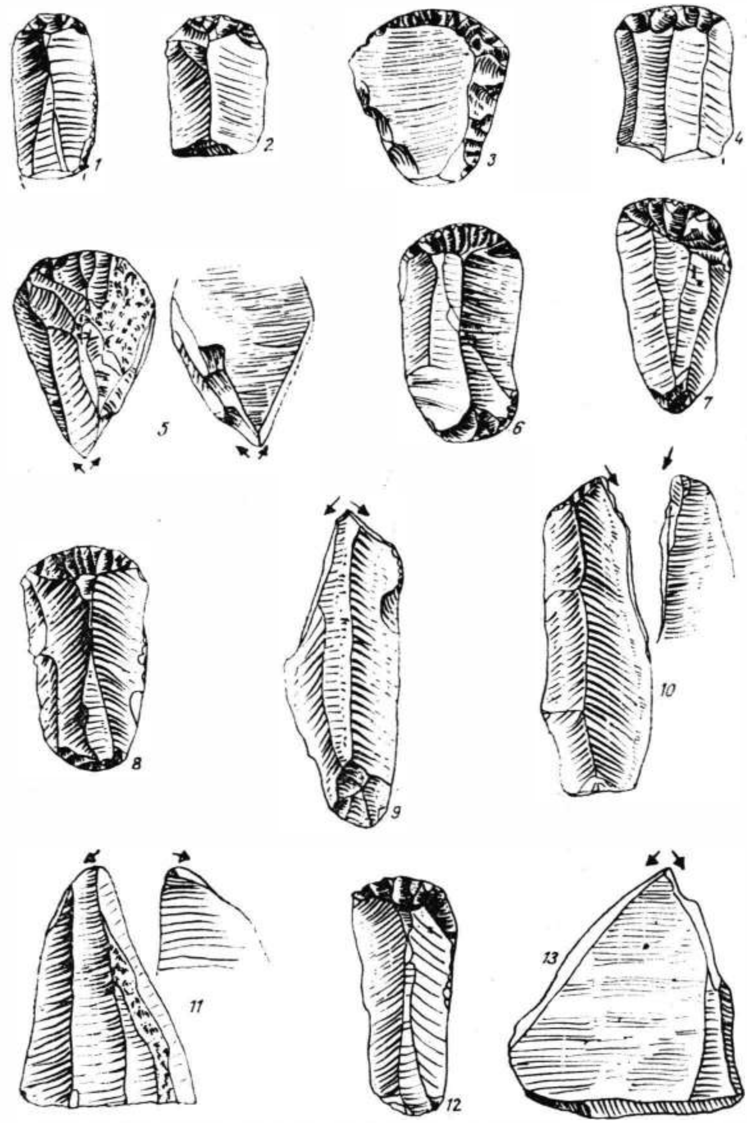

Fig. 4. — Topile — „Dealul Catargii", *1—13* piese de silex ($^4/_5$ din mărimea naturală).

3,68 %, roci aflate în depozite în zona Carpaților Orientali (cum ar fi bazinul Bistriței).

Cea de-a doua așezare gravetiană este situată la circa 500 — 600 m vest — sud-vest de satul Topile, pe locul denumit de localnici „Dealul

Stoicii"[4], la o altitudine aproximativă de 608 m. Suprafaţa ei pare a nu depăşi circa 20 000 m².

S-au executat mai multe sondaje care însumează 150 m². De pe în-

Fig. 5. — Valea Seacă, *1 — 17*, piese de silex; *1 — 4, 6, 8, 10, 11, 15, 17* Topile — „Dealul Stoicii"; *5, 7, 9, 13, 14*, Topile — „Dealul Catargii"; *12, 16*, Conţeşti ($^5/_6$ din mărimea naturală).

treaga suprafaţă săpată, precum şi din solul arat s-au adunat din cele două puncte ale aşezării circa 300 de piese. Reţine atenţia şi faptul că, în comparaţie cu prima aşezare descrisă, materialul litic de aici apare mai

[4] V. Mihalache, *op. cit.*

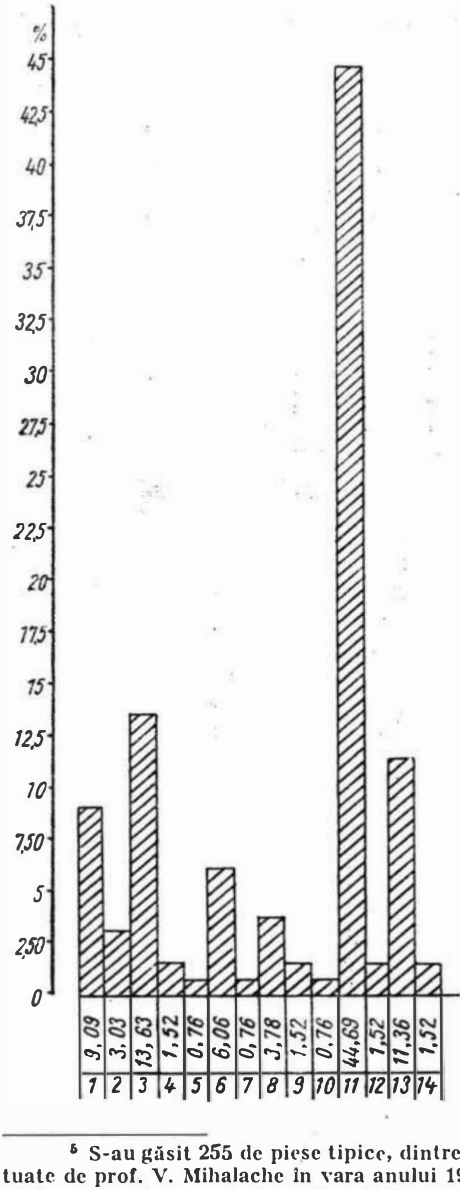

Fig. 6. — Grafic tipologic-statistic al pieselor tipice din așezarea Topile — „Dealul Catargii" (reprezentînd cele 14 tipuri cu procentul lor din tabelul statistic).

sporadic, nesesizîndu-se în secțiunile executate nici o concentrare mai mică sau mai mare de piese.

Din punct de vedere stratigrafic, situația este identică celei de pe „Dealul Catargii", depunerea de locuire nedepășind 0,20 — 0,30 cm. De asemenea, nu s-au găsit resturi de cărbune, deși unele piese sînt calcinate, și nici resturi faunistice.

Materialul litic cuprinde piese tipice și îndeosebi atipice (spărturi, așchii, nuclee epuizate), ceea ce dovedește că uneltele se prelucrau pe loc.

Ca tipuri de unelte[5] se întîlnesc aceleași forme cunoscute în așezarea de pe „Dealul Catargii" (fig. 5). Din punct de vedere al mărimii, un procent de circa 60 % îl constituie piesele microlitice, urmate ce cele mijlocii 36 % și macrolitice 4 %. În privința materiei prime, se poate spune că se folosea îndeosebi silexul zis de Prut și în foarte mică măsură șistul negru și menilitul.

Cea de-a treia așezare, distrusă în cea mai mare parte atît de unele construcții recente, cît și prin plantarea viței de vie, se află situată în marginea de vest a satului Conțești. Datorită acestei cauze, materialul litic adunat din cele cîteva sondaje este

[5] S-au găsit 255 de piese tipice, dintre care 120 provin din cercetările de suprafață efectuate de prof. V. Mihalache în vara anului 1969 și se află în colecția sa. Ca tipuri se disting: 14 lame fin retușate, cîteva cu retușe inverse, 1 lamelă Dufour, 7 lamele „à bord abattu" fragmentare, 6 piese cu scobitură retușată („encoches"), 15 gratoare pe lame și așchii cu partea activă convexă, cîteva de tip „cu bot" sau înalt, unele cu laturile retușate, unul cu o latură parțial denticulată și unul dublu, 5 burine de tip: diedru drept, pe trunchiere oblică retușată, de unghi pe spărtură, multiplu, 1 răzuitor simplu. În afara acestora s-au găsit și circa 200 de lame neretușate în cea mai mare parte fragmentare, 3 așchii cu fine retușe de folosire și 8 nuclee (cîteva, prismatice, cu unul sau două planuri de lovire, altele epuizate). În afara acestui material litic, prof. V. Mihalache a cules din ambele așezări descrise prin cercetări de suprafață efectuate între anii 1965—1969 un număr de 918 piese. Din păcate, acest material nu a putut fi luat în seamă în studiul nostru, întrucît el se află amestecat. Ca tipuri de piese se întîlnesc: 24 de lame fin retușate, 35 de lame, „à bord abattu", 6 vîrfuri de tip zis „La Gravette", 3 lame cu trun-

foarte sărac. Ne reține atenția totuși un burin diedru multiplu, un vîrf de tip zis „La Gravette" (fig. 5)), două lame cu retușe fine, o lamă tip „à crête", trei lame neretușate și un nucleu prismatic.

Poziția stratigrafică asemănătoare, tipurile de piese, mărimea lor, precum și materia primă identică ne îngăduie să atribuim așezarea de la Conțești aceleiași etape gravetiene de care aparțin cele două stațiuni de la Topile.

★

În cele ce urmează ne îngăduim să facem, pe baza cercetărilor recente, cîteva considerații asupra gravetianului final descoperit pe teritoriul Moldovei.

Pe teritoriul Moldovei au fost descoperite pînă în prezent cele mai multe așezări aparținînd paleoliticului superior. S-au identificat, fie prin săpături sau sondaje, fie numai prin cercetări de suprafață, un număr de 62 de așezări sub aer liber, din care 11 au fost atribuite aurignacianului, iar 51 gravetianului oriental.

S-a observat totodată că 13 așezări gravetiene au fost locuite mai intens, ele avînd mai multe niveluri (două pînă la patru), iar restul doar un singur nivel. Unele dintre aceste așezări, și îndeosebi cele gravetiene tîrzii, se găsesc la distanțe foarte mici, uneori de cîteva sute de metri. Un exemplu în acest sens îl constituie așezările aflate pe diverse terase ale Bistriței din bazinul Ceahlăului.

Peșterile, în schimb, au fost foarte puțin locuite în gravetian. În Moldova, de pildă, nu cunoaștem pînă acum decît locuirile gravetiene din mica peșteră de la Stînca-Ripiceni, cercetată de N.N. Moroșan [6].

Trebuie să ne rețină atenția și faptul că cele mai multe așezări gravetiene descoperite în Moldova se găsesc situate pe terenuri relativ înalte (boturi de terasă, platouri înalte etc.), uneori chiar la altitudinile cele mai ridicate dintr-o anumită zonă, dar întotdeauna în apropierea surselor de apă. Datorită poziției lor, multe din aceste stațiuni au fost supuse unor intense procese de denudație, fapt care a dus la deranjarea resturilor de cultură materială [7].

S-a observat de asemenea că locuirile gravetiene reprezintă fie simple popasuri vremelnice ale vînătorilor, în care evident lipsesc concentrări ale diferitelor resturi de cultură materială, fie așezări de mai scurtă sau mai lungă durată cu locuințe și vetre permanente amenajate special. Se pare, totuși, că un număr destul de mare de așezări gravetiene tîrzii erau locuiri sezoniere, ale căror depuneri nu depășeau 0,20 — 0,30 m.

Astfel, prin poziția geografică și cronostratigrafică, pe de o parte, prin inventarul litic și materia primă, pe de altă parte, locuirile gravetiene

---

chiere retușată, 5 lame cu scobitură retușată, 105 gratoare, 18 burine, precum și 656 de lame neretușate, 66 de nuclee și un mare număr de resturi de prelucrare (spărturi, așchii de descojire). Menționăm că un număr de 49 de piese din colecția prof. V. Mihalache se află actualmente în colecția Muzeului național de antichități (nr. de inv. II 17801—17828 și II 17873 —17892).

[6] N.N. Moroșan, *La station paléolithique de la grotte de Stînca Ripiceni*, în *Dacia*, V—VI (1935—1936), p. 1—22. Nivelurile de locuire denumite de autor aurignacian superior, solutrean inferior și magdalenian superior pot fi atribuite, avînd în vedere piesele directoare de tipul lamelei „à bord abattu" și vîrfurile zise „La Gravette", gravetianului oriental.

[7] M. Brudiu, *Așezările paleolitice și epipaleolitice din sud-estul Moldovei și legăturile lor cu zonele vecine* (referat ținut în cadrul sectorului paleolitic la 28 aprilie 1970).

tîrzii de la Valea Seacă prezintă asemănări, uneori destul de pronunțate, cu unele locuiri aflate fie în aceeași regiune [8], fie în zone mai îndepărtate. De exemplu, printre așezările gravetiene tîrzii recent descoperite în sud-estul Moldovei de către M. Brudiu, așezarea de la Puricani (com. Bereștii-Meria, jud. Galați)[9] pare a reprezenta analogiile cele mai apropiate. Și aici, în afara multor tipuri de piese lucrate din aceleași roci, uneori identice prin tehnica, forma și mărimea lor, s-au găsit, ca și în așezarea de pe „Dealul Catargii" de la Topile, două complexe cu concentrări de piese pe suprafețe oarecum ovale.

Pe de altă parte, este necesar să subliniem că multe dintre așezările gravetiene evoluate descoperite în Moldova (cum ar fi cele din bazinul Bistriței [10], din centrul și sud-estul acestei provincii) aparțin, credem, aceleiași grupe regionale a gravetianului oriental care cuprindea stepa din nordul Mării Negre și Mării de Azov.

Pentru o mai bună înțelegere este necesar să amintim asemănările — fără a putea însă vorbi de o deplină identitate între diferitele tipuri de piese, atît din punctul de vedere al formei și mărimii lor, cît și procentual — care se pot face cu inventarele litice descoperite, fie în stațiunea gravetiană de la Bălșaia Akarja, din apropiere de Odessa [11], fie chiar cu cele descoperite în așezările mai îndepărtate situate la nord de Marea de Azov, cum ar fi cea de la Ambrozievka [12] (așezarea de lîngă marele osuar), din regiunea Donet, sau stațiunile Kamennaia Balka I și II [13], de lîngă Rostov pe Don.

În schimb, locuirea gravetiană de la Dorohoi-Strahova (= Strachina) II [14], aflată spre limita de nord a Moldovei, este strîns legată de grupa stațiunilor gravetiene evoluate de pe cursul mijlociu al Nistrului, cum ar fi cea de la Oselovka-Chișla Nedjimova (regiunea Cernăuți, U.R.S.S.) [15]. Între diversele tipuri de piese descoperite în locuirile din aceste așezări există asemănări care merg pînă la identitate.

De asemenea, nu trebuie trecută cu vederea nici prezența unor tipuri de unelte magdaleniene în inventarul litic gravetian final al așezării Bofu Mic-Ceahlău, elemente care ne îngăduie să vorbim de unele influențe ale magdalenianului central-european în bazinul Bistriței.

În ceea ce privește mărimea pieselor ne reține atenția faptul că în cele mai multe așezări grevetiene, și îndeosebi în cele aparținînd etapelor

---

8 Al. Păunescu, *Cercetări paleolitice (B. Sondajul de la Movileni-Helesteni)*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 327–329.

9 M. Brudiu, *Două descoperiri paleolitice în județul Galați*, în *Danubius*, II–III, Galați, 1969, p. 7–9; idem, *Așezările paleolitice de la Puricani și Pleșa (jud. Galați)*, în *Danubius*, IV, Galați, 1970 (sub tipar).

10 C. S. Nicolăescu-Plopșor, Alexandru Păunescu, Florea Mogoșanu, *Le paléolithique de Ceahlău*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 5–116.

11 P.I. Boriskovski, *Problemele paleoliticului superior și mezoliticului de pe coasta de nord-vest a Mării Negre*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 5–15; P.I. Boriskovski, N. D. Praslov, *Палеолит бассейна Днепра и Приазовья*, în *Свод археологических источников* A_{1-5}, Moscova, 1964, p. 27–28.

12 P. I. Boriskovski, *Палеолит Украины*, în *MIA*, 40, 1953, p. 352–362; P. I. Boriskovski, N.D. Praslov, *op. cit.*, p. 24–25.

13 P.I. Boriskovski, N. D. Praslov, *op. cit.*, p. 27 și pl. XV–XVII.

14 Al. Păunescu, *O nouă așezare gravetiană-orientală în nordul Moldovei*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 31–38.

15 Czeslaw Ambrozewicz, *Beiträge zur Kenntniss der Aurignacienkultur* ..., în *WPZ*, XVII, 1930, p. 17–38 și pl. I–VII.

tîrzii ale gravetianului oriental, se tinde spre o microlitizare a uneltelor, microlite care au constituit diverse armături sau piese componente ale armelor de aruncat.

Este îndeobşte cunoscută ideea după care pe teritoriul României nu se poate vorbi de o cultură solutreană sau magdaleniană de tip vest-european, ci de o evoluţie, pe parcursul căreia s-au distins patru etape ale gravetianului oriental, pînă la sfîrşitul ultimului glaciar.

De altfel, s-a constatat că întreg paleoliticul superior care s-a dezvoltat în Europa răsăriteană şi centrală este bogat reprezentat şi foarte diversificat. Această diversificare ne îngăduie să vorbim de diverse grupe regionale ale gravetianului oriental care a evoluat pe acest teritoriu [16].

La sfîrşitul paleoliticului, mai exact spre sfîrşitul magdalenianului vest-european şi al gravetianului est-european, pare să asistăm la o sporire a populaţiei, dovedită între altele atît prin marele număr de aşezări care au cuprins teritorii pînă atunci nelocuite, cît şi prin numeroasele şi variatele tipuri de unelte şi arme.

Totuşi, o dată cu începutul dispariţiei faunei glaciare (împuţinarea vînatului de talie mare), determinată de încălzirea treptată a climei — care pare să fi început în mileniile X — IX î.e.n. — prin retragerea spre nord a gheţarului, o dată cu întinderea pădurii în dauna tundrei, se observă o divizare în grupe mai mici de vînători-culegători sau vînători-pescari-culegători a triburilor magdaleniene finale din vestul Europei şi a celor gravetiene tîrzii din estul aceluiaşi continent.

În această vreme, pe lîngă formele tradiţionale se adoptă şi unele tipuri noi de unelte şi arme, impuse de noile condiţii de mediu. Acum, microlitele geometrice, întîlnite rar în paleoliticul superior, devin relativ numeroase la populaţiile de la începutul postglaciarului, ele reprezentînd o necesitate legată de invenţia (la sfîrşitul paleoliticului) şi intensa folosire a arcului şi a altor unelte compuse.

Trebuie să ne reţină atenţia şi faptul că elemente ale gravetianului tardiv sînt prezente atît în culturile epipaleolitice timpurii, cum ar fi cea romanello-aziliană sau swideriană, cît şi în cea tîrzie tardenoiziană.

În încheiere, nu putem să nu subliniem importanţa recentelor descoperiri gravetiene de pe teritoriul judeţului Iaşi, care, alături de cele deja cunoscute, vor contribui la o mai bună cunoaştere a problemelor legate de evoluţia şi întrepătrunderea diferitelor populaţii gravetiene orientale ce au locuit la sfîrşitul ultimului stadiu würmian zona cuprinsă între Prut şi Carpaţi.

[16] Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 21—22.

ANEXĂ

ANALIZA POLINICĂ A SEDIMENTELOR DIN AȘEZAREA GRAVETIAN-ORIENTALĂ DE LA TOPILE — „DEALUL CATARGII" (COM. VALEA SEACĂ, JUD. IAȘI)

DE

MARIN CÎRCIUMARU

În cadrul celor trei orizonturi analizate, densitatea polenului este variabilă; ea este mai mare la suprafață, iar spre profunzime scade în mod evident. Deoarece nu pentru toate orizonturile s-a reușit să se totalizeze suma minimă necesară evaluării procentuale a genurilor, prezentăm în tabelul de mai jos numărul real de grăuncioare ce l-a însumat fiecare genitor de polen în orizontul respectiv [1].

Stratul III (AB), cuprins între 36 — 32 cm, este cel mai sărac în polen, din această cauză nu vom insista asupra lui.

Stratul II (A_2), între 25 — 18 cm, este orizontul care interesează în primul rînd, pentru că în cadrul lui au fost întîlnite urmele activității omului din paleoliticul superior. Din păcate, suma grăuncioarelor de polen numărate nu este prea mare, totuși credem că poate ilustra aspectul vegetației

[1] Tehnica preparării eșantioanelor: acestea, în greutate de 20 de grame, după ce au fost supuse acțiunii $HF_{38\%}$ (în prealabil materialul s-a sfărîmat cu ajutorul unei spatule flexibile), s-au spălat și s-au centrifugat pentru înlăturarea totală a acidului rămas după reacție (se verifică cu hîrtie indicatoare). Operația următoare constă în fierberea materialului cu $KOH_{10\%}$ și este succedată de tratarea cu $HCl_{10\%}$, la cald. Urmează o nouă fază de spălări și centrifugări succesive, care au drept scop, de data aceasta, eliminarea acidului clorhidric. Eprubetele, cu materialul în suspensie, s-au lăsat nemișcate cîteva ore, după care s-a executat a doua fierbere în $KOH_{10\%}$. După înlăturarea hidroxidului, probele bine scurse s-au amestecat cu o soluție de Cl_2Zn (d = 2,00) și s-au centrifugat la o turație redusă. Cu ajutorul unei pipete s-a colectat materialul în suspensie, după care a fost trecut într-o soluție acidulată, s-a agitat cîteva minute și s-a lăsat să stea liniștit timp de 12 ore. Spălarea cu acid acetic glaciar precedă acetoliza (o parte H_2SO_4 la nouă părți $(CH_3COO)_2CO$), realizată prin fierberea în baia de apă la 90—95°C, timp de 5 minute. După răcire, conținutul bine agitat s-a centrifugat aproximativ 15 minute. Pentru îndepărtarea soluției de acetilare s-au mai făcut două spălări: prima cu acid acetic glaciar, următoarea cu apă distilată. Materialul, lăsat pentru a se scurge o jumătate de oră, a fost supus flotării polenului și sporilor cu ajutorul soluției de Cl_2Zn (d = 2,00) prin centrifugare la o turație redusă. Fixarea polenului pe lamă s-a înfăptuit într-o picătură de gelatină.

şi, implicit, nuanţa climatică din acele vremuri (s-au numărat 240 de grăuncioare de polen şi spori).

Analiza polinică relevă prezenţa arborilor cu un procent de 14 % din numărul total al grăuncioarelor polenului. Între arbori, spectrul polinic este dominat numeric de *Pinus*, dar dacă luăm în seamă că acest gen realizează cele mai ridicate valori de polen, atunci trebuie să socotim ca arbore dominant pe *Betula*, chiar dacă între foioase este printre cei mai mari producători polinici. Un argument în plus în susţinerea dominaţiei reale a mesteacănului este şi susceptibilitatea mai mare la destrucţie a polenului mic de *Betula*, în timp ce polenul de *Pinus*, mai voluminos, este supus puţin distrugerii. *Picea* este moderat reprezentat, iar dintre elementele termofile doar *Tilia*, arbore entomogam, însumează cinci grăunciоare de polen, celelalte genuri fiind prezente cu valori scăzute.

În componenţa plantelor ierboase, dominant apar *Gramineae* şi mai puţin *Chenopodiaceae* şi *Artemisia*.

Stratul I (A_1A_2), la adîncimea de 10 cm (s-au numărat 586 de grăuncioare de polen şi spori).

În comparaţie cu orizontul precedent, valoarea procentuală a arborilor a crescut, însumînd peste 17 % din numărul total al polenului înscris la acest nivel. Preponderenţa este deţinută de *Pinus*, fără a neglija însă valorile de *Picea* şi *Betula*. În plus, se face resimţită destul de evident prezenţa genului *Salix*. Între elementele termofile, semnificative rămîn valorile de *Tilia* şi apariţia lui *Quercus* şi *Acer*.

Ca şi în orizontul precedent, polenul şi sporii plantelor ierboase (82%) depăşesc pe cel de arbori. Se desprind valorile ridicate de *Gramineae*, *Compositae*, *Chenopodiaceae* şi mai puţin *Artemisia*. Abundenţa compositelor şi a chenopodiaceelor se explică prin producţia foarte mare de polen a acestor familii.

INTERPRETARE

Lipsa unei coloane stratigrafice ample, ca şi conservarea relativ scăzută a polenului, restrîng mult posibilitatea formulării unei concluzii de ordin climatic şi o datare prea sigură a profilului de la Topile, încît vom încerca plasarea sa în cadrul unor profile polinice complete, executate anterior în regiuni mai mult sau mai puţin apropiate de această zonă.

Între regiunile bine studiate palinologic din ţara noastră, Carpaţii Orientali ocupă un loc principal [2]. Compararea datelor obţinute la Topile cu analizele palinologice din Carpaţii Orientali este totuşi foarte dificilă din cauza implicaţiilor, în primul rînd de ordin climatic, ce rezidă din altitudinea diferită a celor două regiuni. Pentru aceasta vom apela la datele palinologice ale unei zone situate la distanţă mare de profilul de la Topile, dar cu condiţii climatice mai apropiate de această zonă. Aceste studii, obţinute prin analiza depozitelor loessoide care acoperă pietrişu-

[2] E. Pop, *Analize de polen în turba Carpaţilor Orientali* (*Dorna-Lucina*), în *B.G.B. Cluj*, IX, 3–4, 1929; idem, *Faza pinului din Bazinul Bilborului* (*jud. Ciuc*), în *B.G.B. Cluj*, XXIII, 3–4, 1943.

Tabel

cu numărul grăuncioarelor de polen numărate la fiecare orizont

numărul straturilor	adîncimea în cm	Pinus	Picea	Quercus	Ulmus	Tilia	Carpinus	Betula	Alnus	Salix	Acer	Gramineae	Compositae	Chenopodiaceae	Artemisia	Epilobium	Lycopodium
I	10	50	34	2	1	4	1	27	1	6	1	165	128	111	16	2	37
II	18—25	11	6	—	1	5	1	9	2	1	—	115	4	19	9	—	29
III	32—36	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	5

riile de Colentina [3], chiar dacă nu depășesc holocenul, dau indicații deosebit de prețioase asupra compoziției vegetației la această altitudine, la contactul cu pleistocenul.

Predominarea pinului la altitudinea profilului de la Topile (circa 590 m), alături de valorile ridicate de *Betula* și *Salix* (stratul I), plasează această secvență stratigrafică în faza pinului, probabil subfaza pinetelor mai aride, episodul *Pinus-Betula-Salix*. Faptul că *Pinus* nu înregistrează exuberanța valorică din Carpații Orientali (Colăcel, Bilbor) sau că molidul este suprareprezentat în comparație cu zona montană sau, și mai mult, existența elementelor termofile (*Tilia*, *Ulmus*, *Carpinus*) ar constitui mai mult indici ai fazei de trecere pin-molid. Existența lui *Betula* și *Salix* credem că este destul de concludentă pentru a înclina spre înlăturarea acestei false impresii, determinată de altitudinea coborîtă de la Topile, care oferea condiții favorabile supraviețuirii, sub forma unor refugii izolate, a elementelor termofile sau dezvoltarea într-o măsură mai largă a molidului. În această perioadă, *Pinus* vegeta probabil intens în zonele mai ridicate din punct de vedere altitudinal, împrejurimile profilului de la Topile fiind dominate mai mult de molid, iar disparat se amestecau foioase termofile.

Aspectul vegetației este foarte asemănător cu cel dezvăluit de analizele depozitelor ce acoperă pietrișurile de Colentina la Pantelimon. Similitudinile de ordin fitohistoric între rezultatele celor două studii sînt evidente, atît în ceea ce privește valorile arborilor, cît și ale plantelor nearborescente. Este un motiv în plus pentru care plasăm sedimentul în care apare locuirea gravetian-finală de la Topile în partea superioară a ultimului stadiu al glaciațiunii Würm. Previziunea lui Emil Pop că o bună parte din pinetele preboreale de la noi din țară s-au desfășurat în timpul pleistocenului, fiind mult mai vechi decît cele din Europa centrală și nordică [4], și că „există astfel un dezacord cronologic între începutul

[3] V. Iliescu și G. Ciuflică, *Studiul palinologic asupra carierelor de la Pantelimon*, în *Com. Geol.*, *D.S.*, XLIX/1, 1961, București.

[4] E. Pop, *Contribuții la istoria vegetației cuaternare din Transilvania*, în *B.G.B. Cluj*, XII, 1—2, 1932.

fazei de pin de la Nord (preboreal) şi începutul fazei de pin de la noi (glaciar ?)" [5] este confirmată şi de analiza polinică a sedimentului de la Topile.

Poziţia gravetianului final în cronologia paleoliticului superior a fost precizată cu ocazia valorificării materialelor arheologice de pe valea Bistriţei [6].

Analiza polinică a gravetianului final de la Topile confirmă în mare măsură această datare prin încadrarea sa în partea superioară a ultimului stadiu al glaciaţiunii Würm sau cel mult în faza de trecere pleistocen-holocen.

Climatul era foarte diferit de cel actual, fiind mult mai rece şi uscat. Ariditatea climatului din acele vremuri, bine cunoscută şi precizată de analizele polinice în mlaştinile din zonele montane, era mult diminuată de altitudinea scăzută a sedimentului de la Topile. Nuanţa ceva mai umedă şi mai moderată a climei permitea, la această altitudine, molidului să vegeteze în condiţii optime şi elementelor termofile să supravieţuiască. Este foarte plauzibil ca, în această perioadă, aspectul covorului vegetal să se apropie de acela al unei asociaţii floristice asemănătoare tipului de tundră în care se întîlneau *Pinus*, *Betula*, *Salix* asociate cu *Picea*, iar foarte rar şi probabil la oarecare distanţă, în zonele adăpostite, cu climat favorabil, vegetau arbori termofili.

Valoarea ridicată a plantelor specifice proceselor antropogene de rudelarizare, reprezentate prin *Chenopodiaceae* şi *Artemisia*, reflectă prezenţa omului în aceste locuri pe timpul sedimentării profilului. Polenul de *Epilobium* din stratul I desemnează pentru această perioadă existenţa unor posibile incendieri a pădurilor din împrejurimile aşezării de la Topile.

Viitoarele studii palinologice asupra altor staţiuni gravetiene vor încerca să aducă contribuţii mai substanţiale la elucidarea aspectelor paleoclimatice şi în mare măsură de cronologie a acestei culturi pe teritoriul ţării noastre.

LES SITES GRAVETTIENS DE VALEA SEACĂ ET CERTAINES CONSIDÉRATIONS SUR LE GRAVETTIEN ORIENTAL FINAL DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Sur le territoire de la commune de Valea Seacă, département de Jassy, on a mis au jour trois stations à un seul niveau d'habitat, épais de 0,20—0,30 m, appartenant au gravettien oriental, dont deux sur le territoire du village de Topile aux lieuxdits „Dealul Catargi" et „Dealul Stoicii" et un autre aux confins du village de Conţeşti.

---

[5] E. Pop, *Faza pinului din Bazinul Bilborului (jud. Ciuc)*, în *B.G.B. Cluj*, XXIII, 3—4, 1943.

[6] C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, Fl. Mogoşanu, *Le Paléolithique de Ceahlău*, in *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 5—116.

Vu la position stratigraphique, les déterminations palynologiques effectuées par M. Cîrciumaru, le mobilier, etc. de l'établissement de „Dealul Catargii" on peut conclure qu'il s'agit là d'une station de l'étape finale du gravettien oriental.

Les deux autres stations, qui en raison des recherches plus restreintes ont livré un peu moins de matériaux lithiques, appartiennent à la même étape tardive gravettienne. A part les objets en pierre, on n'a pas trouvé d'autres vestiges de civilisation matérielle (charbons, restes faunistiques). Il semble que le mobilier découvert dans ces stations, comme celui de beaucoup d'autres situées dans l'ouest, le centre et le sud-est de la Moldavie, présente des ressemblances avec celui découvert sans pouvoir parler cependant d'une identité entre les différents types de pièces, aussi bien quant à leur forme et grandeur, qu'au point de vue pourcentage — avec celui découvert dans diverses stations de la région de steppe nord-pontique et du nord de la mer d'Azov.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1.—Relevé de la commune de Valea Seacă (départ. de Jassy) comprenant les stations paléolithiques et post-paléolithiques découvertes.

Fig. 2. — Section dans le profil de la paroi ouest du IIe sondage A — Topile —„Dealul Catargii" : I, A_1A_2 — glaise moyenne, gris clair ; II A_2, glaise moyenne, gris blanchâtre ; III, A B — glaise lourde, brun jaunâtre à taches gris blanchâtres ; IV, B_1 — glaise lourde — argile légère — brun rouge à taches grises ; V, B_2 — glaise lourde-argile légère — roux foncé.

Fig. 3. — Topile — „Dealul Catargii", 1—21, pièces en silex.

Fig. 4. — Topile — „Dealul Catargii", 1—13 pièces en silex.

Fig. 5. — Valea Seacă, 1—17, pièces en silex : 1—4, 6, 8, 10, 11, 15, 17, Topile — „Dealul Stoicii" ; 5, 7, 9, 13, 14, Topile — „Dealul Catargii" ; 12, 16, Conțești.

Fig. 6. — Graphique typologique-statistique de pièces typiques de la station de Topile— „Dealul Catargii" (représentant les 14 types avec leur pourcentage du tableau statistique).

CU PRIVIRE LA CRONOLOGIA PERIOADEI DE TRANZIȚIE DE LA ENEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI ÎN ROMÂNIA

DE

SEBASTIAN MORINTZ-PETRE ROMAN

La Conferința națională de arheologie de la Iași (decembrie 1967), autorii articolului de față puneau sub semnul întrebării sincronismele, unanim acceptate în arheologia românească, dintre culturile eneolitice de la noi (Gumelnița, Cucuteni) și etapele Troia II—V, arătînd că eneoliticul din România se sfîrșește în cursul fazei Troia I și că perioada următoare, de tranziție, se caracterizează, între altele, prin cîteva elemente cu totul specifice ultimelor etape ale perioadei Troia I. Această idee a fost exprimată sumar în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 126—128; în *SCIV*, 4, 1968, p. 570, și apoi mai pe larg în articolul predat pentru publicare în *Dacia*, N.S., XIII, în decembrie 1968.

Concluziile noastre, care fixau data aproximativă pentru sfîrșitul eneoliticului și, respectiv, începutul perioadei de tranziție în România în jurul anului 2500 î.e.n., se sprijineau pe descoperirile și observațiile savantului bulgar G. I. Georgiev din așezările de la Karanovo și Dipsiska Mogila (Ezero). De altfel, G. I. Georgiev a dat mai multă consistență și nuanțare concluziilor mai vechi, din 1948, ale lui V. Mikov, după care, în a doua jumătate a mileniului III î.e.n., Bulgaria de sud se încadra în marele cerc cultural și etnic egeo-anatolian. Ideile exprimate de cei doi cercetători bulgari, în problema care ne preocupă, preced cunoscuta lucrare a lui J. Mellaart, *Anatolia and the Balkans.*

Considerate la început cu totul inacceptabile, părerile noastre sînt treptat admise. Este cazul coraportului, *Quelques aspects des syncronismes entre les cultures néo-énéolithiques et de la période de transition vers l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale d'une part, et le monde égéo-anatolien, d'autre part*, prezentat de Vladimir Dumitrescu la cel de-al II-lea Congres internațional de studii sud-est europene de la Atena (7—13 mai 1970). Dorința de a face accesibil articolul nostru din *Dacia*, N.S., XIII (în limba germană, sub tipar) unui număr cît mai mare de specialiști români, cît și necesitatea de a preciza unele lucruri în legătură cu anumite probleme,

discutate de Vladimir Dumitrescu în coraportul menţionat, ne determină să prezentăm integral textul din *Dacia*, N.S., XIII.

★

Perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului, din spaţiul de sud-est al Europei, a făcut obiectul multor lucrări, dar pînă în prezent nu avem nici o imagine de ansamblu, acceptabilă majorităţii cercetătorilor.

Diferenţele de opinii, în ceea ce priveşte cronologia, sînt aşa de mari, încît se pune sub semnul întrebării însăşi valabilitatea metodelor de lucru folosite, care au dus la diferenţe cronologice atît de mari [1].

Cercetările efectuate în ultimii ani la Dunărea de Jos ne-au permis să caracterizăm într-un studiu sintetic [2] toate acele culturi, complexe sau aspecte culturale care s-au manifestat în regiunea Dunării de Jos în perioada mai sus menţionată.

În rîndurile de faţă ne vom opri asupra unor probleme legate de poziţia cronologică a culturilor perioadei de tranziţie.

În ultimul timp, părerea general acceptată în literatura românească de specialitate este aceea că perioada de tranziţie se încadrează între 1900—1700 î.e.n. [3].

---

[1] Este suficient să amintim cronologia propusă de Vl. Milojčič (*Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949) şi pe cea foarte recentă a lui E. Neustupný (*Absolute Chronology of the Neolithic and Aeneolithic Periods in central and south-eastern Europe*, în *SlovArch*, XVI, 1, 1968, p. 19 şi urm.).

[2] Sebastian Morintz şi P. Roman. *Aspekte des Ausganges des Äneolithikums und der Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, în *Dacia*, XII, 1968, p. 45—128 ; vezi şi Sebastian Morintz, P. Roman, *Aspecte ale perioadei de tranziţie spre epoca bronzului la Dunărea de Jos*, în *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 553—575.

[3] D. Berciu în *Istoria României*, I, 1960, p. 71 şi urm. Sprijinindu-se pe asemănarea dintre figurinele ,,en violon'' din cultura Cucuteni, faza A, şi cele troiano-cicladice cunoscute la Troia, în fazele II—V, Vladimir Dumitrescu era tentat să coboare termenul final al fazei Cucuteni A pînă în preajma anului 1800 î.e.n., urmînd ca fazele Cucuteni A—B şi B să-şi găsească loc după această dată (vezi Vl. Dumitrescu, *Hăbăşeşti, monografie arheologică*, 1954, p. 517—520 ; idem. *Ist. Rom.*, I, 1960, p. 67 şi 69). Mai recent, D. Berciu încearcă o cronologie proprie, după care la Dunărea de Jos şi în special în zona istro-pontică epoca bronzului ar începe pe la 2200 î.e.n., în timp ce în restul teritoriului României fazele IV ale neoliticului nu-şi încheiaseră încă definitiv evoluţia (în *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 131). După D. Berciu, cea mai veche cultură a epocii bronzului din spaţiul carpato-danubian ar fi cultura Cernavoda, ,,care se plasează cu cîteva secole înainte de începerea bronzului în Europa centrală'' (*ibidem*, p. 132), ca fiind ,,prin structura sa o cultură egeo-anatoliană'' (*ibidem*, p. 147) ai cărei purtători ar fi venit dinspre sud şi din Anatolia (*ibidem*, p. 132) şi ca atare cronologia ei ,,trebuie să fie precizată în funcţie de cea est-mediteraneano-egeică'' (*ibidem*, p. 147). Cadrul evolutiv al culturii Cernavoda este paralelizat cu Troia III—V şi începutul Troiei VI (*ibidem*, p. 158). Considerînd cultura Cernavoda ca o cultură a epocii bronzului, care urmează nemijlocit culturii Gumelniţa din zona istro-pontică, şi datînd una dintre etapele sale, prin C_{14}, pe la 2495 $\pm$ 100 sau 2310 $\pm$ 100 (D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, Bucureşti, 1965, p. 56 ; idem. *Zorile istoriei ...*, p. 157), dar fixînd în acelaşi timp începuturile epocii bronzului la 2200 î.e.n., se intră totuşi într-o contradicţie evidentă. E drept că pentru atenuarea acesteia se arată că mai întîi cultura Cernavoda ,,va ocupa tot răstimpul de tranziţie, pătrunzînd adînc după aceea prin neîntreruptă continuare în epoca bronzului, în care va dăinui timp îndelungat'' (idem, *Din istoria Dobrogei*, p. 57). Acest răstimp de tranziţie, care deci este admis şi pentru Dobrogea, a fost pus pe seama pătrunderii la Dunărea de Jos a triburilor din stepele nord-pontice (*ibidem*, p. 57, 61). Factorul estic s-ar fi manifestat după ce cultura Cernavoda ,,parcursese deja o primă etapă în dezvoltarea sa'' (*ibidem*, p. 62), fapt care se crede întărit de analizele cu C_{14} (*ibidem*), care au dat pentru mormîntul cu ocru de la Ceamurlia 2140 $\pm$ C 160 (*ibidem* ; idem, *Zorile istoriei...*, p. 157). Autorii

Prin perioada de tranziţie se înţelege intervalul de timp cuprins între sfîrşitul culturilor eneolitice relativ binecunoscute (Gumelniţa, Sălcuţa, Cucuteni) şi culturile Glina III, Monteoru, Periam, cu care începe epoca bronzului. Data de 1900 î.e.n., pentru sfîrşitul eneoliticului şi începutul perioadei de tranziţie, era mai mult sau mai puţin justificată atunci cînd în Muntenia între cultura Gumelniţa şi cultura Glina III nu cunoşteam o altă cultură, iar în Oltenia aveam doar succesiunea Sălcuţa-Coţofeni-Glina III.

Cercetările făcute în ultimele două decenii au scos la iveală un bogat material arheologic, care ne permite să vedem în altă lumină perioada în discuţie. Aproximativ în aceeaşi vreme, cînd în aria culturii Cucuteni pătrund elemente culturale străine, răsăritene, evidenţiate prin ceramica de tip C din pastă frămîntată cu scoici pisate şi ornamentată cu impresiuni ale şnurului, la început aproape exclusiv înfăşurat şi apoi şi răsucit[4], la Dunărea de Jos în aria culturii Gumelniţa şi în măsură mai mică în aria culturii Sălcuţa pătrund purtătorii culturii Cernavoda I[5], cu o ceramică înrudită cu aceea de tip Cucuteni C. Purtătorii culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa au fost dislocaţi[6] din zonele ocupate de noii veniţi, dar au conti-

---

lucrării de faţă şi-au expus pe larg punctul de vedere asupra noţiunii de „cultură Cernavoda”, arătînd că în realitate n-a existat o „cultură Cernavoda”, aşa cum o prezintă D. Berciu în lucrările citate, şi că aşa-numitele faze ale „culturii Cernavoda” sînt trei culturi distincte, fiecare cu originea şi evoluţia sa proprie (Sebastian Morintz şi P. Roman, în *Dacia*, XII, p. 45).

[4] Pentru evoluţia ceramicii de tip C, vezi I. Nestor şi Eugenia Zaharia, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelniţa*, în *Dacia*, XII, p. 17 — 43. În cultura Cernavoda I nu este documentată o fază atît de veche care să poată corespunde cronologic celor mai vechi pătrunderi Cucuteni C caracterizate prin ceramica decorată cu pieptenele.

[5] Pentru conţinutul culturii Cernavoda I, vezi Sebastian Morintz şi P. Roman, în *Dacia* XII, pl. 1 — 23, p. 47 — 77.

[6] Noi credem că acest moment coincide cu apariţia grupei Bubanj-Hum pe valea Moravei, şi cu răspîndirea unor elemente sălcuţene în Banat, Transilvania şi Europa centrală. Ca urmare a acestor mişcări, în etapele tîrzii ale culturilor Sălcuţa, Petreşti, Bodrogkeresztur se observă un interesant proces de întrepătrundere şi chiar fuziune între elementele culturilor sus-menţionate. Este şi vremea apariţiei unor elemente culturale cu o mare arie de difuziune (în afara ţinuturilor vestice ale României incluzîndu-se şi importante regiuni din Ungaria şi Slovacia) în care tehnica împunsăturilor succesive (de tip vechi-Retz) şi torţile prinse de vas prin aplicare constituie, într-un fel, fosile directoare. Pentru problema în discuţie cf. P. Roman, *Unele probleme ale neoliticului tîrziu şi perioadei de tranziţie în lumina săpăturilor de la Băile Herculane-Peştera Hoţilor*, Craiova, 1967 ; idem *Contribution à la connaissance des problèmes de l'énéolithque avancé et de la période de transition à l'âge du bronze à la lumière des fouilles archéologiques de Băile Herculane — Peştera Hoţilor et de Moldova-Veche*, Craiova, 1968 ; Ida Bognár-Kutzián, *Probleme der mittleren Kupferzeit im Karpatenbecken, Symposium über den Lengyel-Komplex und die benachbarten Kulturen*, Nitra, 1967. În judecarea situaţiilor de la Bubanj — şi deci şi din ţinutul Moravei în general — (cf. M. Garašanin, *Kontrollgrabung in Bubanj bei Niš*, în *PZ*, XXXVI, 1958, p. 223 şi urm.) şi Hissar (I. Todorović, *Die Grabung Hissar und ihre Verhältnisse zum Äneolithikum und der frühen Bronzezeit*, în *Archaeologia Jugoslavica*, IV, 1962, p. 25 — 29) se impune o prudenţă deosebită, mai ales că au implicaţii cronologice fundamentale. Nu contestăm observaţiile stratigrafice de la Bubanj şi Hissar, deşi interpretarea acestora poate fi diferită, deoarece în Oltenia după Sălcuţa clasică (faza III), care şi la Bubanj este evidentă, urmează Sălcuţa IV suprapusă de cultura Coţofeni. În valea Dunării oltene unde nu este cunoscută Sălcuţa IV, pînă la orizontul cronologic Coţofeni, este documentat un orizont Cernavoda III de început şi apoi un altul de tip Celei. Niciodată n-am întîlnit un contact, în sens cronologic, între cultura Sălcuţa, chiar cea mai tîrzie, cu cultura Coţofeni şi cu atît mai mult cu orizonturile tîrzii ale acesteia din urmă, sincrone culturii Kostolac. S-a vorbit de un complex Sălcuţa-Krivodol-Bubanj. Acestuia îi aparţine numai stratul Bubanj Ia. Evoluţia ulterioară de acolo nu corespunde fap-

nuat să trăiască în zona deluroasă din Muntenia [7] și Oltenia. Atît cultural, cît și cronologic, cultura Cernavoda I se plasează în eneolitic. Ea se încheie cu o etapă finală ce are corespondențe în Folteşti I (Usatovo) documentată prin așezări și morminte tumulare cu ocru, cu care se sfîrșește evoluția culturii Cucuteni.

După sfîrșitul culturilor Cucuteni, Gumelnița, Cernavoda I, Sălcuța și înainte de apariția culturii Glina III, cunoaștem în zona Dunării de Jos o întreagă serie de culturi, complexe sau aspecte culturale [8]. Astfel, în zona gurilor Dunării apare cultura Folteşti II (= Cernavoda II), clar deosebită de Folteşti I (Usatovo) și de Cernavoda I, în care specia ceramică pictată usatoviană lipsește, iar ornamentele cu impresiuni de şnur și brîuri în relief sînt aproape inexistente. Într-o etapă ulterioară, această cultură va cuprinde întreaga Moldovă și va evolua, sub aspectul Folteşti III, pînă la începutul epocii bronzului. În sudul Munteniei și Olteniei, se formează o nouă cultură, Cernavoda III, în care se împletesc elemente de tradiție Cernavoda I, Gumelnița și Sălcuța tîrzie (care și-au continuat existența în zona deluroasă) și influențe culturale din sud de tip Troia I. Într-o etapă mai nouă ea se va extinde spre est, peste sud-estul Munteniei, și în Dobrogea (la Cernavoda), deci într-o zonă în care este documentată și cultura Cernavoda II (= Folteşti II). În Oltenia de sud, după o etapă incipientă Cernavoda III [9] va evolua aspectul Celei [10], înrudit cu Cernavoda III, dar mai apropiat de aspectul ilustrat prin materialele din cele mai vechi niveluri ale stratului atribuit epocii bronzului de la Dipsiska

---

telor stabilite în aria culturii Sălcuța. Indiferent de evoluția internă a așezării de la Bubanj, noi vedem acolo, pe baza materialelor publicate sau studiate direct, trei mari etape cronologice și culturale : 1. eneolitic (Sălcuța) ; 2. perioada de tranziție (Baden-Coțofeni), dar și unele elemente Cernavoda III, cele Kostolac fiind ipotetice ; 3. epoca bronzului (cu forme specifice mai ales ale bronzului mijlociu, inclusiv cele cu fund ascuțit de tip Junačite).

[7] Săpăturile efectuate de Sebastian Morintz și Marinel Popescu în 1959 la Teiu (jud. Argeș) în tell-ul II documentează un aspect evoluat al culturii Gumelnița, neîntîlnit în lunca Dunării, în care sesizăm unele elemente care vor caracteriza cultura Coțofeni.

[8] Pentru ilustrarea acestor culturi, complexe sau aspecte culturale, vezi de asemenea Sebastian Morintz și P. Roman, în *Dacia*, XII, pl. 1 — 54.

[9] Prin cercetările de teren întreprinse de P. Roman în septembrie 1968 pe grindurile Răcaru Mare și Răcaru Mic situate pe teritoriul comunei Orlea (jud. Olt) s-au descoperit relativ numeroase fragmente ceramice aparținînd unei etape timpurii Cernavoda III. Fragmentele provin atît de la vase cu scoică pisată în pastă, cît și de la vase lucrate din lut cu amestec de nisip și pietricele mărunte. Fragmentele indică străchini sau castroane canelate în interior ; vase ornamentate cu un singur brîu în relief, alveolat și întrerupt uneori de proeminențe ; torți tubulare. Pînă la publicarea articolelor menționate la nota 1, cel mai vestic punct cu descoperiri Cernavoda III era cel de la Dobrotești, autorii socotind rîul Vedea o linie aproximativă de despărțire între culturile Cernavoda III și Celei (vezi *Dacia*, XII, 1968, p. 97 ; *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 559). Noile descoperiri ne obligă să reconsiderăm ipoteza după care aspectul Celei a luat naștere pe un fond Cernavoda I (*Dacia*, XII, p. 97 ; *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 559) și să constatăm evoluția culturii Cernavoda din sudul Olteniei pînă la un orizont Cernavoda III timpuriu, de unde rezultă că aspectul cultural Celei își începe evoluția o dată cu etapele mijlocii ale culturii Cernavoda III. De altfel, sistemul de brîuri în relief, în număr de 1 — 4, atît de frecvent în Celei, este întîlnit numai în așezarea de la Cernavoda, lipsind în așezările timpurii Cernavoda III (Dobrotești, Slobozia, Malul Roșu-Giurgiu etc.).

[10] Expectatus Bujor, *Așezarea de la Celei din perioada de tranziție spre epoca bronzului*, în *RM*, IV, 1967, 3, p. 211 și urm. ; Eugen Comșa, *Unele date cu privire la sfîrșitul perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în sud-estul Olteniei*, în *SCIV*, 18, 1967, p. 207 și urm.

Moghila-Ezero (Bulgaria) [11]. Aspectul Celei precede în sudul Olteniei cultura Coțofeni [12], după cum materialele foarte asemănătoare de la Dipsiska precedă pe acelea de tip Mihalic. Cultura Cernavoda III este îndeaproape înrudită cu cultura Boleráz din Slovacia [13]. În ultimul timp aspectul timpuriu al marelui complex pe care îl putem numi Cernavoda III — Boleráz a fost documentat și în apropierea orașului Szeged [14], deci în aria culturii Baden. Descoperitorul, G. Gazdapusztai, îl consideră pre-Baden [15]. Tot în perioada de tranziție se înscrie și cultura Coțofeni, cu o largă răspîndire în Oltenia, vestul Munteniei, Banat și Transilvania. În aceeași perioadă sînt datate majoritatea mormintelor tumulare cu înhumări în poziție chircită și cu ocru din Moldova, Dobrogea, Muntenia și Oltenia. Unele dintre morminte aparțin unor culturi sau aspecte culturale cunoscute, altele însă, considerate în general ale unor populații răsăritene, nu pot fi atribuite încă unei anumite culturi. Toate aceste culturi, complexe sau aspecte culturale suprapun — uneori și stratigrafic — culturile eneolitice și sînt suprapuse, la rîndul lor, de cele ale epocii bronzului.

Începînd discuția asupra cronologiei perioadei de tranziție, ținem să evidențiem una din principalele noastre constatări. Odată cu sfîrșitul culturilor eneolitice Cucuteni (inclusiv Foltești I), Cernavoda I, Gumelnița și Sălcuța, observăm existența altor culturi în care, deși se mențin unele elemente de tradiție locală, ceramica pictată (înainte de ardere) lipsește, ornamentarea cu șnurul este foarte săracă sau chiar inexistentă, în timp ce devin tot mai numeroase elementele sudice de tip Troia I final, necunoscute anterior la Dunărea de Jos.

Pentru fixarea poziției cronologice a culturilor perioadei de tranziție de pe teritoriul României sînt deosebit de utile analogiile ce se pot stabili între acestea — fie direct, fie prin intermediul culturilor înrudite din Bulgaria — și cele din spațiul egeo-anatolian. Este evident că analogiile nu pot da, de cele mai multe ori, și paralelisme cronologice absolute, deoarece este foarte dificil de apreciat cît timp îi trebuie unui element cultural pentru a se putea difuza la populații aflate în zone geografice mai apropiate sau mai îndepărtate. Uneori, preluarea se poate realiza rapid, alteori

---

[11] În tell-ul de la Ezero, peste o locuire de tip Gumelnița-Karanovo VI, se suprapun mai multe niveluri de locuire atribuite de cercetătorii bulgari epocii bronzului (G. Georgiev și N. Merpert : *Raskopki mnogosloinogo poselenia u selo Ezero bliz g. Nova Zagora v 1963 godu*, în *IzvInst*, Sofia, XXVIII, 1965, p. 129 și urm. ; Georgi I. Georgiev, *Beiträge zur Erforschung des Neolithikums, der Bronzezeit in Südbulgarien*, în *ArchA*, Heft 42, 1967, p. 120 și urm.). Așezării de la Mihalic îi corespund nivelurile mijlocii (IV — VI) de la Ezero (vezi Georgi I. Georgiev, *op. cit.*, p. 122 — 123). Nivelurile VII — IX reprezintă etapa pre-Mihalic, dar legată organic de aceasta din urmă, iar nivelurile I — III se paralelizează cu Karanovo VII b (G. I. Georgiev, *op. cit.*, p. 124). În nordul Dunării acestui din urmă orizont îi corespunde Glina III-Schneckenberg. Este de menționat că la Karanovo, între stratul VI și VII, există o depunere sterilă, groasă de 0,40 m, care corespunde ca timp complexului Ezero-Mihalic. Subliniem aceste lucruri, deoarece unii arheologi au făcut confuzie, punînd semnul egalității între complexele Ezero-Mihalic și Karanovo VII b.

[12] În raport cu Coțofeni, aspectul Celei prezintă în special în nivelurile sale mai vechi și mijlocii forme mai arhaice. Pentru etapele sale mai noi nu excludem un sincronism parțial cu cultura Coțofeni.

[13] V. Němejková-Pavúková, *Siedlung der Boleráz-Gruppe in Nitriansky-Hrádok*, în *Slov Arch*, XII, 1, 1964, p. 230 și urm.

[14] Informații de la G. Gazdapusztai, care ne-a arătat materialele inedite în mai 1968 (Sebastian Morintz).

[15] Vezi nota următoare.

însă, de-abia după ce în zona lor de origine acele elemente ieşiseră din uz [16]. În ultimul caz însă, necesitatea păstrării lor în zone intermediare este obligatorie.

Toate aceste consideraţii ne impun prudenţă, dar cîteva fapte sînt totuşi incontestabile : a) unitatea culturală a marelui complex Gumelniţa-Sălcuţa-Krivodol-Karanovo VI (Kodjadermen)-Bubanj, a cărui evoluţie se încheie, prin intervenţia unor factori externi, la intervale diferite de timp ; b) frecvenţa în cadrul acestui complex a unor forme ceramice tipice şi în Troia I (ne referim la străchinile cu marginea îndoită spre interior şi la străchinile cu marginea îngroşată în interior) [17], precum şi inexistenţa în acelaşi complex a unor forme care apar exclusiv în Troia I şi se vor dezvolta numai în culturile perioadei de tranziţie (avem în vedere străchinile cu marginea teşită oblic, foarte frecvente în Mihalic, Celei şi Coţofeni, şi toartele din Renie II şi Cernavoda III) ; c) suprapunerea complexului sus-menţionat, în România de către culturile perioadei de tranziţie, iar în Bulgaria de către complexul Ezero-Mihalic cu mai multe etape evolutive ; d) prezenţa, în culturile perioadei de tranziţie din România şi în complexul Ezero-Mihalic — ca să nu mai vorbim de bronzul timpuriu macedonean —, a unor elemente culturale de caracter exclusiv Troia I şi care nu apar în nici una din variantele complexului Gumelniţa-Sălcuţa-Karanovo VI etc. Aceste elemente, pe care le vom discuta mai jos, sînt atribuite în special nivelurilor tîrzii Troia I ; e) prezenţa în Balcani a unor elemente etnoculturale de certă origine nord-pontică [18].

---

[16] În acest sens ne exprimăm rezerve pentru metoda comparativă folosită de E. Neustupný (*op. cit.*) în stabilirea sincronismelor. După părerea noastră este greşit a considera că orice element care apare în mediul cultural central-european trebuie în mod necesar să fie sincronizat numai cu acele etape din Anatolia care l-au transmis iniţial. Pe acest criteriu oricărui orizont cultural care nu conţine acele elemente de caracter Troia I la care se face referire (este vorba de toartele tubulare) i se atribuie o poziţie cronologică pre-troiană (aşa consideră E. Neustupný în studiul citat etapele Baden timpurii care nu conţin aceste tipuri de toarte). Este suficient însă a reaminti că toartele tubulare apar, la Dunărea de Jos, într-un orizont pre-Cernavoda III-Coţofeni-Baden-Bolerăz şi, în acelaşi timp, post-culturile eneolitice locale. E. Neustupný nu ţine seama de faptul că toartele tubulare din mediile central-europene provin nu de la Troia, ci din culturile zonelor intermediare, ele înseşi sincrone, în cea mai mare parte, cu etape post-Troia I. Spre o poziţie cronologică post-Troia I a culturii Baden ne conduc atît elementele culturale ale acesteia (de exemplu menschenförmige Gefässe, vezi N. Kalicz, *Die Peceler Kultur und Anatolia*, Budapesta, 1963, p. 19 şi urm.), cît şi poziţia sa cronologică în Europa centrală după culturi eneolitice locale ale căror legături cu lumea troiană nu pot fi trecute cu vederea.

[17] Nepotrivită ni se pare şi sincronizarea ceramicii grafitate din Tracia (cf. D. H. French, *Late Chalcolithic Pottery in North-West Turkey and the Aegean*, în *Aanatolian Studies*, XI, 1961, p. 100 şi urm. ; vezi şi tabelul cronologic de la fig. 3) pe baza analogiilor cu Kumtepe Ib, numai cu etape ante-troiene. Este evident că ceramica grafitată balcanică a avut evoluţia sa proprie care suferă influenţe troiene. Apariţia bruscă a unui val Troia I în Balcani, caracterizat prin toarte tubulare sau străchini cu buza teşită, poate fi explicată ca o contraofensivă etno-culturală troiană în Balcani în urma presiunii triburilor nord-pontice în aceeaşi zonă. Admiterea unui sincronism parţial între culturile Gumelniţa-Sălcuţa şi grupele înrudite din Balcani, pe de o parte, şi Troia I, pe de alta, ni se pare mai apropiată de adevăr (cf. J. Mellaart, *Anatolia and the Balkans*, în *Antiquity*, 34, 1960, p. 275 şi urm.). Necunoaşterea amănunţită a realităţilor balcano-danubiene nu i-a permis însă lui J. Mellaart sincronisme dintre cele mai fericite în primul rînd, între culturile eneolitice balcano-danubiene şi după aceea în raport cu Troia.

[18] Atribuim acestor elemente : şnur-ceramica sud-balcanică, întîlnită în numeroase aşezări bulgăreşti, prezenţa oaselor de cai în aşezarea de la Mihalic (vezi Mikov, *Fouilles du site préhistorique près de Michalic*, în *Fouilles et recherches*, I, Sofia, p. 24), mormintele tumulare cu ocru din Bulgaria (R. Popov, *Moghilnitt gravoe pri s Endje*, în *IzvInst*, VI, 1930 — 1931, rezumat în limba germană la p. 113 — 116).

Acesta este cadrul care, cu toată prudenţa care se impune, ne oferă totuşi suficiente indicii pentru a discuta problema pe care ne-am propus-o.

Prin larga lor răspîndire, noi avem în vedere, pentru analogii cu lumea balcano-egeo-anatoliană, cîteva elemente culturale foarte grăitoare, şi anume : vasele cu toarte tubulare dispuse orizontal pe diferitele părţi ale corpului (foarte numeroase în Cernavoda III) [19], castroanele sau străchinile cu buza teşită în interior, uneori ornamente (în culturile Coţofeni şi Celei formînd o categorie dintre cele mai importante) [20], cănile sau vasele askoidale cu buza oblică (întîlnite în culturile Coţofeni, Celei, Folteşti II = Cernavoda II), toartele orizontale uneori torsionate. Aceste elemente îşi găsesc analogii directe la Troia, iar în cazul toartelor tubulare numai în Troia I [21].

Alte elemente, cu caracter ornamental, au similitudini impresionante în culturile de caracter Troia I din Egeea [22]. Raportînd culturile perioadei de tranziţie la complexul Ezero-Mihalic, elementele de legătură devin şi mai numeroase. În afara celor deja menţionate, sfera se extinde la tehnica şi chiar motivistica ornamentală (sisteme de brîuri în relief, şnur, tehnica Furchenstich, forme de vase etc.)[23]. Se adaugă analogiile deja menţionate de D. Berciu, între diferitele piese de metal [24]. Toate acestea ne arată că influenţele egeo-anatoliene s-au transmis în regiunea carpato-danubiană prin intermediul culturilor din Balcani, faptul neexcluzînd culoarul Vardar-Morava dar, după toate aparenţele, activat, în sensul celor de mai sus expuse, într-o etapă mai tardivă. Cu toate că aceste elemente culturale transmise în lumea nord-dunăreană sînt numeroase, această din urmă regiune îşi păstrează caracterul său original, fapt ce nu ne permite să vorbim de un complex unitar Cernavoda-Ezero-Donja-Slatina [25]. Componentele de bază ale culturii Cernavoda III rămîn totuşi esenţial diferite de Ezero (şnur-ceramică excepţional de rară în Cernavoda III şi, conform documentării actuale, lipsa canelurii în complexul Ezero-Mihalic). Mai curînd s-ar putea lega de complexul Ezero aspectul Celei din sud-estul Olteniei. Strînsa legătură dintre culturile perioadei de tranziţie din România şi culturile din Bulgaria, ilustrate prin materialele de la Mihalic,

[19] Sebastian Morintz şi P. Roman, *op. cit.*, fig. 31/1 — 5 ; 32/1 — 6 ; 35/2 ; 37/2,8, 10, 11, 14 ; 39/7, 15,25.

[20] Pe acest criteriu, grupul Gorodsk-Horodiştea pare a avea în raport cu Usatovo-Folteşti I — unde acest tip de castron lipseşte — o poziţie cronologică mai nouă, marcînd în Moldova de nord şi centrală perioada de tranziţie şi nu eneoliticul final, ca în cazul grupului Folteşti I (= Usatovo). Castroanele cu buza lată sau teşită oblic apar în Dobrogea şi Muntenia de-abia în Cernavoda II (= Folteşti II). Subliniem faptul că ele lipseau din culturile Gumelniţa-Sălcuţa tîrzii, fapt care nu exclude contemporaneitatea acestor faze tîrzii cu acele culturi din alte zone geografice în care apar tipurile de castroane menţionate. Străchinile cu buza teşită de la Ostrovul Corbului, socotite de D. Berciu (în *Arheologia preistorică a Olteniei*, fig. 52/5 — 10 ; 64/3 ; 65 ; 67 şi p. 53) ca sălcuţene, aparţin în realitate culturii Coţofeni.

[21] Karl W. Blegen, John L. Caskey, Marion Rawson, *Troy*, 1950, vol. I, 2, fig. 260, 8, 16, 19 ; 261, 8 — 10, 14, 16 — 18.

[22] Vezi spre exemplu W. Lamb, *Excavations at Therm in Lesbos*, Cambridge, 1936 (cp. de aci ornamentaţia de la pl. XIV — XVII cu cea din cultura Coţofeni).

[23] Vezi materialul ilustrativ la G. Georgiev şi N. Merpert, *op. cit.* ; Georgi I. Georgiev, *op. cit.* ; V. Mikov, *op. cit.*

[24] În *Slov Arh.*, XII, 1, 1964, p. 270—271. Precizăm că piesele aduse în discuţie sînt din Cernavoda III.

[25] Cf. D. Berciu, în *SlovArch*, XII — 1, 1964, p. 273 — 275.

Dipsiska Moghila (Ezero) şi Ezerovo (lîngă Varna)[26], duce incontestabil la concluzia unei dezvoltări paralele în timp a acestora.

În Bulgaria, de la sud de Balcani, complexului Karanovo VI-Kodjadermen îi urmează, cronologic şi stratigrafic, complexul Ezero-Mihalic (Karanovo VII b ilustrînd un alt aspect mai evoluat decît Mihalic), orizontul Mihalic fiind bine reprezentat în nivelurile mijlocii ale stratului epocii bronzului de la Dipsiska Moghila [27]. Încă din 1948, V. Mikov observa pe bună dreptate că în a doua jumătate a mileniului III î.e.n. teritoriul sudbalcanic forma un cerc cultural şi etnic împreună cu Asia Mică, insulele egeice, litoralul trac şi Macedonia [28]. În 1956 Gordon Childe insistă în mod deosebit asupra acestui fenomen, cu implicaţiile sale culturale şi cronologice [29]. Nu-i scapă din vedere nici componenta şnur-ceramică şi celelalte componente de caracter nord-pontic. Ceva mai tîrziu, G. Georgiev şi N. Merpert vor sublinia legăturile descoperirilor de la Ezero cu Troia şi bronzul timpuriu macedonean, şnur-ceramica punînd-o în legătură cu regiunile nord-pontice. Cronologic, limitele pentru Ezero sînt fixate între mijlocul mileniului III şi sfîrşitul aceluiaşi mileniu sau începutul celui de-al doilea [30]. Într-o revenire şi mai recentă G. Georgiev arată că în centrul Peninsulei Balcanice exista un centru al şnur-ceramicii pentru care nu exclude posibilitatea unei origini locale, dar înclină mai mult spre o origine nord-pontică. Stratul epocii bronzului de la Ezero este sincronizat cu Troia I (ultimul nivel) — Troia V şi bronzul timpuriu macedonean. Cît priveşte orizontul Mihalic, acesta este fixat pe la 2400—2300 î.e.n. [31].

Aşa cum este cunoscut, complexul Ezero-Mihalic este deja o sinteză originală a mai multor componente culturale. Dintre acestea, principale sînt două : una, de evident caracter Troia I, a doua, de caracter la fel de evident nord-pontic (şnur-ceramică). Componenta de tip Troia I este aceea care a determinat şi apropieri de ordin cronologic între această primă etapă de la Troia şi nivelurile inferioare de la Ezero (pre-Mihalic).

Prezenţa unor vase (depas) tipice numai pentru Troia II—V în apropierea unor aşezări de tip Mihalic (sud-estul Bulgariei)[32] permite un sincronism între acest orizont şi numitele etape de la Troia. Analogiile ce se pot stabili între orizontul Mihalic şi Coţofeni constituie de asemenea un cadru pentru fixarea poziţiei cronologice a culturii Coţofeni. Aceeaşi situaţie se poate admite chiar şi pentru nivelurile timpurii ale epocii bronzului de la Ezero (pe care le considerăm pre-Mihalic prin analogie cu Celei= pre-Coţofeni), care reflectă de asemenea un proces sintetic încheiat. Aceasta cu atît mai mult cu cît componenta Troia I din complexul Ezero-Mihalic presupune în mod obligatoriu existenţa unor orizonturi şi mai vechi mai mult sau mai puţin identice cu Troia I de sfîrşit care, interpunîndu-se între complexul Karanovo VI şi cele mai vechi niveluri de tip Ezero, vor fi fost parţial contemporane cu Troia I, urmînd apoi în Balcani o

---

[26] Informaţie de la G. Tončeva, care ne-a arătat materialele inedite, în decembrie 1966 (Sebastian Morintz).

[27] Vezi nota 11.

[28] V. Mikov, *op. cit.*, p. 25.

[29] G. Childe, *Anatolia and Thrace*, în *Anatolian Studies*, VI, 1956, p. 45 — 48.

[30] G. Georgiev şi N. Merpert, *op. cit.*, *p.* 156.

[31] Georgi I. Georgiev, *op. cit.*, 124 — 125.

[32] V. Mikov, *op. cit.*, *p.* 24 — 25 şi fig. 12.

dezvoltare proprie (de tip Ezero-Mihalic), diferită de Troia II—V, dar aproximativ sincronă cu acestea din urmă.

Componenta șnur-ceramică din același complex presupune și ea orizonturi șnur-ceramice mai vechi. Că aceste elemente etno-culturale, caracterizate prin ceramică șnurată, au întîlnit acolo o cultură troiană sau una de caracter Karanovo VI-Kodjadermen rămîne ca cercetările viitoare s-o dovedească.

Rezultatele cercetărilor din România ne ajută la soluționarea unor probleme în discuție. Două probleme ni se par esențiale în acest sens: a) considerînd că șnur-ceramica, sesizată ca o componentă în complexul Mihalic, a trecut în drumul ei spre sud în mod inevitabil prin regiunile noastre, se pune întrebarea în ce moment cronologic este posibilă această pătrundere? și b) în ce orizont cultural și cronologic apar primele elemente de tip „Troia I" în culturile perioadei de tranziție de pe teritoriul României și cu ce fază din complexul Ezero-Mihalic este sincron acest orizont cronologic și cultural de la noi?

Ca răspuns la prima întrebare facem următoarele precizări: La Dunărea de Jos înregistrăm două valuri șnur-ceramice nord-pontice; 1) unul de tip Cernavoda I și Cucuteni C contemporan culturilor eneolitice locale, începînd din faza Cucuteni A—B. Nu este documentat în Bulgaria, deși prezența lui, cel puțin în nordul Balcanilor, este de presupus. Cert este că nu această șnur-ceramică stă la baza celei din complexul Ezero-Mihalic. 2) Al doilea val, și ultimul (după aceasta, în zona istro-pontică, șnur-ceramica este o raritate), este cel usatovian (= Folteşti I) și el precedă culturile perioadei de tranziție. În zona ocupată, dislocă triburi Cernavoda I, pe care le împinge în lungul Dunării spre vest. În Dobrogea este documentat pînă în sudul provinciei. Șnur-ceramica din complexul Ezero-Mihalic își poate găsi bune ascendente în cea usatoviană, și pătrunderea acesteia spre sud, de-a lungul țărmului pontic, este o probabilitate de fel neglijabilă [33]. Nu scăpăm din vedere nici mormintele tumulare cu ocru din Bulgaria care, pe teritoriul României, apar pentru prima dată în orizontul Folteşti I.

A doua întrebare capătă iarăși un răspuns semnificativ: primele elemente de „tip Troia I" apar, în regiunile dunărene, încă de la începutul perioadei de tranziție, în etapa de trecere de la Cernavoda I la Cernavoda III

[33] În lumea balcano-danubiană șnur-ceramica cunoaște o lungă evoluție. Cea mai veche etapă este reprezentată prin fenomenul Cucuteni C și Cernavoda I. A doua etapă este documentată prin orizontul Usatovo-Folteşti I, etapă pe care o postulăm pentru Bulgaria sud-balcanică la un orizont pre-Ezero-Mihalic. După Usatovo (Folteşti I), în zona istro-pontică și în general în regiunile est-românești, șnur-ceramica devine o raritate în timp ce, la sud de Balcani, cunoaște o mare înflorire în complexul Ezero-Mihalic, care transmite impulsuri culturale în regiunile învecinate. Șnur-ceramica din cultura Coțofeni, nu prea numeroasă dar caracteristică, este strîns legată de centrul sud-balcanic. La un orizont tîrziu Coțofeni are loc o împrăștiere largă a ceramicii șnurate din Bulgaria. Cum această împrăștiere este asociată (în România vestică, Iugoslavia, Ungaria) cu elemente vučedoliene, putem presupune că acestea din urmă au constituit impulsul. Acestei vremi îi corespunde și ceramica șnurată din Grecia, din mediul helladic timpuriu final. În judecarea poziției cronologice a ceramicii șnurate din Europa centrală și est-centrală trebuie să se țină seama atît de evoluția balcanică expusă mai sus, cît și de faptul că în primele regiuni aceasta își are evoluția sa proprie, poate și mai îndelungată. În concepția noastră, fundamental deosebită de aceea a lui E. Neustupný, numai ceramica șnurată pînă la un orizont Folteşti I (Usatovo) este sincronă cu Troia I, etapele care încep cu complexul Ezero-Mihalic inclusiv fiind ulterioare Troiei I.

(denumită de noi Renie II după al doilea strat din aşezarea de la Renie-Olteniţa), pentru a deveni apoi frecvente în cultura Cernavoda III. Acest orizont este sigur anterior culturii Coţofeni — cu numeroase analogii în orizontul Mihalic — cît şi aspectului Celei (pre-Coţofeni), care corespunde după părerea noastră, nivelurilor timpurii ale stratului epocii bronzului de la Dipsiska (Ezero), deci pre-Mihalic. Orizontul primelor manifestări de tip Troia I final, caracterizat la nord de Dunăre de aspectul Renie II, n-are corespondent în Balcani, dar existenţa sa este de presupus în mod inevitabil într-o etapă anterioară primelor niveluri ale bronzului timpuriu de la Ezero.

Fără a intra mai mult în amănunte, iese clar în evidenţă că primele elemente, mai sus menţionate, de tip Troia I ajung în sudul României (şi desigur că în Bulgaria nu puteau fi mai tîrzii) în momentul de formare a culturii Cernavoda III cînd culturile Cucuteni, Gumelniţa, Sălcuţa nu mai existau, iar cultura Coţofeni (noi credem că şi Mihalic) încă nu se formase.

Considerăm astfel că perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului începe în România aproximativ la sfîrşitul Troiei I. Cînd au ajuns la Dunărea de Jos elementele Troia I, nu putem preciza cu mai multă exactitate. Cert este că aceste influenţe nu sînt de caracter Troia II sau mai tîrzii. Chiar dacă ele au parcurs Peninsula Balcanică într-o vreme în care Troia I se stinsese, momentul lor de plecare rămîne Troia I. Pe baza acestor considerente, socotim că perioada de tranziţie începe în România în jurul datei de 2500. Credem că culturile eneolitice de la noi (Cucuteni, Gumelniţa, Sălcuţa) sînt în mare măsură contemporane cu Troia I. În ansamblu, perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului din România se poate paraleliza cu Troia II—IV.

Astfel perioada de tranziţie se extinde pe o perioadă mult mai mare decît se credea, iar întinderea aşezărilor, grosimea straturilor de cultură, existenţa mai multor culturi, unele cu mai multe faze evolutive, sînt argumente care pledează în acest sens. În privinţa datei de început a epocii bronzului. considerăm că aceasta nu poate pendula decît în jurul datelor stabilite pentru Europa centrală.

Faptele aci discutate ne atrag din nou atenţia asupra unor cifre absolute obţinute prin metoda C_{14}. Multe date sînt contradictorii, multe imposibil de acceptat (pentru cultura Baden, de exemplu), dar respingerea, ca şi acceptarea lor, trebuie privite critic. Argumentele pro şi contra sînt de cele mai multe ori inutile, cîtă vreme nu avem asigurată *cu precizie* poziţia stratigrafică a „dovezilor" care devin apoi „argumente".

Unele cifre sînt demne de toată atenţia : pentru Cucuteni A_3, Cucuteni B (va trebui precizată şi etapa evolutivă din care s-a luat proba), Gumelniţa (probabil A_2) şi chiar Cernavoda (cu remarca : şanţul de apărare din care s-a luat proba aparţine culturii Cernavoda I tîrzie, contemporană cu Usatovo-Folteşti I). Numai din rezultatul analizelor asupra mormîntului de la Ceamurlia nu se puteau trage concluzii istorice [34]. Mai întîi va trebui precizat cărui orizont cultural aparţine acel mormînt, deoarece mormintele cu ocru se eşalonează pe o perioadă de sute de ani.

★

[34] D. Berciu, *Zorile istoriei . . .* , p. 157.

Tratînd problema relaţiilor cronologice ale culturilor neo-eneolitice şi din perioada de tranziţie spre epoca bronzului din sud-estul Europei în raport cu cele din mediul egeo-anatolian, Vladimir Dumitrescu aduce în lucrarea amintită, numeroase argumente în sprijinul cronologiei lungi. Astfel, cultura Gumelniţa este contemporană în parte cu Troia I, începuturile sale fiind anterioare fazei Troia I, iar culturile perioadei de tranziţie se pot sincroniza cu sfîrşitul fazei Troia I, pe care o depăşesc. Sîntem în general convinşi de aceste concluzii. Chiar dacă unele probleme de amănunt sînt încă discutabile, sîntem bucuroşi că treptat se impune noua concepţie, de care noi eram convinşi încă din 1967. Vladimir Dumitrescu consideră ca fapt decisiv, care a determinat revizuirea cronologiei regiunilor noastre, realităţile stratigrafice constatate de Jean Deshayes în 1967, în aşezarea de la Dikili Tash. Legăturile tipologice sînt valabile numai în măsura în care sînt verificate de precizări stratigrafice, susţine cu fermitate Vladimir Dumitrescu. Noi credem că ambele metode sînt bune în măsura în care sînt folosite şi coroborate cu pricepere. Nu sîntem de acord însă că problema raportului dintre eneoliticul final şi bronzul timpuriu egeo-anatolian (corespunzător perioadei de tranziţie din România) a fost rezolvată prin cercetările de la Dikili Tash. E doar o încercare de a justifica schimbarea de poziţie a lui Vladimir Dumitrescu, care în 1968 era adept al cronologiei scurte, ca de altfel şi majoritatea celorlalţi arheologi, iar în 1970 este susţinător al cronologiei lungi. N-ar fi nimic surprinzător în această schimbare de concepţie. Surprinzător este însă faptul că, deşi datele pentru noua poziţie existau mai de mult şi erau evidente, d-sa aduce ca element decisiv săpătura de la Dikili Tash. Ne întrebăm : dacă săpătura de la Dikili Tash nu s-ar fi făcut, Vladimir Dumitrescu ar fi rămas mai departe adept al cronologiei scurte, pe care ar fi susţinut-o cu aceleaşi argumente tipologice, pe care încearcă acum să le pună în sprijinul cronologiei lungi ?

Noi sîntem de părere că datele stratigrafice în favoarea cronologiei lungi existau chiar înainte ca noi, autorii acestor rînduri, să le fi sesizat (în decembrie 1967) şi, fără discuţie, înainte de publicarea săpăturilor făcute, în 1967, la Dikili Tash. Cum altfel puteau fi apreciate materialele de la Mihalic (chiar înaintea precizărilor stratigrafice de la Ezero), care au evidente analogii în nivelurile superioare ale stratului Troia I, precum şi în cultura Coţofeni ? Era de asemenea ştiut că în nivelurile inferioare ale Troiei I existau clare analogii pentru cultura Gumelniţa evoluată şi că Gumelniţa precedă cultura Coţofeni. După precizările stratigrafice de la Ezero (Dipsiska Moghila), unde stratul epocii bronzului timpuriu (avînd în nivelurile mijlocii materiale de tip Mihalic) suprapune stratul gumelniţean (Karanovo VI), trebuia să aşteptăm rezultatele cercetărilor de la Dikili Tash, pentru a putea preciza că cultura de tip Mihalic (cu analogii evidente în cultura Coţofeni) nu precedă în Balcani cultura Gumelniţa ?

Este meritul lui V. Mikov de a fi sesizat încă din 1948 semnificaţia descoperirilor de la Mihalic, al lui Gordon Childe (1956) de a fi insistat asupra importanţei lor, al lui G. I. Georgiev (1959) şi al lui J. Mellaart (1960) de a fi făcut noi precizări şi consideraţii în legătură cu evoluţia culturală din zona egeo-anatoliană în raport cu aceea din Balcani. Cu toate lipsurile datorate stadiului actual al cercetărilor, considerăm în general juste părerile celor doi savanţi în problemele care ne preocupă aci.

Cercetînd descoperirile de la Dunărea de Jos, în raport cu descoperirile de la Troia şi din Balcani, noi am observat că culturile Gumelniţa şi Cucuteni sînt în mare măsură paralele cu Troia I. Totodată am constatat că o serie de elemente caracteristice sfîrşitului Troiei I îşi fac apariţia la Dunărea de Jos la limita dintre eneolitic şi perioada de tranziţie. Chiar dacă data de 2500 î.e.n. pentru sfîrşitul Troiei I este discutabilă şi va fi în viitor corectată, este limpede că data de început a bronzului timpuriu din Balcani şi respectiv perioada de tranziţie la Dunărea de Jos este marcată de difuzarea spre nord a unor elemente culturale egeo-anatoliene specifice sfîrşitului fazei Troia I. Descoperirile de la Dikili Tash, cu care Vladimir Dumitrescu îşi justifică schimbarea de concepţie, confirmă rezultatele cercetătorilor bulgari şi nu invers cum susţine d-sa. Dacă înţelegerea tardivă a unor realităţi poate fi trecută cu vederea, nu la fel şi modul de a expune faptele în scopul justificării acelei înţelegeri tardive.

O deosebită importanţă pentru înţelegerea diverselor fenomene care au determinat sfîrşitul epocii eneolitice în spaţiul carpato-balcanic ar avea pentru arheologi periodizarea culturii Gumelniţa. Or, în ciuda faptului că după mai mult de patru decenii de cercetare nu dispunem încă de o periodizare a acestei culturi, se operează totuşi cu noţiuni ca B_1, B_2, fără să li se atribuie şi un conţinut clar.

Vladimir Dumitrescu afirmă, spre exemplu, că cel puţin unele etape ale fazei Gumelniţa B_1 lipsesc în aşezările din Bulgaria de sud, în timp ce ele ar fi bine reprezentate în valea Dunării. După acelaşi autor faza B_2 este bine reprezentată numai în regiunile de la nord şi nord-vest de valea Dunării. Din afirmaţiile lui Vl. Dumitrescu, reiese deci că încheierea evoluţiei culturii Gumelniţa merge treptat de la sud spre nord.

Nu avem nici o dovadă că Gumelniţa a luat sfîrşit mai devreme în ţinutul dintre Balcani şi Rodope, decît în Cîmpia Dunării unde este documentată cultura Cernavoda I. Nici despre o simultaneitate a încetării culturii Gumelniţa în cele două zone menţionate, nu avem dovezi. Datele stratigrafice de la Dikili Tash dovedesc doar o vechime mai mare pentru locuirea gumelniţeană din acel loc în raport cu cea a bronzului vechi. Dacă această suprapunere este nemijlocită în timp, rămîne de văzut.

Alte fapte : între Balcani şi Rodope nu avem documentat un orizont anatolian curat sau unul şnur-ceramic curat. Cele mai vechi niveluri arată o sinteză între aceste două elemente şi, din punct de vedere al cronologiei relative, aceste cele mai vechi niveluri de la Ezero îşi găsesc corespondenţe în Cernavoda III şi Celei, deci într-o perioadă post-gumelniţeană. Este evident că nu poate fi vorba de un sincronism între Ezero şi Gumelniţa tîrzie, cum afirmă Vl. Dumitrescu.

Între Karanovo VI şi Ezero s-au interpus alte etape culturale care au dat naştere complexului Ezero. Acestea pot fi contemporane cu Gumelniţa nord-dunăreană. Dacă a existat acolo şi o etapă curată Troia I, nu ştim. O etapă usatoviană este obligatorie însă pentru şnur-ceramica din Ezero. Dar, cronologic, aceasta este post-Cucuteni B. A pus cultura de tip Troia I sau cea usatoviană capăt variantei Karanovo VI a culturii Gumelniţa ? Trebuie să mai aşteptăm înainte de a da un răspuns.

Dacă noţiunile de Gumelniţa B_1 şi B_2, folosite de Vladimir Dumitrescu, ar avea un anumit conţinut, ne-ar ajuta în discutarea problemei de faţă. Din păcate însă, rămîn noţiuni abstracte. Pe baza vechilor săpă-

turi de la Gumelniţa, s-a vorbit de o fază Gumelniţa B (*Dacia*, II, 1925). După cercetările mai noi, faza B de la Gumelniţa a scăzut în durată şi expresivitate (*SCIV*, 17, 1966, 1, p. 51) fără a se indica totuşi elementele deosebitoare ale stratului B_1 faţă de A2c. La Conferinţa naţională de arheologie de la Iaşi (decembrie 1967), Vl. Dumitrescu anunţa însă în cadrul dezbaterilor publice (vezi şi I. Nestor şi Eugenia Zaharia, în *Dacia*, XII, 1968, p. 38, nota 77) că găseşte mai potrivit a considera nivelul Gumelniţa B_1 ca un nivel Gumelniţa A_3. Revenirea recentă la o fază Gumelniţa B_1, fără precizarea conţinutului, nu ajută cu nimic la înţelegerea problemei.

Sîntem convinşi că o analiză minuţioasă a descoperirilor gumelniţene din diferite zone ar oferi o periodizare utilizabilă şi ar arăta că această cultură încetează în mod diferit de la zonă la zonă în momente diferite şi în funcţie de împrejurări diferite. Ceea ce ştim concret, în momentul de faţă, este faptul că, în sudul Moldovei, Dobrogea şi în Cîmpia Dunării cultura Gumelniţa încetează brusc prin apariţia culturii Cernavoda I, într-o vreme corespunzătoare fazei Cucuteni A—B. Cultura Gumelniţa continuă să existe încă în zona deluroasă din nordul Munteniei şi, sub aspectul Sălcuţa, în Oltenia. Nu sîntem încă informaţi dacă aceeaşi a fost situaţia şi în nordul Bulgariei. Nu avem nici o dovadă că Gumelniţa ar fi încetat să existe la sud de Balcani la fel de timpuriu ca şi în Cîmpia Dunării. Pătrunderea populaţiilor culturii Cernavoda I a creat două zone gumelniţene distincte, cu evoluţii independente: o zonă la sud de aria culturii Cernavoda I şi o alta la nord şi vest. Zona nordică a contribuit la formarea culturii Cernavoda III, iar peste cea sudică s-a suprapus cultura Ezero. Deci, cînd şi în ce împrejurări îşi încheie evoluţia cultura Gumelniţa de la sud de Balcani nu putem preciza. Cert este însă că, în vremea în care elementele de tip Troia I pătrunseseră la Dunărea de Jos, cultura Gumelniţa sud-balcanică nu mai exista.

SUR LA CHRONOLOGIE DE LA PÉRIODE DE TRANSITION DE L'ÉNÉOLITHIQUE À L'ÂGE DU BRONZE EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

Les auteurs republient en roumain leur travail *Über die Chronologie der Übergangszeit vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien* (Dacia, XIII, sous presse). En démontrant l'évolution parallèle des civilisations de la période de transition en Roumanie et de celle du début de l'âge du bronze en Bulgarie (complexe Ezero-Michalič) les auteurs aboutissent à la conclusion que le début de cette période de transition doit être placé en Roumanie vers l'an 2500 av. n. ère.

Dans la région du Bas-Danube, les influences égéo-anatoliennes sont évidentes, correspondant aux étapes tardives de Troie I. Elles marquent la fin des cultures énéolithiques et le début de la période de transition.

Les auteurs contestent le point de vue de Vladimir Dumitrescu, présenté dans son rapport au IIe Congrès international d'études sud-est européennes (Athènes, mai 1970): *Quelques aspects des synchronismes*

entre les cultures néo-énéolithiques et de la période de transition vers l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale, d'une part, et du monde égéo-anatolien d'autre part, selon qui le changement de conception concernant le synchronisme entre les civilisations énéolithiques de l'espace nord-danubien et celles de Troie serait dû aux observations stratigraphiques de Dikili Tash. Ils démontrent que ces données sont plus anciennes et qu'elles sont dues aux observations faites par les archéologues bulgares V. Mikov et G. Georgiev dans les stations de Michalic, de Karanovo et d'Ezero. Les chercheurs bulgares avaient exprimé leur point de vue avant la publication des recherches de Dikili Tash. On souligne également que problème de la périodisation de la civilisation de Gumelniţa n'est pas encore résolu. Les notions de Gumelniţa B_1 et B_2 utilisées par Vladimir Dumitrescu sont des abstractions sans contenu précis.

DIN NOU DESPRE CULTURA ALEXANDRIA

DE

CONSTANTIN PREDA

A trecut mai bine de un deceniu de la data descoperirii în apropiere de Alexandria a unei așezări al cărei material ceramic punea probleme noi pentru începuturile culturii Latène din sudul Daciei [1]. Este firesc ca un cercetător să întîmpine multe dificultăți atunci cînd se află în fața unei descoperiri noi, care nu se încadrează în formele de manifestare culturală cunoscute și stabilite pentru o anumită epocă și o anumită regiune. De aceea el este nevoit să recurgă la tot felul de analogii, iar interpretările și chiar multe din concluziile sale trebuie să ia un caracter ipotetic. Aceluiași cercetător i se cere totodată să nu se îndepărteze prea mult de materialul descoperit, pe care trebuie să-și sprijine în permanență formulările sale.

Este de asemenea firesc ca descoperirea unui nou aspect cultural, care are multe implicații de ordin istoric mai general, să stîrnească o serie de discuții cu caracter contradictoriu. Așa se explică faptul că concluziile noastre cu privire la noul aspect cultural de tip Alexandria din Dacia au avut adepți și, așa cum era de așteptat, și adversari. O revenire asupra descoperirii amintite, impusă și ca urmare a unor noi descoperiri de acest fel, ne va permite să vedem acum mai clar în ce măsură și care dintre concluziile noastre de bază pot fi considerate încă valabile și în ce măsură criticile aduse se dovedesc a fi îndreptățite. Pentru aceasta este nevoie să reamintim, pe scurt, problemele principale ridicate de descoperirea de la Alexandria și felul cum au fost ele înțelese și rezolvate încă de la primele cercetări.

Săpăturile arheologice efectuate de noi în toamna anilor 1957—1958 la punctul denumit „La Vii", situat la circa 2 km NV de orașul Alexandria pe malul stîng al apei Vedea, au dus la descoperirea unei așezări cu o locuire destul de sporadică. Deși suprafața săpată a fost relativ întinsă,

[1] C. Preda, *Săpăturile de la Alexandria*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 251 — 261; idem, în aceeași publicație, vol. VII, p. 209 — 212; idem, *New aspect of early Latène epoch in Dacia Discovered at Alexandria*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 179 — 194; idem, *Un nou aspect al începuturilor epocii Latène în Dacia (descoperirea de la Alexandria)*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 25 — 36.

S C I V, tomul 21, nr. 4, p. 571—578, București, 1970

nu au fost date la iveală decît trei gropi de bordeie, toate de formă circulară. În cuprinsul acestora s-au găsit numeroase fragmente ceramice, urme de vetre portative și trei fibule de bronz de tip Glasinač [2].

Ceramica se împarte, din punct de vedere tehnic, în două categorii distincte. Prima categorie cuprinde ceramica lucrată cu mîna, care se leagă în mod clar de aspectele tîrzii ale culturii hallstattiene dintre Dunăre și Carpați. Formele vaselor, tehnica și ornamentele sînt specifice primei epoci a fierului, și ele își găsesc analogii directe în stînga Dunării [3]. A doua categorie, mai bine reprezentată numeric decît prima, cuprinde ceramica lucrată la roată. S-au întîlnit aici vase din pastă cenușie cu nuanțe adesea închise spre negru și fragmente ceramice din pastă roșie-portocalie. Ambele grupe ceramice au suprafața acoperită cu angobă și prezintă urme de lustruire. Unele tipuri de vase își găseau, încă de la data aceea, analogii în descoperiri izolate, făcute în Cîmpia Dunării [4]. Multe dintre ele indicau însă existența unor legături și înrudiri cu descoperiri din Tracia și din lumea elenistică [5].

Pe baza celor trei fibule, cu tipul și cronologia relativ bine stabilite, ca și pe baza analogiilor diferitelor tipuri de vase, am socotit că descoperirea de la Alexandria, în toată complexitatea ei, poate fi datată în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n.

Pornind de la caracterul inedit al descoperirii, ținînd seama de particularitățile fiecărei categorii ceramice în parte și de legăturile dintre diferitele tipuri de vase, ne-am văzut îndreptățiți să considerăm că descoperirea de la Alexandria reprezintă un nou aspect cultural al începutului epocii Latène din Dacia.

Întrevedem în acest grup cultural o rezultantă locală izvorîtă din fondul general al culturii traco-getice, de pe ambele maluri ale Dunării. Au putut fi surprinse aici, deopotrivă și concomitent, elemente hallstattiene tîrzii și aspecte clare de tip Latène asupra cărora se exercitase o puternică influență grecească.

Interpretarea descoperirii de la Alexandria ca un nou aspect cultural local a avut implicații de ordin istoric general deosebit de însemnate, referitoare la evoluția societății geto-dace dintre Dunăre și Carpați. În acest sens, ar fi de menționat, mai întîi, problema vechimii Latène-ului din Dacia. Cercetările arheologice făcute în perioada anterioară descoperirii de la Alexandria lăsau să se întrevadă că începuturile celei de-a doua epoci a fierului din Dacia pot fi plasate în a doua jumătate sau către

---

[2] *Idem*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 186 — 187 (fig. 1/1 — 3).

[3] S. Morintz, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 122 (fig. 2) și în *Materiale*, VII, p.204 — 205 (fig. 4 — 5); Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, 1967, p. 37 — 41 (pl. I — II); Vl. Dumitrescu, *La nècropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi*, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 218— 219 (fig. 24).

[4] D. Berciu, *Colecția de antichități G. Georgescu-Corabia*, Caracal, 1937, p. 37 (fig. 16, 18), și în *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 193 (fig. 238/1); D. Berciu și Eug. Comșa, *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu*, în *Materiale*, II, 1956, p. 417 și 488 (fig. 140).

[5] V. Mohov, în *IzvInst*. VI, 1930 — 1931, p. 161 (fig. 142): idem, în aceeași publicație XXI, 1957, p. 300 — 301 (fig. 9); Ivan Velhov, în *IzvInst*, XI, 1937, p. 141 (fig. 134 și153) idem, în aceeași publicație, XII, 1938, p. 173 — 276 (fig. 79—80); M. Čičihova, *Développement de la ceramique thrace à lépoque classique et hellénistique*, în *Acta Antiqua Philipoppolitana, StA*, Sofia, 1963, p. 35 — 48; Bogdan Nikolov, în *IzvInst*, XXVIII, 1965, p. 161 — 202.

sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n.[6]. Vechimea aşezării de la Alexandria ne dădea posibilitatea să datăm aceste începuturi cu un secol mai devreme. Avem în vedere, desigur, doar o formă de dezvoltare Latène, cu totul incipientă şi cu o arie de răspîndire limitată.

În al doilea rînd, aceeaşi descoperire vine să aducă precizări însemnate privind caracterul pe care l-a avut influenţa grecească asupra Latèneului geto-dacic şi direcţiile în care s-a manifestat această înrîurire. Aportul adus de circulaţia greacă la formarea culturii geto-dace nu numai că n-a fost niciodată pus la îndoială, ci, dimpotrivă, adesea el a fost scos în evidenţă şi apreciat ca atare [7]. Nu era încă suficient de limpede din care direcţie şi cum s-a exercitat o astfel de influenţă. Uneori, s-a lăsat să se înţeleagă că rolul principal în acest sens ar fi atribuit coloniilor greceşti de pe coasta de vest a Mării Negre [8]. Alteori s-a considerat că influenţa grecească s-a exercitat indirect asupra culturii geto-dace, prin intermediul tracilor din sudul Dunării [9]. Descoperirea de la Alexandria vine astfel să stabilească în mod limpede că influenţa grecească pontică se limitează în special la regiunea Dobrogii şi sudul Moldovei, în timp ce în cîmpia munteană geţii preluau aportul grecesc prin filiera tracică.

În al treilea rînd, complexul arheologic de la Alexandria aduce precizări şi în legătură cu vechimea şi provenienţa roţii olarului. Din cele ce se cunoşteau pînă la acea dată, rezulta că, în Dacia, folosirea roţii olarului nu era mai veche decît sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n., şi meritul de a o fi adus şi răspîndit la triburile geto-dace revenea populaţiei celtice. Numeroasele fragmente de olărie lucrată cu roata din cadrul aşezării de la Alexandria dovedesc că geţii din Cîmpia Dunării au utilizat roata olarului, desigur pe o scară redusă şi limitată, încă din secolul al V-lea î.e.n. şi că aceasta era de provenienţă grecească, fiind primită prin intermediul tracilor. Am arătat totodată că în Dacia intramontană tehnica roţii olarului a fost adusă şi răspîndită de celţi la o dată ulterioară [10].

Aşa cum era firesc, au fost arheologi care nu s-au declarat de acord cu una din concluziile noastre de bază. Ei au contestat caracterul local getic sau traco-getic al ceramicii lucrate la roată, pe care au considerat-o *ceramică de import*. O astfel de poziţie atrăgea după sine, în mod implicit, şi anularea concluziilor noastre privind data începutului epocii Latène, precum şi vechimea şi provenienţa roţii olarului în Dacia.

Într-un studiu mai recent consacrat apariţiei ceramicii Latène în regiunea Dunării de Jos s-a arătat, de pildă, că în cazul ceramicii lucrate la roată, descoperită la Alexandria şi în alte aşezări de acest gen, avem de-a face cu o marfă venită pe calea schimbului intertribal de la sudul sau sud-vestul Dunării. Din acelaşi studiu rezultă de asemenea, ca o

---

[6] V. Pârvan, *Getica*, 1926, p. 460 — 464 ; R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Basse-Moldavie*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 146 ; I. Nestor, în *SCIV*, I, 1950, p. 98 — 100.

[7] V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în *BSN*, *X*, 1923, p. 23 — 46 ; idem, in *Getica*, p. 607.

[8] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda (1951) şi unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de Jos*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 281 — 313.

[9] I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaş*, în *Dacia*, VII — VIII, 1937 — 1940, p. 178 — 179 ; idem, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 96 şi 100 ; C. Preda, *Triburile geto-dace şi circulaţia monedelor lui Filip II la nord de Dunăre*, în *SCIV*, VII, 1956, 3 — 4, p. 281.

[10] C. Preda, în *SCIV*, XI, 1960, 1 p. 35.

concluzie generală, că ceramica autohtonă lucrată la roată nu depășește și nu putea depăși sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n., cînd are loc momentul transformărilor cu caracter arheologic, ce poartă în sine implicații de ordin social-economic, pentru care lumea geto-dacică din Dobrogea și valea Dunării nu era încă pregătită, „înainte de această dată"[11]. Și mai categorică ne pare opinia potrivit căreia ceramica lucrată la roată din așezarea de la Alexandria, unde nu se constată nici o formă autohtonă, este un material de import din orașele grecești pontice sau sudice [12].

Pentru a vedea în ce măsură părerile amintite de noi mai sus — care se referă la una și aceeași concluzie —, bazate mai ales pe argumente de ordin teoretic, pot constitui o critică temeinică adusă tezelor noastre, vom reaminti și sublinia cîteva din datele arheologice mai importante, pe care ni le oferă descoperirea de la Alexandria. Vom urmări apoi dacă noile descoperiri arheologice ne aduc date menite să sprijine sau să infirme una din cele două teze.

O primă precizare pe care am dori să o facem încă de la început se referă la raportul cantitativ dintre cele două categorii ceramice descoperite în așezarea de la Alexandria. Așa cum am arătat încă de la publicarea primului raport de săpături, ceramica lucrată la roată depășește simțitor, din punct de vedere cantitativ, pe cea lucrată cu mîna [13]. Deci nu este vorba de un raport invers, cum greșit s-a afirmat ulterior [14]. Într-o asemenea situație ne întrebăm dacă este posibil ca, în cuprinsul unei așezări băștinașe, ceramica de import, adică cea lucrată la roată — aceasta în ipoteza în care ne situăm pe poziția contrară concluziilor noastre mai vechi —, să fie mai numeroasă decît cea locală, lucrată cu mîna? Nu cunoaștem din cercetările noastre un astfel de exemplu și nici nu credem că se poate admite o interpretare de acest fel.

În al doilea rînd, trebuie să reamintim faptul, de care nu s-a ținut seama la reluarea discuțiilor, că în descoperirile de la Alexandria n-a apărut nici un fel de urmă de amforă sau ceramică de lux grecească. Or, din cercetările de pînă acum rezultă clar că, în relațiile de schimb dintre greci și băștinași, printre produsele care s-au răspîndit în primul rînd și care au ajuns la distanțe mai mari se numără, alături de monede și obiecte de metal, ceramica de lux și amforele grecești. De exemplu, pentru secolul al VI-lea, dar mai ales al V-lea î.e.n., se cunosc descoperiri de acest fel, în stînga Dunării, la Bărboși, kylixul de la Frumușița [15], fragmentele ceramice cu figuri roșii de la Coțofenii din Dos și București-Tei [16] etc. Nu avem pînă acum dovada făcută că ceramica grecească cenușie ar fi fost importată în nordul Dunării, nici chiar mai tîrziu, în epoca elenistică. Găsim că era firesc să fie așa, deoarece amforele veneau pline cu vin și ulei, iar ceramica pictată, ca un produs prețios de import, căruia

[11] Em. Condurachi, *Problema apariției ceramicii Latène în regiunea Dunării de Jos*, în *SCIV*, 16. 1965, 1, p. 43 — 50.

[12] H. Daicoviciu, *Dacii*, 1965, p. 40; I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 96 — 97.

[13] C. Preda, în *Materiale*, VI, 1958, p. 255.

[14] Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 46.

[15] M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, 1, 1950, p. 65.

[16] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *BerRGK*, 1933, p. 157 și 162; cf. și D. Berciu, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 265.

nu i se dădea o întrebuinţare practică, gospodărească. Nu avem cunoştinţă despre vreo categorie de ceramică cenuşie lucrată la roată, sigur grecească, pe care s-o fi importat geţii din stînga Dunării.

În al treilea rînd, după părerea noastră, nu este nici pe departe rezolvată problema provenienţei ceramicii cenuşii, lucrată cu roata. descoperită la Tariverde, ca şi în cimitirele de la Murighiol [17], Satu-Nou [18], Beilic [19], Tuluceşti [20] (Galaţi), Slobozia [21] şi în R.P. Bulgaria la Ravna [22]. În general, se înclină spre o origine grecească. Se are în vedere, de pildă faptul că şi în Grecia se întîlneşte o ceramică similară. S-a ţinut seama puţin de eventualitatea că o asemenea ceramică ar putea să aparţină populaţiei traco-getice. După părerea noastră, este puţin probabil ca un asemenea produs să fi fost importat din Grecia. Nici nu era necesar. Considerăm că era mult mai simplu şi mai puţin costisitor ca o astfel de ceramică să fie lucrată în colonii şi în preajma acestora. Pentru început, este posibil ca primele produse să fi fost realizate de greci, poate chiar împreună cu băştinaşii aşezaţi în colonii sau în apropierea lor. Treptat însă, meşteşugul trebuie să fi fost preluat şi de către populaţia traco-getică din vecinătatea oraşelor greceşti vest-pontice şi apoi extinsă şi în regiunile mai îndepărtate. Astfel ne-am putea explica, mai întîi, numărul relativ mare de vase cenuşii, lucrate la roată, din cimitirele de tip Murighiol-Ravna şi, în al doilea rînd, răspîndirea tehnicii şi a unor tipuri de vase cenuşii lucrate la roată aproape pe întreg cuprinsul Traciei. În această privinţă, am arătat şi cu un alt prilej că în multe aşezări din sudul Dunării s-au descoperit tipuri de vase care nu diferă, în nenumărate cazuri, cu nimic faţă de cele de la Alexandria. Am amintit, de asemenea, că acestea, deşi în linii mari se apropie de ceramica cenuşie din oraşele greceşti vest-pontice, prezintă şi evidente particularităţi de formă şi tehnică pe care le-a imprimat populaţia tracă.

În al patrulea rînd, ţinem să reamintim observaţiile făcute de noi, încă de la publicarea primelor descoperiri, că ceramica lucrată la roată din aşezarea de la Alexandria prezintă două categorii ceramice. Prima este cea lucrată din pastă cenuşie şi trădează încă unele forme ale vaselor greceşti din colonii sau din preajma acestora ; cea de-a doua este lucrată din pastă roşie-portocalie, redînd forme tipic locale de tradiţie hallstattiană. Printre altele, ne referim la unele tipuri de străchini sau castroane pe care le întîlnim tot în aşezarea de la Alexandria, unele lucrate cu mîna, altele la roată. Şi unele şi celelalte păstrează însă aceleaşi forme şi aceeaşi culoare portocalie. Astfel de tipuri de vase pe care le întîlnim în multe complexe arheologice hallstattiene din stînga Dunării, uneori şi în dreapta fluviului nu apar niciodată în oraşele greceşti vest-pontice sau în vecinătatea acestora. Ele aparţin fără cea mai mică îndoială populaţiei traco-getice şi nu pot avea decît o origine locală. Dacă această origine locală a primei categorii ceramice ar mai putea forma obiectul unei îndoieli, caracterul strict autohton al celei de-a doua categorii este pe deplin asigurat.

---

[17] Exp. Bujor, in *SCIV*, V, 1955, p. 571 — 579.
[18] B. Mitrea, C. Preda şi N. Anghelescu, in *Materiale*, VII, p. 283 — 288.
[19] A. Aricescu, in *SCI*, III, 1961, p. 67 — 82.
[20] Informaţie I. Dragomir directorul Muzeului de istorie din Galaţi.
[21] C. Buzdugan, in *Carpica*, I, 1968, p. 77 — 93.
[22] M. Mircev, in *IzvInst*, XXV, 1962, p. 97 — 122.

În altă ordine de idei, reamintim că, în timp ce la vasele grecești predomină angoba, ceramica de la Alexandria prezintă la suprafață urme de lustruire mecanică, observație valabilă și pentru unele vase lucrate cu mîna. Numai cine nu a examinat, fie chiar și cît de superficial, această ceramică poate să afirme că ea este un material grecesc de import.

În linii generale, acestea au fost constatările noastre anterioare și criteriile pe baza cărora am considerat că ceramica lucrată cu roata de la Alexandria este de origine traco-getică și că ea nu reprezintă un produs de import. Bazați tot pe aceleași criterii, am vorbit de o ceramică autohtonă lucrată la roată, chiar dacă ea poate fi socotită ca o extindere a culturii tracice, care s-a dezvoltat sub o evidentă influență grecească.

La data cînd descoperirea de la Alexandria încerca să-și găsească loc în rîndul diferitelor aspecte culturale de la sfîrșitul epocii hallstattiene și perioada de început a epocii Latène, numărul descoperirilor de acest fel din nordul Dunării se limita numai la cîteva puncte izolate și nu întotdeauna îndeajuns de caracteristice. Era mai mult vorba de apariția întîmplătoare a unor vase sau fragmente ceramice, semnalate atît în cîmpia munteană, cît și în regiunea Olteniei. În ultimii ani însă și-au făcut apariția noi și interesante descoperiri, similare celei de la Alexandria, cu ajutorul cărora putem aduce acum noi precizări. Din rîndul acestora, cea care se impune atenției noastre este așezarea de la Bălănești (Olt). Pe teritoriul acestei localități, în 1964 a fost descoperită o așezare getică, cu mai multe niveluri de locuire. Faza cea mai veche este reprezentată de o groapă în care s-au găsit numeroase fragmente ceramice, precum și resturi de vatră portativă. Ceramica este întru totul identică cu cea de la Alexandria, fiind reprezentată atît prin resturi de vase lucrate cu mîna, cît și prin fragmente ceramice lucrate la roată. De asemenea, formele și tehnica păstrează aceleași caracteristici pentru cele două categorii ceramice [23]. În plus, dorim să precizăm că vasele lucrate la roată sînt unele din pastă cenușie, altele din pastă roșie-portocalie cu lustru la suprafață, așa cum apar și la Alexandria. Ar fi deci vorba de o a doua așezare de tip Alexandria pe care o înregistrează ultimele cercetări arheologice. Interesant ni se pare faptul că această așezare, de altfel ca și Alexandria, nu se situează în apropierea Dunării, ci mult mai spre nord, în zona de trecere de la șes la regiunea de dealuri.

Noile descoperiri de la Bălănești lărgesc deci spre nord aria de răspîndire a culturii Alexandria, care nu numai că nu rămîne izolată, dar nu mai poate fi socotită o apariție întîmplătoare. Faptul acesta, împreună cu tehnica deosebită a ceramicii și cu formele specific locale de tradiție hallstattiană, transpuse la roată, care nu au nimic de-a face cu cele grecești, reprezintă suficiente dovezi pentru a putea susține și întări teza caracterului local traco-getic al ceramicii lucrate la roată din așezările de la Alexandria și Bălănești. Prezența unor tipuri de vase tipic autohtone lucrate cu mîna, reproduse întocmai și la roată, legăturile și strînsele înrudiri cu mediul local traco-getic din sudul Dunării sînt motive în plus, care ne dau dreptul să nu fim de acord cu cei care au văzut în ceramica lucrată la roată de la Alexandria o marfă venită pe calea schimbului

---

[23] Eug. Popescu, *O nouă descoperire de tip Alexandria în așezarea de la Bălănești (Olt)*, în *StCom*, Pitești, 1968, p. 57 — 66.

intertribal de la sudul sau sud-vestul Dunării, dar mai ales cu cei care au considerat-o ca fiind o ceramică grecească de import.

Cea de-a cincea, şi ultima, problemă la care am dori să ne referim are în vedere datarea complexului arheologic de la Alexandria. Ţinînd seama, pe de o parte, de cele două fibule de tip Glasinač, găsite în unul din cele trei bordeie din aşezarea amintită, iar pe de altă parte, de analogiile oferite de unele descoperiri ceramice din aşezarea de la Tariverde, ne considerăm îndreptăţiţi să datăm noul aspect cultural începînd cu prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n.

Deşi pînă acum nu s-au făcut obiecţii în legătură cu încadrarea în timp a descoperirii de la Alexandria, considerăm binevenit acest prilej, pentru a duce unele precizări care, într-un anumit fel, să însemne o revizuire a cronologiei anterioare.

În această privinţă, nu dispunem încă de noi date. Baza o constituie, şi de această dată, cele două fibule, precum şi unele descoperiri ceramice asemănătoare din sudul Dunării. În timp ce prima categorie de documente, respectiv fibulele de tip Glasinač, ne obligă la ridicarea datei către sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al V-lea î.e.n., descoperirile din Tracia, unde ceramica de „tip Alexandria'' apare împreună cu vasele greceşti pictate, ne îndeamnă la coborîrea aceleiaşi date pînă în prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.[24]. Unele indicaţii în acest sens ni le-ar putea furniza prezenţa unei fibule de tipul amintit într-un mormînt din cimitirul de la Ravna, datat în secolele V—IV î.e.n.[25]. Ar fi deci o dovadă că astfel de fibule pot fi coborîte, ca datare, în tot cursul secolului al V-lea î.e.n. şi chiar în prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. În aceeaşi ordine de idei, este demn de luat în seamă un fapt istoric mai general, la care noi ne-am referit la timpul cuvenit. Spuneam atunci că momentul în care se situează vestigiile arheologice de la Alexandria coincide cu perioada de formare a statului odrid, din vremea lui Teres, şi cu faza lui de înflorire, din vremea lui Sitalkes (431—424 î.e.n.)[26]. Extinderea graniţelor statului respectiv pînă la Dunăre, arătam cu acelaşi prilej, în cuprinsul cărora vor intra şi unele triburi getice de la nord de Hemus va face ca unele din formele culturale specifice acestei regiuni să se răspîndească în tot regatul, influenţînd astfel, direct şi pregnant, populaţia getică de pe celălalt mal al Dunării. Ţinînd seama deci de datarea fibulei de la Ravna, de ceramica de tip Alexandria de la sudul Dunării, descoperită în complexele arheologice din secolele V—IV î.e.n., precum şi de împrejurările de ordin istoric la care ne-am referit, am putea coborî datarea complexului de la Alexandria între sfîrşitul secolului al V-lea şi mijlocul secolului al IV-lea î.e.n. Nu cunoaştem, şi nici nu avem încă o dovadă, că această dată ar putea fi extinsă după mijlocul secolului al IV-lea î.e.n. Ceea ce ne apare în mod cert este faptul că descoperirile de la Alexandria şi Bălăneşti sînt ulterioare culturi hallstattiene de tip Ferigile-Bîrseşti, precedînd în timp aşezarea de la Zimnicea, datată prin monede de la Filip al II-lea

[24] Vezi bibliografia de la nota nr. 5.

[25] M. Mircev, *op. cit.*, p. 107, descrie un mormînt (nr. 14) în care s-a găsit un castron cu mînere laterale şi ornament în val pe buză şi în interior, împreună cu o fibulă de tip Glasinač.

[26] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, 1938, p. 53 ; C. Preda, în *SCIV*, VII, 1961, p. 35.

şi Alexandru cel Mare, precum şi cea de la Scărişoara, în care au fost găsite drahme de argint, de la Histria şi cimitirele de tip Murighiol.

Acestea constituie pe scurt precizările noastre referitoare la principalele probleme puse de descoperirea de la Alexandria. Am fi bucuroşi dacă acestea vor avea darul de a aduce lămuririle necesare pentru o mai bună înţelegere a noului gen de manifestare culturală din cîmpia getică, şi să putem astfel vorbi de o nouă contribuţie la cunoaşterea începuturilor epocii Latène în Dacia.

ENCORE SUR LA CIVILISATION D'ALEXANDRIA

RÉSUMÉ

La découverte en 1957—1958 à Alexandria, dans la plaine du Danube, d'une station datant de la fin du Hallstatt et du commencement du La Tène a permis à l'auteur d'identifier un nouveau faciès culturel spécifique pour la Dacie sud-carpatique. Les résultats des fouilles ont été publiés dans *Dacia*, III, 1959 et *SCIV*, XI, 1, 1960. La présence sur les lieux d'une quantité importante de céramique confectionnée au tour de potier et attestant des formes locales a permis à l'auteur de conclure qu'il s'agit d'un établissement gétique de la première moitié du Ve siècle av.n.è. On a également relevé une influence grecque, exercée par l'intermédiaire des Thraces.

Sans connaître et étudier les matériaux en question, quelques spécialistes roumains ont affirmé que la céramique confectionnée au tour de potier serait un produit venu par échange des régions du sud-ouest du Danube ou des cités grecques méridionales dans les contrées nord-danubiennes.

Quelques spécialistes roumains ont considéré plus tard — sans bien connaître et étudier les matériaux en question — que cette céramique confectionnée au tour était un produit venu dans cette contrée nord-danubienne des régions du sud-ouest du Danube ou des cités grecques méridionales.

Reprenant donc la question des découvertes d'Alexandria, l'auteur apporte de nouveaux arguments prouvant que la céramique confectionnée au tour de potier — qui offre du reste des formes et une technique typiquement autochtones — est bien le produit des Gètes vivant entre le Danube et les Carpates et qu'elle appartient à l'aire de civilisation thraco-gétique.

Par suite des nouvelles recherches, sa datation a été fixée entre la fin du Ve siècle et le milieu du IVe siècle av. n.è.

MICIA A FOST UN „PAGUS" ÎN TOT TIMPUL STĂPÎNIRII ROMANE?

DE

LIVIU MĂRGHITAN

Aşezarea romană Micia situată pe cursul mijlociu al Mureşului (comuna Veţel, judeţul Hunedoara) a dat la iveală în decursul anilor numeroase şi variate vestigii arheologice, care indică o dezvoltare economică şi urbanistică înfloritoare [1]. Castrul ce controla accesul în provincie evidenţia importanţa militară a Miciei prin dublul rol ce-i revenea garnizoanei de aici: supravegherea arterei de circulaţie de pe Mureş în nordul Banatului roman şi ocrotirea dinspre sud-vest a zonei aurifere din Munţii Apuseni [2]. Localitatea dezvoltată îndeosebi în partea de est a castrului a fost inclusă în rîndul comunelor rurale de tip roman [3], după cum o confirmau dovezile epigrafice [4]. Mai multe campanii de săpături întreprinse de Muzeul din Deva în colaborare cu Institutul de istorie şi arheologie din Cluj au dat la iveală o seamă de construcţii de dimensiuni apreciabile, ca de exemplu un grup comercial, locuinţe, temple şi peste 150 de monumente epigrafice şi sculpturale [5]. Toate acestea erau indicii că aşezarea a cunoscut, la fel ca alte centre ale Daciei romane, o evoluţie neîntreruptă, reuşind treptat să depăşească ca dimensiuni, arhitectură şi număr de locuitori aspectul unei simple comune. Obiectivelor arheolo-

---

[1] Situaţia înfloritoare a Miciei a fost relevată încă din 1929 de către acad. prof. Constantin Daicoviciu, care a efectuat cea dintîi cercetare sistematică a acestui centru antic. Vezi lucrările: *Micia I, Cercetări asupra castrului* (cu un „Supliment epigrafic"), *ACMIT*, III, Cluj, 1932, p. 3 şi urm.; *Templul maurilor din Micia* (*Templum deorum Maurorum Miciensium*), în *Sargetia*. II, 1941, p. 117 şi urm.

[2] Constantin Daicoviciu, *Micia I*, p. 16; Mihail Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 154.

[3] *Ist. Rom.*, *I*, Bucureşti, 1960, p. 154; Dumitru Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 128.

[4] *CIL*, III, 7847; *ILS*, 7151.

[5] Cercetările au fost efectuate de dr. docent Octavian Floca. Vezi lucrările: *Descoperiri arheologice în ţinutul Hunedoarei*, *Sargetia*, I, 1937, p. 64; *Sistemele de înmormîntare din Dacia superioară romană*, *Sargetia*, II, 1941, p. 45 — 46; *Cîteva monumente epigrafice şi sculpturale din epoca sclavagistă romană*, *Materiale*, I, Bucureşti, 1953, p. 764 — 775; *O zeitate orientală-Jupiter Erapolitanus la Micia*, p. 773 — 784; *Pagus Miciensis*, *Sargetia*, V, 1968, p. 49 — 55.

S C I V, tomul 21, nr. 4, p. 579—594, Bucureşti, 1970

gice mai vechi, ce relevau parţial gradul avansat de dezvoltare al Miciei, li se adaugă descoperirile recente, ce evidenţiază mai pregnant faptul că de la mica aşezare din preajma castrului situat în apropierea defileului Dobrei, pe teritoriul aflat sub jurisdicţia Ulpiei Traiana-Sarmizegetusa, s-a ajuns la un adevărat oraş, ce deţinea un rol economic cu nimic mai prejos decît un veritabil centru urban.

Prilejuite de edificarea unui obiectiv industrial, săpăturile la aşezarea civilă Micia s-au efectuat în anii 1966 şi 1967 de Muzeul din Deva, continuînd şi în anii următori în colaborare cu Institutul de istorie şi arheologie din Cluj. A fost cercetată una din zonele cele mai bogate în construcţii, constînd dintr-o fîşie de teren lată de 50 m, plasată la sudul căii ferate, Deva-Ilia, ce străbătea de la est la vest aşezarea şi castrul. Descoperirile din acest loc, coroborate cu vechiul fond mician, oferă noi mărturii referitoare la faptul că Micia a depăşit în cea de-a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. faza de aşezare rurală. Cele opt construcţii scoase recent la iveală, caracterizate prin trăinicia zidurilor, preocuparea pentru gradul de confort al fiecăreia dintre ele (hypocaust, mozaic, zugrăveli policrome), precum şi numărul de loc neglijabil al pieselor arhitecturale din andezit, travertin, marmură, nu ni se par specifice pentru o aşezare sătească. Dacă mai adăugăm la acest lot recenta atestare la Micia a unui amfiteatru [6], a unui important complex de cuptoare de ars ceramică [7] şi a vastei clădiri a termelor [8], fără a enumera elegantele monumente funerare provenite din două necropole [9], urbanizarea acestei localităţi e puternic evidenţiată. Pentru ilustrarea cît mai concludentă a ipotezei de faţă, considerăm că se impune o prezentare mai amplă a fiecărei clădiri, împreună cu unele detalii structurale şi o parte din inventarul pieselor mărunte.

I. Clădirea numerotată de noi cu nr. 1 se găsea la o distanţă de 300 m de latura estică a castrului, considerată ca reper pentru întregul grup de edificii. Construcţia, de formă dreptunghiulară (38 $\times$ 6 m), e orientată cu latura lungă pe direcţia nord (fig. 1). La 30 cm faţă de nivelul actual al solului se păstra partea inferioară a pereţilor cu 0,30—0,40 m deasupra substrucţiilor adînci de 1,10 m. Întreaga clădire a fost zidită din piatră nefasonată, aşezată însă cu grijă în aşa fel încît din faţetele pietrelor să se formeze suprafeţe de zid plane. Blocuri fasonate din andezit de Uroi sînt încastrate în colţuri şi în punctele de îmbinare a pereţilor interiori. Ambele feţe ale elevaţiei sînt tencuite cu un strat gros de mortar.

Fundaţiile au grosimea constantă de 1,10 m şi au pe ambele feţe, la baza pereţilor pe care-i susţin, o bermă de 0,15 m. Două ziduri interioare, paralele cu latura scurtă dinspre sud, împart construcţia în trei părţi aproape egale ca suprafaţă. Pereţii dintre camere, mai înguşti (0,40 m), separă cele trei complexe (A, B, C, fig. 1) în încăperi inegale

---

[6] Octavian Floca, Valentin Vasiliev, *Amfiteatrul militar de la Micia*, *Sargetia*, VI, 1968, p. 121 şi urm.

[7] Octavian Floca, Ştefan Ferenczi, Liviu Mărghitan, *Micia, grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 16, fig. 1.

[8] În curs de cercetare.

[9] Lucia David, Liviu Mărghitan, *Monumente sculpturale de la Micia*, I, II, *Acta MN*, V, 1968, p. 125 — 130, şi VI, 1969, p. 159 — 165.

ca mărime. Aripa sudică (A) se compune din trei încăperi aproximativ egale (a, a_1, a_2), un culoar în formă de „L" (b) şi două încăperi de proporţii diferite (c, c_1). Partea de mijloc a clădirii (B) e împărţită în trei părţi aproape egale : cea centrală fără despărţituri (f), cele din dreapta şi stînga constituite din cîte două camere de mărimi diferite, una pătrată alăturată de alta dreptunghiulară (d, d_1 şi e, e_1). Încăperea centrală continuă şi în al treilea corp (C, g_1), flancată fiind de cîte o sală de aceeaşi mărime şi formă alungită (g, g_2). Sub pereţii din aripa C s-au surprins resturile de substrucţii ce aparţineau unei clădiri anterioare construcţiei cercetate. Menţionăm că zidurile clădirii noastre treceau peste fundaţiile vechi, cu care nu aveau însă nici o legătură arhitectonică. Încăperea g păstra cîteva *suspensurae* de hypocaust, fapt ce conduce spre necesitatea unei surse de generare a focului. Dar acest eventual *praefurnium* împreună cu peretele dinspre nord al locuinţei nu s-au păstrat, deoarece în acest loc s-au efectuat în urmă cu multe decenii escavări masive necesare căii ferate Deva-Arad. În concluzie, exceptînd latura nordică, care a suferit stricăciuni, s-au identificat 13 încăperi de mărimi diferite şi un culoar în formă de „L". Prin faptul că s-au păstrat porţiuni însemnate din partea inferioară a elevaţiei în toate încăperile s-au depistat elemente ce relevă modul de pardosire. Camerele mici (a, a_1, a_2, a_3, d, d_1) aveau pavajul din cărămizi dreptunghiulare (41 × 27 × 6 cm), prinse într-un strat de mortar. Culoarul (b) în cîteva porţiuni păstra segmente din mozaicul compus din elemente de teracotă în formă de „opt". În încăperile longitudinale (e, e_1, f) nivelul de călcare era realizat din mortar

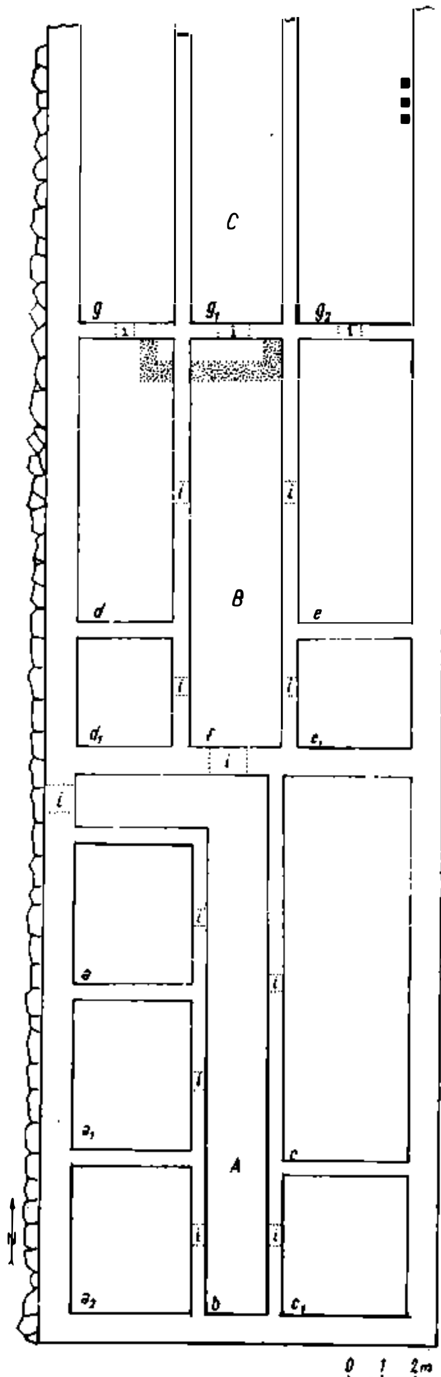

Fig. 1. — Planul locuinţei nr. I.

amestecat cu cărămidă pisată (*cocciopesto*). Stratul de *cocciopesto* (0,15—0,20 m) avea dedesubt un „pat'' clădit din fragmente de ţiglă aşezate pe cant în sistemul de *opus spicatum* (fig. 2). Cantitatea însemnată de ţiglă sfărîmată reutilizată la substrucţia pavajului din unele încăperi explică o dată mai mult presupunerea existenţei unei alte clădiri ce a fost demolată, ca să facă loc impunătoarei construcţii pe care o prezentăm.

Insuficienta conservare a elevaţiei a făcut ca pragul diferitelor încăperi să nu fie surprins pe nici unul din pereţii edificiului. Totuşi, pe baza amplasării încăperilor, se pare că este posibilă stabilirea cîtorva dintre uşile ce deserveau clădirea. Una din intrările ce lega construcţia aceasta cu exteriorul era amplasată în punctul de joncţiune al coridorului în formă de „L'' cu latura exterioară de vest (I_1). Prin acest culoar presupunem că se realiza accesul în toate camerele complexului A, încăperi prevăzute cu cîte o uşă ce dădea spre coridor (I_1, I_2, I_3, I_4, I_5, I_6). Desigur, nu este exclusă nici posibilitatea existenţei unor uşi ce făceau posibilă comunicarea între camerele alăturate (a_1, a_2, a_3 şi, respectiv, c, c_1).

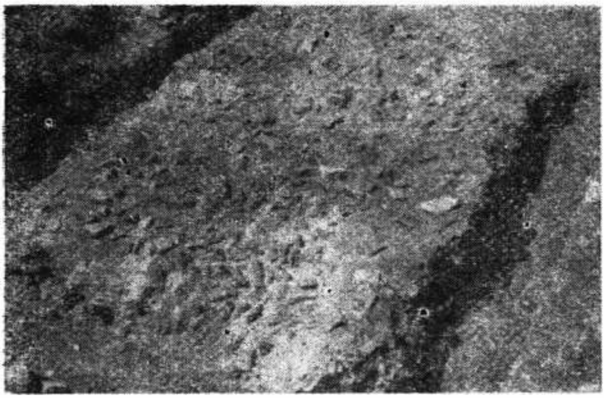

Fig. 2. — Ţigle fragmentate utilizate la pardosire.

Pentru partea dinspre nord a clădirii probabil că exista o intrare amplasată pe peretele scurt, actualmente distrus în împrejurările arătate. Camerele dreptunghiulare, g_1 şi f, e verosimil să fi servit drept spaţiu de deservire prin care se putea pătrunde în celelalte încăperi prin uşi separate. De asemenea nu este exclusă nici existenţa unei deschizături situate în peretele ce separă camera f de coridorul în formă de „L''. În felul acesta se putea circula longitudinal de la un capăt la celălalt al clădirii.

La exterior, nivelul de călcare contemporan perioadei de utilizare a clădirii e marcat printr-un pavaj din dale de gresie (fig. 3). Acest paviment, ce în preajma zidului lung dinspre vest este lat de 6—7 m, nu era aşezat pe solul „viu'', ci pe un strat de moloz, cioburi foarte sfărîmate, resturi de cărămizi, toate provenind de la clădirea mai veche susamintită. Pavajul era acoperit, pînă la circa 1,5 m de zid, de o mare cantitate de ţigle şi olane prăbuşite de pe acoperişul longitudinal în două ape. Numai o singură ţiglă poartă ştampila meşterului executant, grupul de majuscule, în ligatură, V A V plasat într-o mică *tabula ansata* (5,5 × 2 cm) (fig. 4). În faţa intrării culoarului în formă de „L'' s-a depistat o colonetă din travertin, păstrată intactă, înaltă de 1,33 m (fig. 5).

Secţiunile interioare au dat la iveală cantităţi însemnate de fragmente de vase de lut ars, îndeosebi în camerele mici, fragmente de pahare din sticlă, ace de os pentru coafură, o aplică ornamentală (fig. 6), ca şi cuie, piroane, cuţite de bucătărie de mărimi diferite, chei, scoabe, lucrate din fier. Monedele, în număr de nouă, din bronz şi argint se

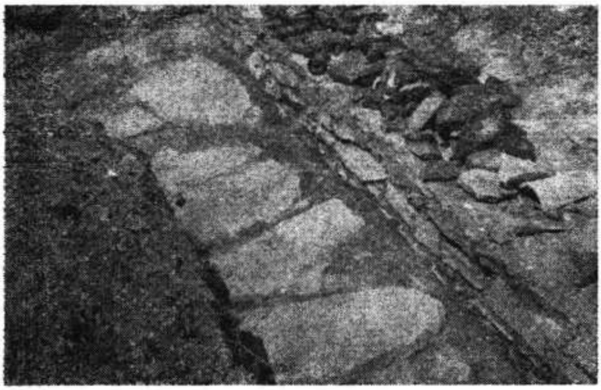

Fig. 3. — Pavaj din exteriorul clădirii nr. 1.

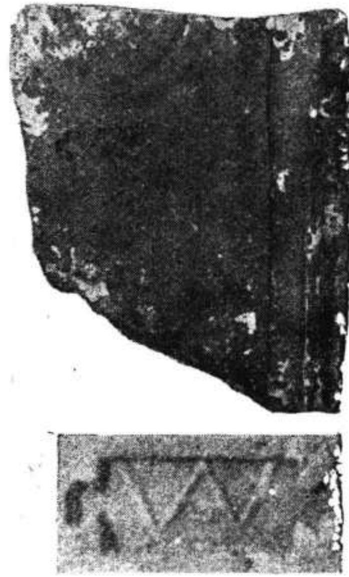

Fig. 4. — Ţiglă ştampilată.

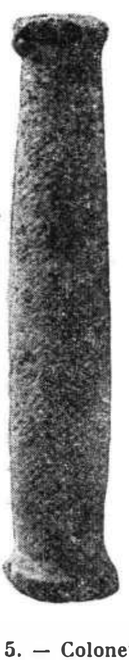

Fig. 5. — Colonetă de travertin.

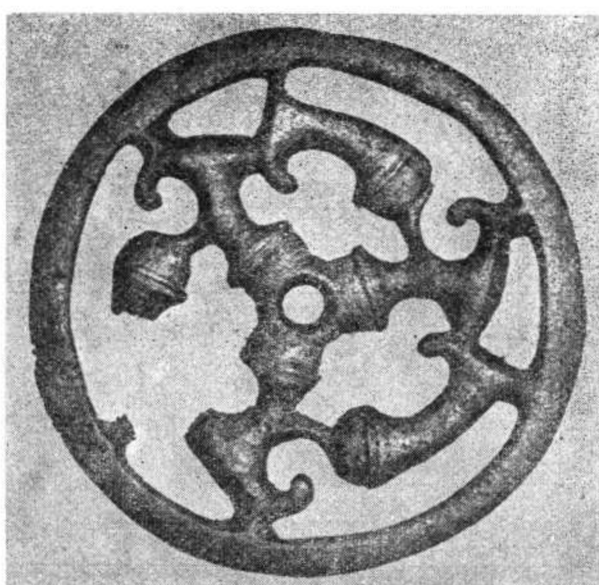

Fig. 6. — Aplică de bronz.

eşalonează de la Vespasian pînă la Severus Alexander, după cum urmează : două piese de bronz din cauza excesivei coroziuni sînt nedeterminabile, iar trei exemplare se atribuie lui Vespasian (bronz mic), Nerva (sesterţ) şi Faustina (?) (bronz mic). Dintre denari, unul datează din timpul lui Septimius Severus [10], celălalt fiind o emisiune a lui Severus Alexander [11]. Două bronzuri mici, identice, au legenda în litere greceşti şi poartă efigia lui Severus Alexander [12].

II. Clădirea nr. 2 e situată la 18,20 m vest de locuinţa descrisă mai sus. S-au păstrat substrucţiile peste care există doar rîndul de jos al pietrelor componente ale elevaţiei. Şi această construcţie are formă dreptunghiulară, cu latura scurtă orientată spre nord, iar zidurile îi sînt din pietre nefasonate (fig. 7). Doi pereţi paraleli cu laturile scurte exterioare despart interiorul în trei camere, dintre care cea din mijloc e mai spaţioasă decît celelalte. La 10 cm sub linia de tangenţă dintre fundament şi pereţi, toate trei încăperile erau pavate cu fragmente de piatră peste care s-a turnat un strat de mortar. Acest paviment de mortar nu reprezenta însă nivelul de călcare al camerelor, care era mai sus cu cîţiva zeci de centimetri, după cum ne-o confirmă trei fragmente ale unor pilaştri de hypocaust, descoperite în colţul dinspre nord-vest al încăperii C. Foarte probabil, dată fiind existenţa pavajului de mortar, ca în cel puţin încă una din încăperi să fi continuat construcţia specifică acestui sistem de încălzire.

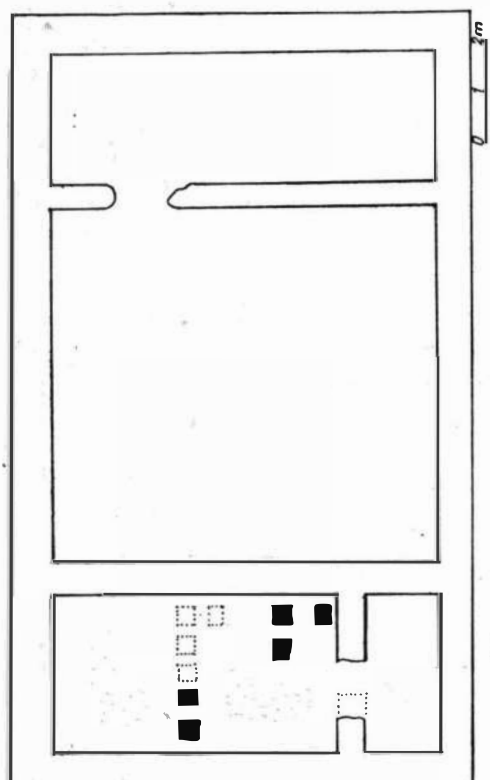

Fig. 7. — Planul locuinţei nr. II.

La această clădire, întreruperea peretelui interior pledează pentru existenţa unei uşi în acest loc. Intrarea principală este mai dificil de stabilit, ea putînd fi amplasată pe oricare dintre laturile edificiului nr. 2.

Bucăţi de ţigle şi olane erau prăbuşite şi răspîndite pe toată aria construcţiei. De sub acest strat s-au recuperat o serie de fragmente de vase din lut ars, bucăţele din pahare de sticlă, cuie, piroane şi cuţite de fier. Cu toate că monedele lipsesc, posedăm o interesantă amuletă de os, mai degrabă un dinte sau corn de a-

[10] Coh. 2, 429.
[11] Coh. 2, 230.
[12] T.E. Mionnet, *Description de medailles antiques grecques et romaines, Supplement*, V, 139/797.

nimal, găsită la exteriorul zidului dinspre nord (fig. 8). Obiectul, conic şi uşor curbat, lung de 6,5 cm, este ornat cu ajutorul unui vîrf foarte ascuţit, metalic, cu următoarele motive plasate în trei registre : un personaj uman, în centru o casă, şase animale (bovine ?) şi doi brazi (fig. 9).

Fig. 8. — Amuletă de os.

Fig. 9. — Motivul decorativ al amuletei.

III. Cea de-a treia clădire are colţul de sud-est la numai 1,55 m de locuinţa nr. 2 (fig. 10). Spre deosebire de celelalte două edificii, aceasta nu are interiorul împărţit în camere. Pereţii sînt realizaţi în aceeaşi tehnică, din pietre nefasonate clădite cu grijă deosebită pentru ca suprafeţele exterioare să fie cît mai netede. Vatra de pietre, de mici dimensiuni, din interiorul celei de-a doua locuinţe, împreună cu resturi ale stratului de mortar, sînt prezente şi în acest caz. Săpînd în colţul dinspre nord-vest, pentru stabilirea profunzimii fundaţiei, adîncă de 0,60 m, s-au găsit substrucţii ale altei clădiri, formînd un colţ de cameră. Aceste resturi de construcţie ies de sub clădire şi se pierd, tăiate de fundamentul clădirii nr. 4. Din acest punct au ieşit puţine fragmente ceramice, însoţite de bucăţi de ţiglă, lipsind cu desăvîrşire alte obiecte. Forma

rectangulară admite şi în acest caz amplasarea intrării pe oricare dintre pereţi.

IV. Deosebită de construcţiile descrise, clădirea nr. 4, şi ea de formă dreptunghiulară, e orientată cu latura lungă spre vest. Zidul exterior dinspre răsărit se află la numai 1,80 m de clădirea a treia. Trei camere,

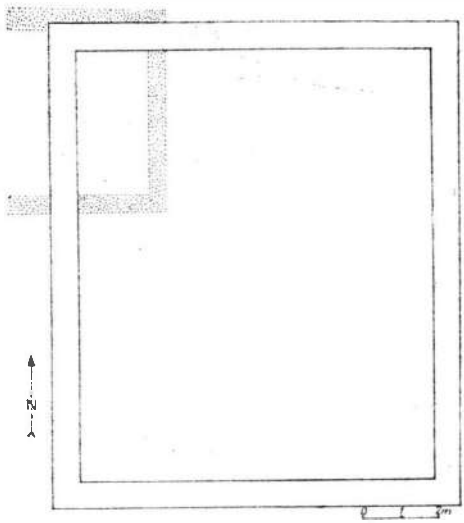

Fig. 10. — Planul locuinţei nr. III.

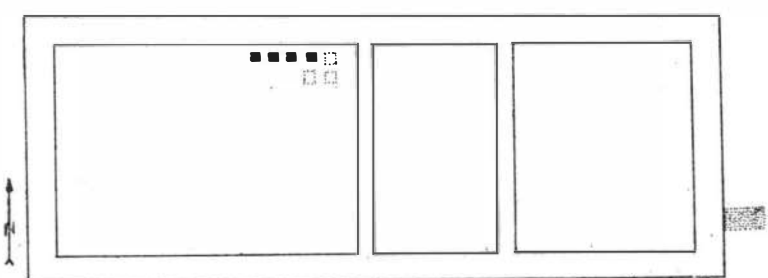
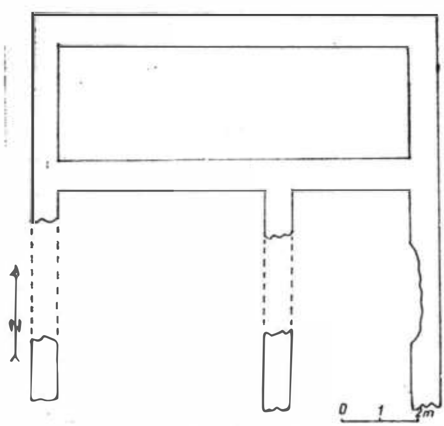

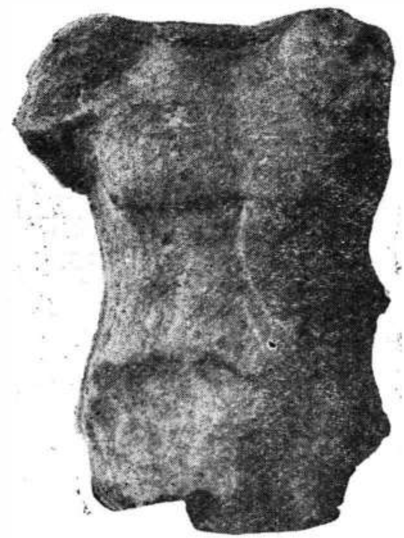
Fig. 11. — Planul locuinţei nr. IV.

de mărimi diferite (fig. 11), sînt despărţite prin două ziduri înguste (0,40 m) ale căror substrucţii sînt foarte puţin adîncite. Camera mare (b) avea în vecinătatea peretelui de nord o porţiune pavată cu mortar pe care se găseau patru din picioarele hypocaustului. La această clădire putem presupune fie existenţa unor intrări ce legau exteriorul cu fiecare cameră în parte, fie prezenţa unei porţi principale ce ducea în interior dintr-o încăpere în alta, trecîndu-se prin uşile situate în pereţii camerelor. Numărul obiectelor mărunte în acest caz este sporit. Sînt foarte numeroase părţile de tencuială colorată în roşu, albastru-verde, galben, fragmentele de vase (cîteva întregibile), un altar din augit-andezit, fără inscripţie,

cuie și piroane de fier. Nu lipsesc nici monedele din bronz și argint, al căror număr se ridică la șapte exemplare. Una din ele, un bronz mijlociu, din cauza uzurii excesive este neidentificabilă, iar o piesă similară se atribuie lui Antoninus Pius. Mai bine conservați, cei trei denari aparțin Iuliei Augusta ? (reversul deteriorat), Iuliei Mamaea [13] și lui Septimius Severus [14].

V. De formă dreptunghiulară, cu latura lungă orientată spre nord, clădirea nr. 5 era situată la 34 m vest de edificiul nr. 4 (fig. 12). Întreaga construcție este realizată din piatră nefasonată, iar pereții exteriori și interiori au aceeași grosime. Un vestibul la nord și încă două camere constituie singurele încăperi ale locuinței. Stratul de sol arabil ce acoperea ruinele fiind de numai 0,40 m grosime, elevația edificiului a fost în întregime dislocată. Bucăți de țigle, fragmente de vase, cuie, piroane și un topor de fier de dimensiuni reduse sînt singurele obiecte descoperite în interiorul construcției. La circa 10 m sud de clădire, pe un pavaj de dale de gresie din care lipseau multe plăci, s-a găsit o statuetă de marmură, înaltă de 30 cm, reprezentîndu-l pe Hercule [15] (fig. 13).

Fig. 12. — Planul locuinței nr. V.

Fig. 13. — Tors (marmură).

VI. Datorită scoaterii sistematice a pietrelor în scopuri utilitare de către proprietarii terenului, din locuința nr. 6 nu s-a păstrat decît o parte a peretelui estic, situat la 48,20 m de clădirea vecină. Planul clădirii e dificil de reconstituit, dar zidul existent nu se deosebește, prin orientare și tehnica construcției, de restul construcțiilor prezentate mai sus. Fragmentele de țigle și cărămizi, ceramică, un postament al unei

[13] Coh. 2, 35.
[14] Coh. 2, 489.
[15] L. Țeposu, L. Mărghitan, *Monumente funerare de la Micia*, II, în *Acta MN*, VI, 1969, p. 161.

statuete antropomorfe de lut, cărămizi rotunde utilizate la hypocaust, mozaicuri în formă de „opt", *tegulae mammatae* şi tencuială colorată însumează elementele prezente pe aria fostei locuinţe. Din acest grup se evidenţiază un vas de provizii ornat cu linii în val realizate cu „pieptenul", înalt de 0,60 m, cu diametrul maxim de 0,55 m. În acest vas era încă o farfurie de culoare neagră, din *terra sigillata*, de factură locală (fig. 14).

VII. Altă construcţie păstrată şi ea parţial, locuinţa nr. 7, se găsea la aproximativ 28 m vest de resturile celei de-a şasea clădiri. Zidul exterior de nord flanchează trei pereţi ce formează un culoar îngust şi o cameră spaţioasă, dreptunghiulară (fig. 15). Coridorul era pavat cu un strat de mortar (*cocciopesto*) din care s-au păstrat cîteva porţiuni în preajma colţurilor. Fragmente de vase din lut şi pahare de sticlă, însoţite de bucăţi de ţigle şi olane, alături de cuie de fier reprezintă piesele mărunte provenite din interiorul şi secţiunile exterioare ale locuinţei. Piatra nefasonată şi zidirea îngrijită a pereţilor reprezintă nota specifică a construcţiei.

VIII. Zidul împrejmuitor al celui mai impunător dintre edificiile acestui grup se află la 15 m est de şanţul de apărare al castrului (fig. 16).

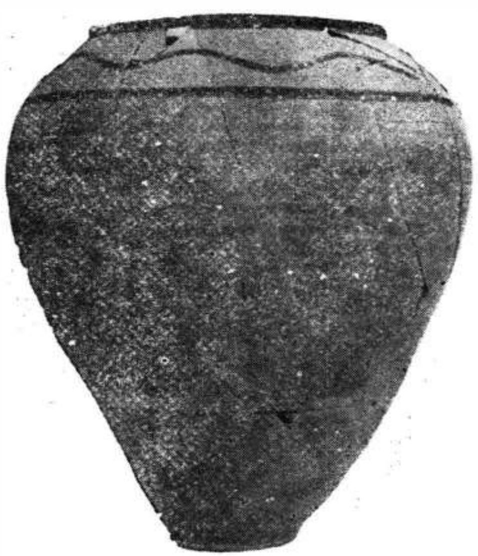

Fig. 14. — Vas de provizii.

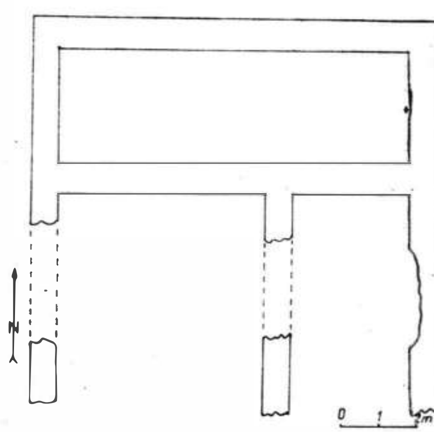

Fig. 15. — Planul locuinţei nr. VII.

Terenul împrejmuit era un dreptunghi cu laturile de 70 × 35 m, spaţiu în care se găseau mai multe clădiri. Intrarea se făcea prin poarta largă de 8 m, amplasată pe latura opusă castrului spre aşezarea civilă. Unul dintre blocurile de andezit ale stîlpului de susţinere a unei uşi masive încheie zidul împrejmuitor (a). Două săli lungi pavate cu mortar amestecat cu cărămidă sfărîmată (b, c) unesc în partea dinspre miazănoapte incinta exterioară cu un zid ce desparte două curţi interioare de mărimi diferite.

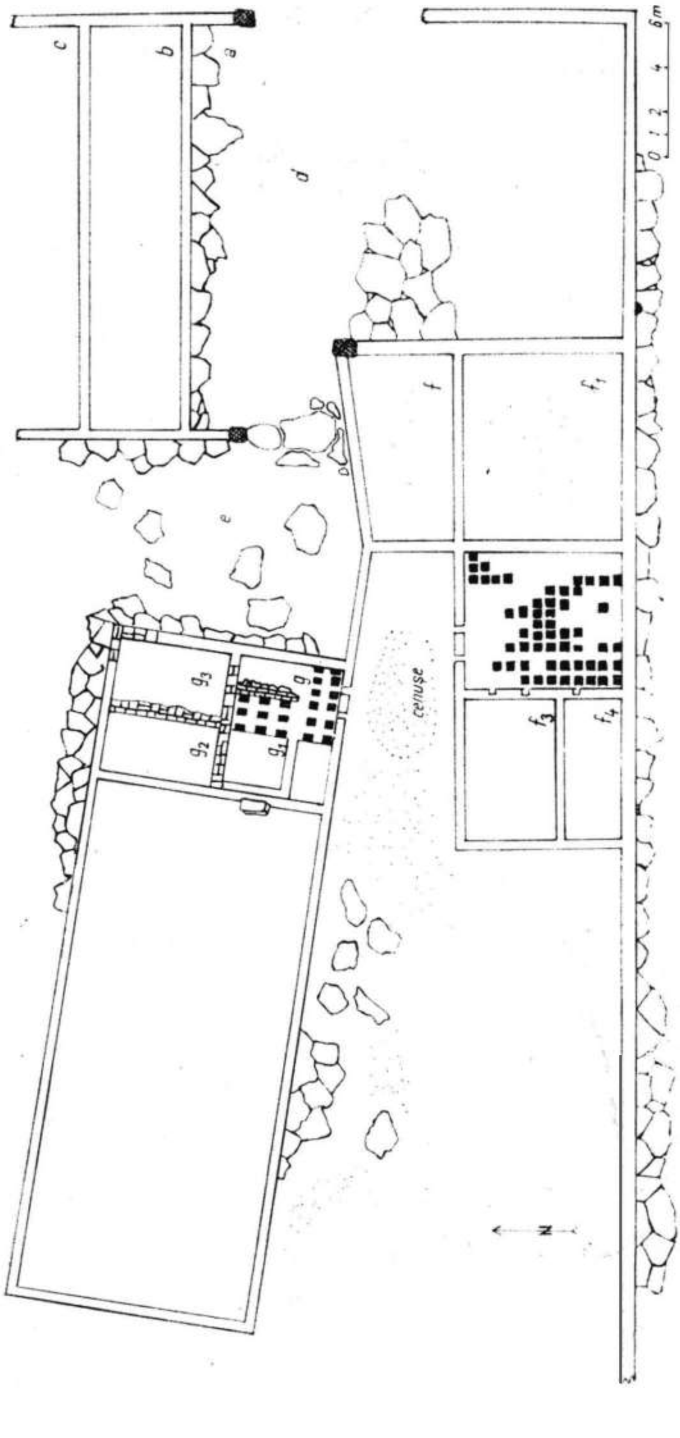

Fig. 16. — Planul edificiului nr. VIII.

Spaţiul din spatele porţii mari, respectiv din faţa camerei lungi, a fost pavat cu dale masive de gresie, aşezate pe un strat de nisip amestecat cu pietriş de rîu şi molcz. Din această curte spaţioasă (d) printr-o a doua poartă largă de 4 m se pătrundea în curtea mică (e). Aripa dinspre sud a construcţiei avea cinci încăperi de diverse dimensiuni (f, f_1, f_2, f_3, f_4) ce fac corp comun cu zidul de incintă. Încăperea mare (f_2) prevăzută cu hypocaust avea 144 ***suspensurae***, iar în colţul de sud-vest se păstra un fragment din planşeul ce era susţinut de aceşti pilaştri. E necesar să menţionăm faptul că peretele dinspre curte, străbătut de două canale de aducţie a aerului cald, a fost clădit pe o fundaţie de moloz — cărămizi şi ţigle fragmentate prinse sumar cu mortar. Zidul ce despărţea această încăpere de camerele f_3 şi f_4 era şi el prevăzut cu deschizături pentru circulaţia aerului cald cu toate că nu avea hypocaust. Canalele de aducţie dovedesc că într-o fază anterioară instalaţia termică era extinsă şi sub aceste încăperi. După ce s-a renunţat la acest sistem de încălzire, interiorul lor a fost umplut cu resturi de ţigle, mortar şi pămînt bătătorit peste care s-a aşternut un pavaj de mortar. Nivelul de călcare din exteriorul zidului de incintă e marcat de pavimentul de dale, ce are o lăţime de 4-5 m. Partea cea mai însemnată a edificiului este aripa dinspre castru constînd dintr-o sală dreptunghiulară, precedată de patru încăperi mici (g, g_1, g_2, g_3). Două din încăperile mici aveau pilaştri de hypocaust, instalaţie care însă nu trecea în sala mare. Rolul deosebit al acestei încăperi cu suprafaţa de 240 m^2, plasată în centrul unei curţi spaţioase, e subliniat de descoperirea în interiorul său a trei capitele de marmură (fig. 17), de stil corintic, a unei gratii de fier lucrată îngrijit şi a unui bloc paralelipipedic de andezit ce a servit ca prag. Sala era separată de curtea mare printr-un zid despărţitor întrerupt de o poartă susţinută de piloni masivi de andezit al cărui prag e pavat cu dale dintr-o gresie mai rezistentă decît cea utilizată în curtea mare. Din curtea mare (d), admitem existenţa unor intrări ce conduceau atît spre încăperea dreptunghiulară dinspre nord (b), cît şi către camerele din aripa de sud-vest, f şi f_1. O comunicaţie prin uşi directe e verosimilă în cadrul corpului încăperilor f, f_1, f_2, f_3 şi f_4. Lotul de patru camere alipite sălii mari credem că era în legătură cu curtea mică (e) printr-o uşă situată fie la camera g, fie la g_3. Comunicaţia încăperii g_1 cu sala mare printr-o uşă din care se păstrează piatra de prag este evidentă. Dar putem postula că o sală aşa de spaţioasă nu putea funcţiona cu o singură uşă; probabil că au existat mai multe intrări a căror amplasare pe laturile lungi îndeosebi e destul de greu de precizat.

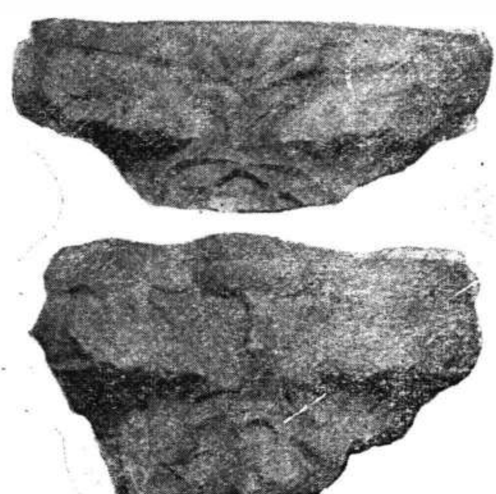

Fig. 17. — Capitele de marmură.

Acest amplu edificiu — care are toate caracteristicile unui edificiu termal — a dat la iveală o serie de piese mărunte constînd din vase de lut, opaiţe, cuţite de fier, chei de bronz şi fier, o cărămidă avînd imprimate literele LS şi un fragment cu ştampila LEG XIII G. Dintre cele opt monede de bronz şi argint descoperite în acest punct, un bronz mijlociu fiind foarte uzat e dificil de identificat. Piesele relativ bine conservate sînt doi sesterţi de la Hadrian [16], un bronz mic şi un sesterţ de la Antoninus Pius, trei denari, de la Faustina (Senior) [17], Septimius Severus [18], Iulia Mamaea [19] şi un bronz mare din timpul lui Filip Arabul (Rv. Provincia Dacia An. I) [20].

★

Investigaţiile într-o zonă atît de bogată în vestigii aduc o seamă de date legate de unele aspecte ale existenţei Miciei. Ni se prezintă într-o nouă lumină înfăţişarea generală a aşezării civile, densitatea, dimensiunile şi oarecum forma clădirilor, cerinţele de confort pe care le îndeplineau şi indirect sugerează starea materială a celor ce trăiau în acest grup de edificii. Apropierea clădirilor unele de altele într-un spaţiu larg cum e valea Mureşului în acest loc, alinierea lor relativă, cît şi orientarea celor mai multe dintre ele cu latura lungă pe direcţia nord-sud denotă că edificarea lor s-a făcut, dacă nu după un plan sistematic, măcar după respectarea unei anumite ordini edilitare. Capitelele de marmură, fragmentele de coloane şi coloneta de travertin, pavarea spaţiului din afara clădirilor atestă o preocupare deosebită faţă de forma arhitecturală exterioară a fiecărei locuinţe şi în general, faţă de aspectul acestei părţi a Miciei. Hypocaustul întîlnit în aproape toate construcţiile descoperite, pardosirea camerelor cu mortar şi mozaic, tencuielile policrome, prezenţa ceramicii fine, a paharelor de sticlă, a obiectelor de eleganţă vestimentară se înscriu în nota de viaţă caracteristică elementelor înstărite din centrele urbane ale imperiului. Surprinderea suprapunerilor de ziduri, alături de marea cantitate de vechi materiale de construcţie reutilizate în diverse feluri (umplutură sub dalele de gresie, fundaţii, părţi inferioare de pardoseală, emplecton în fostele camere prevăzute cu hypocaust), relevă expansiunea construcţiilor miciene, consecinţă generată de o conjunctură economică şi politică favorabilă. Dacă pentru clădirile I-VII, prin tipologia obiectelor descoperite, repartiţia şi mărimea camerelor, funcţia lor de case de locuit pare posibilă, în legătură cu întinsul edificiu (nr. 8) situat în vecinătatea castrului se cer cîteva precizări. Fără a fi în posesia unei mărturii epigrafice, sala mare împodobită cu colonete şi capitele de marmură, ce au rolul decorativ preponderent, susţine funcţia de clădire publică a acestei construcţii.

Trebuie să specificăm că în nici una din cele şapte locuinţe nu s-au găsit ţigle sau cărămizi cu ştampile care să menţioneze o unitate militară, deşi în castru şi în construcţiile utilizate şi de către soldaţi (terme) numărul

[16] Coh. 2, 1372 ; 609.
[17] Coh. 2, 215.
[18] Coh. 2, 489.
[19] Coh. 2, 35.
[20] Pick, 20.

acestor cărămizi este mare [21]. Numai la clădirea mare din preajma castrului s-a descoperit un singur fragment de cărămidă a cărui ștampilă specifica numele legiunii a XIII-a Gemina. Lipsa materialelor de construcție lucrate de unități militare își găsește răspunsul în faptul că așezarea civilă a ajuns într-o situație materială atît de bună, încît ducea o viață economică foarte puțin dependentă de autoritățile militare. Această stare de lucruri se pare că o atestă și grupul de cuptoare pentru ars ceramică, țigle și cărămizi, descoperite recent în partea de nord-est a Miciei, instalații ce nu pot fi atribuite unei formații militare (lipsind cu desăvîrșire orice indiciu — cărămizi ștampilate ș.a.). Cele cinci cuptoare de diferite tipuri erau în proprietatea unei persoane particulare [22].

Între monedele ce însoțesc lotul de locuințe, după cum am văzut, cele din epoca Severilor sînt în număr precumpănitor. Intervalul de timp ce corespunde deceniilor II și III din secolul al III-lea e.n. este perioada în care pagusul Micia din modesta așezare rurală a devenit o localitate pe care vestigiile arheologice o arată a nu fi din punct de vedere urbanistic cu nimic mai prejos decît alte centre orășenești din Dacia. Efervescenta activitate social-economică a fost cauza care a generat și necesitatea ca în fruntea acestei localități să fie nevoie de timpuriu de doi magiștri, corespunzători duumvirilor din municipii și colonii [23], deci și în privința organizării social-administrative Micia se detașa de grupul de așezări rurale. Ridicarea sa pe scara ierarhiei localităților din provincia nord-dunăreană o întrevedem și din modul în care este redat numele localității de pe Mureș pe două altare votive, dintre care unul de marmură realizat într-o grafie excelentă, ambele databile din timpul lui Alexander Severus [24], în al căror text epitetul de *pagus* care însoțea de obicei numele așezării a fost omis. Întrevedem în cazul acesta exprimarea unei realități, adică a faptului că Micia a depășit stadiul de *pagus* și a căpătat un aspect urban; ca atare ea poate fi inserată printre localitățile cele mai înfloritoare ale provinciei. Chiar dacă nu posedăm dovada scrisă a recunoașterii oficiale a Miciei ca localitate de rang orășenesc, dovezile materiale rezultate din săpăturile recente ne oferă după părerea noastră suficiente motive să credem că acest centru, situat pe un vad deosebit de circulat cum e valea anticului Maris, n-a rămas, cel puțin ca extindere, aspect și importanță economică, o modestă comună, ci s-a afirmat ca un puternic pilon al romanității în părțile vestice ale Daciei, și a cărei existență, după cum atestă urmele arheologice [25], dăinuie încă multe decenii după retragerea oficialităților romane din provincia nord-dunăreană.

---

[21] *CIL*, III, 1353, 1354, 7858, 8065; C. Daicoviciu, *Micia I*, p. 43; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 186; L. Mărghitan, *Cărămizi cu ștampila Legiunii a XIII-a Gemina recent descoperite*, în *RM*, 5, 1968, p. 448.

[22] Oct. Floca, St. Ferenczi, L. Mărghitan, *Micia — grupul de cuptoare romane pentru ars ceramica*, Deva, 1970, p. 111.

[23] M. Macrea, *Garnizoanele Cohortei VIII Raetorum în Dacia*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 349.

[24] *Dolgozatok*, IV, 1913, p. 260; I.I. Russu, *Domus Divina în Dacia*, în *StCl*, IX, p.214; V. Vasiliev, L. Mărghitan, *Materiale epigrafice descoperite la Micia*, *Apulum*, VII/I, 1968, p.124, fig. 1,

[25] *Ist. Rom.*, I, p. 621; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 68, 132, 134, 171, 189; L. Mărghitan, *Monede din secolul IV descoperite la Micia*, *RM*, 6, 1969, p. 533.

MICIA A-T-ELLE ÉTÉ UN „PAGUS" TOUT AU LONG DE LA DOMINATION ROMAINE?

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques dans le *castrum* et dans la station de l'époque romaine de Micia située sur le cours moyen du Mureş (Veţel, départ. de Hunedoara), qui ont débuté en 1928–1929 et continué avec intermittence jusqu'aujourd'hui, ont permis de constater le degré de développement avancé de cette localité. Les fouilles récentes (1966–1967) ont mis au jour sur une longueur de 300 m un groupe de 8 édifices. D'après la disposition des pièces et la prédominance de la céramique d'usage ménager (de formes diverses) sept d'entre eux semblent avoir été de simples habitations. La construction n° 8 qui se trouve très proche du *castrum* paraît avoir servi d'édifice public, à en juger du fait qu'elle comporte une salle de 240 m², ornée de colonnes à chapiteaux de marbre.

La présence dans à peu près tous ces édifices de l'hypocauste, le carrelage soigné des pièces, le crépi polychromé, les éléments architecturaux décoratifs (colonnes, colonettes, chapiteaux) en travertin, augite-andésite et marbre, plaident tous pour un dégré de confort spécifique aux centres urbains. Le pavage en dalles de grès entre les édifices, le relatif alignement des constructions et leur orientation identique (le grand côté au nord) rappellent la manière de construction des centres urbains, qui se distinguent nettement des établissements ruraux avec leurs habitations éparses.

Bien que d'aprés quelques inscriptions, la situation juridico-administrative de Micia ait été celle d'un *pagus*, les matériaux découverts dans ces lieux confirment une évolution de cette localité qui ne correspond plus à l'aspect d'une simple commune. Micia a dû se developper, — ayant en vue la fréquence de monnaies au temps des Sévères — , comme un véritable centre urbain, connaissant une effervescente activité sociale et économique qui s'est prolongée encore quelques décennies même après la retraite des autorités romaines de Dacie.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Relevé de l'habitation n° 1.
Fig. 2. — Tuiles fragmentaires utilisées pour le carrelage des pièces.
Fig. 3. — Pavage à l'exterieur de l'habitation n°1.
Fig. 4. — Tuile éstampillée.
Fig. 5. — Colonnette de travertin, fragment de tuile estampillée et pavage.
Fig. 6. — Applique ornementale.
Fig. 7. — Relevé de l'habitation n° II.

UNELE CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA DESCOPERIRILE ARHEOLOGICE DIN MOLDOVA DIN SECOLUL AL XII-LEA PÎNĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-LEA *

DE

VICTOR SPINEI

Studierea perioadei cuprinse între începutul secolului al XII-lea și mijlocul secolului al XIV-lea este esențială pentru definirea condițiilor care au făcut posibilă întemeierea statului moldovenesc independent. Reconstituirea cît mai apropiată de adevăr a cadrului social-economic și politic în care se va constitui statul moldovenesc este îngreunată de numărul destul de mic al izvoarelor scrise, de caracterul echivoc al unora dintre ele sau învăluit în legende al altora. Elucidarea unor probleme controversate sau insuficient cunoscute a constituit mobilul principal al inițierii cercetărilor arheologice din Moldova privind secolele XII—XIV. Din nefericire volumul săpăturilor arheologice întreprinse pînă în prezent este încă mic, insuficient ca pe baza lor să se poată exprima concluzii istorice mai largi (fig. 1).

Cele dintîi piese aparținînd secolelor XII—XIV, cunoscute pe teritoriul Moldovei, reprezintă descoperiri întîmplătoare, unele făcute încă la sfîrșitul secolului trecut, cele mai multe rămînînd însă inedite sau fiind încadrate necorespunzător. Amintim dintre ele cîteva cămăși de zale descoperite în regiunile muntoase ale Bucovinei [1] și în ținutul Neamțului [2], un coif și două capete de buzdugan de la Ostra [3], mormîntul unui călăreț de la Moscu lîngă Galați [4], ca și tezaurele de obiecte de podoabă

* Articolul de față reproduce cu puține modificări comunicarea prezentată la Conferința națională de arheologie de la Craiova din decembrie 1969.

[1] D.O. Olinescu, *Charta arheologică a Bucovinei*, in *BSGR*, XV, 1894, p. 79.

[2] C. Matasă, *Cercetări din preistoria județului Neamț*, în *BCMI*, XXXI, 1938, 97, p. 131.

[3] Al. Vasilescu, *Drumurile „tătărăști" în lumina noilor descoperiri arheologice din județul Suceava*, în *Studii și materiale, Istorie*, Suceava, 1969, p. 55 și 60 — 61.

[4] M. Petrescu-Dîmbovița, *Călătorie de cercetare arheologică în județul Covurlui*, în *Orizonturi*, Galați, III, 1940, 5 — 9, p. 10 — 11.

S C I V. tomul 21, nr. 4, p. 595—617, București, 1970

din argint simplu sau aurit de la Cotnari [5], Oţeleni [6] şi Voineşti[7], conţinînd brăţări, cercei, aplice şi alte piese.

Primele săpături metodice dintr-un obiectiv arheologic aparţinînd primelor secole ale mileniului I au fost întreprinse la Hlincea lîngă Iaşi,

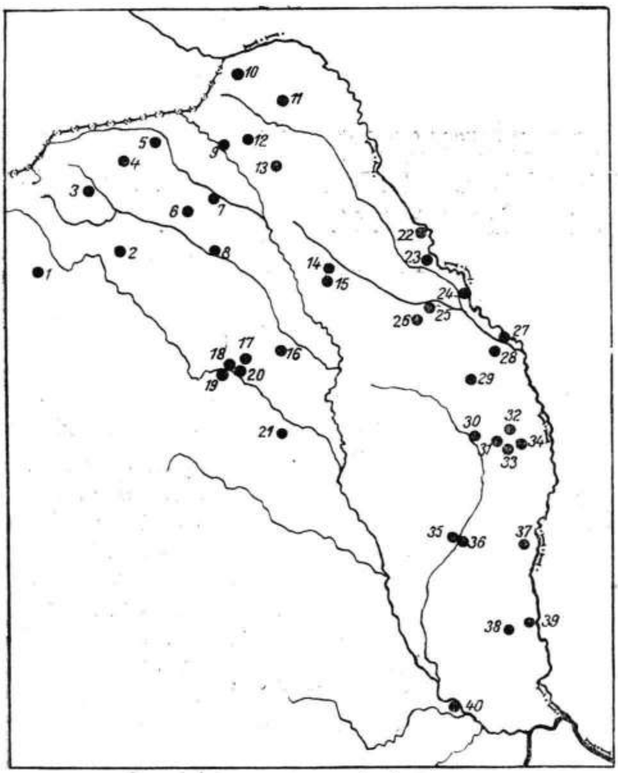

Fig. 1. — Harta principalelor descoperiri din perioada secolelor XII—XIV din Moldova. *1* — Coşna-Floreni ; *2* — Ostra ; *3* — Vatra Moldoviţei-Hurghişca ; *4* — Suceviţa ; *5* — Rădăuţi ; *6* — Părteştii de Jos ; *7* — Suceava ; *8* — Baia ; *9* — Lunca ; *10* — Ibăneşti ; *11* — Vorniceni ; *12* — Brăeşti ; *13* — Hudum-Botoşani ; *14* — Cotnari ; *15* — Cîrjoaia ; *16* — Negoeşti ; *17* — Doina-Girov ; *18* — Piatra Neamţ ; *19* — Bîtca Doamnei ; *20* — Brăşăuţi ; *21* — Cîndeşti ; *22* — Trifeşti ; *23* — Probota ; *24* — Bosia ; *25* — Hlincea ; *26* — Voineşti ; *27* — Grozeşti ; *28* — Răducăneni ; *29* — Chirceşti ; *30* — Vaslui ; *31* — Olteneşti ; ti ; *32* — Creţeştii de Sus ; *33* — Oţeleni ; *34* — Grumezoaia ; *35* — Bîrlad ; *36* — Prodana ; *37* — Murgeni ; *38* — Moscu ; *39* — Oancea ; *40* — Năneşti.

---

[5] M.M. Popescu, *Obiecte de podoabă sud-dunărene*, în *RM*, IV, 1967, 1, p. 53 — 56.

[6] D. Gh. Teodor, *Obiecte de podoabă din tezaurul feudal timpuriu descoperit la Oţeleni (r. Huşi, reg. Iaşi)*, în *ARH MOLD*, II — III, 1964, p. 343 — 361.

[7] Idem, *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voineşti-Iaşi*, *ARH MOLD*, I, 1961, p. 245 — 269; idem, *Раннефеодальный клад украшений найденный в Войнешти (Яссы)*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 503 — 520.

în anii 1952—1954, sub conducerea prof. M. Petrescu-Dîmbovița, fiind identificate mai multe complexe de locuire cu un bogat și variat material arheologic [8].

Cu prilejul săpăturilor din 1957, continuate cu mici întreruperi și în anii următori, la Bîtca Doamnei, lîngă Piatra Neamț, deasupra nivelului dacic s-a constatat existența unui orizont sporadic feudal timpuriu, căruia îi corespund fortificații compuse dintr-o palisadă, locuințe și o necropolă [9].

În anul 1959 s-au făcut săpături în așezarea de la Răducăneni, unde s-au cercetat două bordeie [10], și în necropolele de la Trifești, unde s-au studiat 25 de morminte [11], la Doina-Girov, 30 de morminte [12] și la Probota un singur mormînt feudal timpuriu și mai multe din alte perioade [13]. Un interes special îl prezintă depozitele de unelte și arme din fier și bronz descoperite în 1957 — 1960 la Hurghișca-Vatra Moldoviței și Coșna-Floreni [14].

Tot în 1960 s-au cercetat la Prodana-Bîrlad două bordeie cu ceramică din pastă fină roșietică [15].

La Lunca, pe stînga Siretului, între locuințele dezvelite în 1965—1966 se numără și una de tip bordei (B_3), care se datează înainte de întemeierea statului [16].

Cele mai noi săpături efectuate în Moldova într-un obiectiv aparținînd perioadei de care ne ocupăm, sînt cele din toamna anului 1969, de la Oltenești (jud. Vaslui), unde s-au descoperit două bordeie și un cuptor de piatră [17].

Pe lîngă aceste săpături, în ultimii ani au fost descoperite întîmplător unele morminte izolate și obiecte diferite, iar prin cercetările de suprafață inițiate mai ales de Institutul de istorie și arheologie din Iași și de colaboratorii săi, s-au identificat numeroase puncte cu urme din secolele XII—XIV [18].

---

[8] M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *Șantierul Hlincea-Iași*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 312 și urm.; idem, *Șantierul arheologic Hlincea-Iași*, în *SCIV*, V, 1954, 1 — 2, p. 233 și urm.; idem, *Șantierul arheologic Hlincea-Iași*, în *SCIV*, IV, 1955, 3 — 4, p. 687 și urm.

[9] A. Nițu, I. Zamoșteanu și M. Zamoșteanu, *Sondajele de la Piatra Neamț*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 365 — 366; C. Matasă, I. Zamoșteanu și M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 346 — 348; C. Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bîtca Doamnei*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 441 — 454.

[10] D. Gh. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Răducăneni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 723—731.

[11] I. Ioniță, *Săpăturile de salvare de la Trifești*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 736 și urm.

[12] Săpături efectuate de M. Zamoșteanu. Materialele se află la Muzeul arheologic din Piatra Neamț. Cf. O. Necrasov și D. Botezatu, *Studiul antropologic al scheletelor feudale timpurii de la Doina (sec. XIII — XIV)*, în *Studii și cercetări antropologice*, I, 1964, 2, p. 137 și urm.

[13] Em. Zaharia și N. Zaharia, *Sondajul de salvare din necropola de la Probota*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 599 și urm.

[14] Al. Vasilescu, *op. cit.*, p. 50 și urm. Sondaje întreprinse la Hurghișca-Vatra Moldoviței în 1959 — 1960 au fost conduse de M. Nicorescu.

[15] Informații primite de la D. Gh. Teodor și V. Palade.

[16] D. Gh. Teodor, E. Neamțu și V. Spinei, *Cercetări arheologice la Lunca-Dorohoi*, în *ARH MOLD*, VI, 1969, p. 187 și urm.

[17] Săpături efectuate sub conducerea subsemnatului. Materialele se află în colecțiile Institutului de istorie și arheologie din Iași.

[18] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

O prezentare sintetică a descoperirilor din secolele XI—XIII din Moldova şi a principalelor probleme care le ridică acestea a făcut cu cîţiva ani în urmă Dan Gh. Teodor [19].

Din enumerarea aşezărilor şi necropolelor cercetate în Moldova prin săpături metodice se poate remarca că numărul lor este încă foarte redus. La această deficienţă se mai adaugă şi faptul că rezultatele acestor cercetări sînt în mare parte inedite sau asupra lor au fost publicate numai rapoarte succinte. Cu toate acestea, pe baza lor este facilitată reconstituirea tabloului complex social-economic, politic şi cultural al comunităţilor umane care locuiau în Moldova, în secolele XII—XIV.

În cele ce urmează, vom lua în discuţie cîteva din problemele pe care le ridică ultimele descoperiri arheologice, avînd în vedere şi materialele cunoscute mai demult, a căror interpretare s-a putut îmbogăţi în lumina rezultatelor săpăturilor mai noi din ţară şi din regiunile învecinate. Vom încerca să definim unele din trăsăturile culturii materiale a populaţiei autohtone, ca şi a celorlalte grupuri etnice aflate în migraţie.

Nicetas Choniates menţionează pentru prima dată populaţia românească din regiunile de răsărit ale ţării noastre, în 1164, în legătură cu fuga lui Andronic Comnenul spre Halici. Menţiuni de acest fel se înmulţesc considerabil în decursul următoarelor două secole în izvoarele ungureşti, papale şi cele ruseşti, unde populaţia locală apare mai des sub numele de vlahi sau bolohoveni [20].

Din punct de vedere arheologic populaţia locală a fost atestată cu claritate în mai multe din aşezările cercetate din Moldova. Amintim dintre cele mai reprezentative pe acelea de la Hlincea şi Lunca. Locuinţele caracteristice erau de tip bordei, cu o suprafaţă destul de redusă. S-au constatat preocupări intense în domeniul prelucrării metalelor. La Hlincea s-a descoperit un cuptor de redus minereu de fier, săpat în pantă, avînd forma ovală iar fundul şi pereţii lutuiţi [21]. De la Lunca, de pe o mică suprafaţă, provine o cantitate considerabilă de zgură şi lupe de fier (peste 200 kg). Analiza unor bucăţi de zgură a indicat că ele conţineau un procent destul de ridicat de fier (circa 30%), fapt care probează un randament redus al cuptoarelor folosite [22]. Sursa de procurare a minereului este mai puţin probabil să fi fost zăcămintele metalifere, ci mai curînd intercalaţiile de oxizi de fier aflate în unele niveluri ale formaţiunilor pliocene [23] sau aşa-zisele „minereuri de baltă”[24]. Preocupările în domeniul metalurgiei se

---

[19] D. Gh. Teodor, *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologiques*, în *Dacia*, *N.S.*, IX, 1956, p. 325 — 335.

[20] D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1968, p. 688 şi urm.; C.C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, p. 32 şi urm.; *DIR*, *veacul XI, XII* şi *XIII*, C. *Transilvania*, *vol. I* (1075 — 1250), Bucureşti, 1951; *DIR*, *veacul XIII*, C. *Transilvania*, *vol. II* (1251 —1300), Bucureşti, 1952; *DIR*, *veacul XIV*, *C. Transilvania*, vol. II (1321 — 1330), Bucureşti, 1953; *DIR*, *veacul XIV*, *C. Transilvania*. *vol. III* (1331 — 1340), Bucureşti, 1954.

[21] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *op. cit.*, în *SCIV*, VI, p. 694 — 695 şi fig. 5.

[22] D. Gh. Teodor, E. Neamţu şi V. Spinei, *op. cit.*, p. 189 — 190.

[23] Şt. Olteanu, *Cercetări cu privire la producţia minieră din Moldova şi Ţara Românească (secolele X — XVII)*, în *Studii*, 19, 1966,5, p. 945 — 946; Şt. Olteanu şi C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, 1969, p. 16 — 17.

[24] B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948, p. 123.

reflectă şi în numărul mare de obiecte de fier găsite în cuprinsul bordeielor şi în preajma acestora [25].

Ceramica tipurilor de aşezări la care ne-am referit se caracterizează printr-o pastă cu microprundişuri ca degresant, arsă oxidant incomplet,

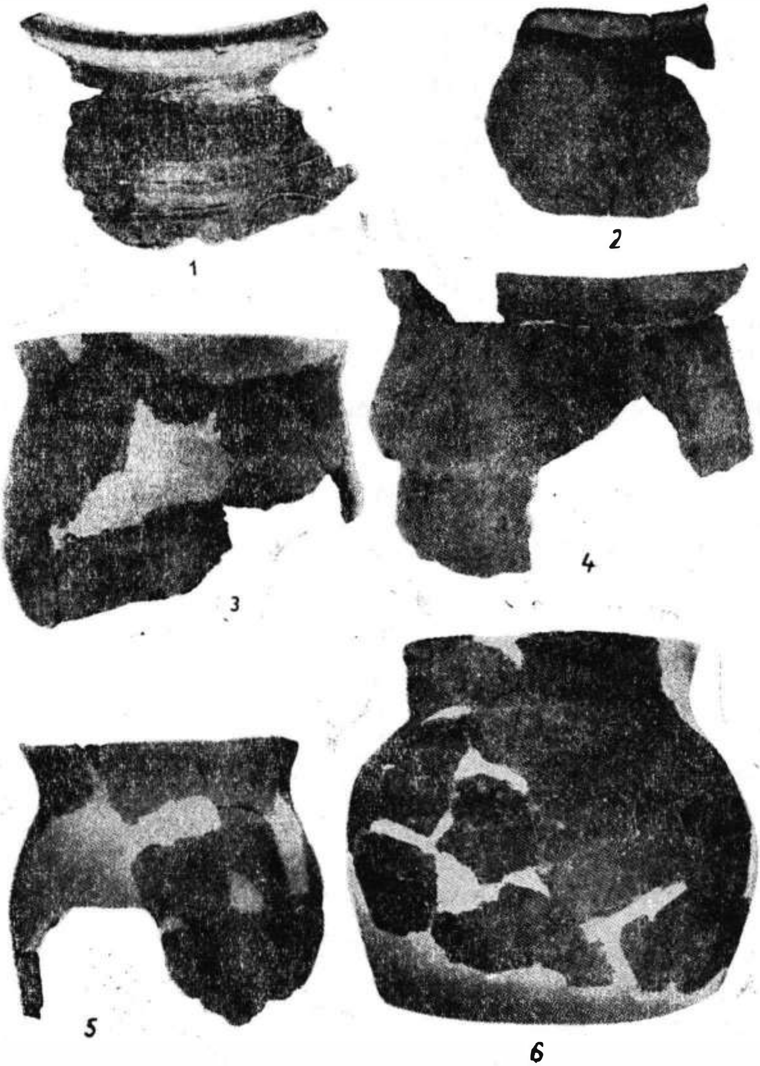

Fig. 2. — Ceramică de la Cîrjoaia (*1*) şi Lunca (*2—6*).

lucrată la roata cu turaţie mai lentă. Forma cea mai răspîndită este aceea de borcan, întîlnindu-se rar şi castronaşe tronconice. Borcanele erau decorate cu linii incizate vălurite şi mai rar orizontale (fig. 2). Această categorie ceramică poate fi datată în secolele XIII—XIV [26]. Ea se mai întîlneşte

[25] D. Gh. Teodor, E. Neamţu şi V. Spinei, *op. cit.*, p. 190 — 191.
[26] *Ibidem*, p. 191 şi urm.

în Moldova, singură sau asociată cu ceramica cenuşie, în acest din urmă caz aparţinînd unor complexe de locuire mai tîrzii, în foarte numeroase aşezări: Corlăteni [27], Piatra Neamţ-Curtea Domnească [28] şi Pietricica [29], Suceava [30], Scheia [31], Ripiceni-Izvor [32], Baia [33], Negoeşti [34], Cîrjoaia [35], Rădăuţi [36], Hudum-Botoşani [37], Brăşăuţi [38] etc., precum şi în necropola de la Dărmăneşti [39], lipsind complet în partea de sud a Moldovei.

O astfel de ceramică se cunoaşte şi la Lukaşevka V, punctul Cornul Blăjiei [40], în bazinul Răutului (R.S.S. Moldovenească), la Sîncrăieni [41], în depresiunea Ciuc şi în numeroase aşezări din Maramureş (Cuhea, Sărăsău, Giuleşti), datate în secolul al XIII-lea [42].

Dintre cimitirele perioadei cuprinse între secolul al XII-lea şi prima jumătate a secolului al XIV-lea, care probabil au aparţinut populaţiei româneşti din Moldova, menţionăm pe cele de la Trifeşti şi Doina-Girov. Înhumarea prezintă un caracter de uniformitate care se datoreşte ritului creştin, scheletele, în poziţie întinsă pe spate, fiind orientate vest-est cu mîinile îndoite din cot şi aşezate pe oasele pieptului sau ale bazinului [43]. La Doina-Girov, din 30 morminte 4 erau duble şi unul triplu, fapt care se explică prin moartea concomitentă a membrilor aceleiaşi familii [44]. Practica înhumărilor duble se întîlneşte în Moldova şi în secolele următoare [45].

---

[27] D. Tudor şi colab., *Şantierul Corlăteni*, în *SCIV*, IV, 1953, 1–2, fig. 9/1.

[28] C. Matasă, *Şantierul arheologic Piatra Neamţ*, în *SCIV*, VI, 1955, 3–4, fig. 16; E. Neamţu, *Date arheologice cu privire la Curtea Domnească din Piatra Neamţ*, în *Memoria Antiquitatis*, 1, 1969, fig. 2 şi 3.

[29] Materialul se află la Muzeul arheologic din Piatra Neamţ şi a putut fi consultat prin bunăvoinţa lui A. Buzilă.

[30] M.D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963, p. 34 şi urm., fig. 6–13; E. Busuioc, *Ceramica locală de uz casnic din secolul al XIV-lea de la Suceava* (partea I), în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 85 şi urm.

[31] Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *Cetatea Scheia*, Bucureşti, 1960, p. 70 şi urm.

[32] Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithiques et post-paléolithiques de Ripiceni-Izvor*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 30, fig. 15/1.

[33] Informaţii primite de la St. Cheptea de la Muzeul de istorie a Moldovei din Iaşi.

[34] Cercetare de teren întreprinsă în 1967 de E. Neamţu, St. Cheptea şi subsemnatul.

[35] Materiale în colecţiile Muzeului de istorie a Moldovei din Iaşi.

[36] Idem.

[37] Săpături efectuate de N. Zaharia şi Em. Zaharia în anii 1968–1969.

[38] Săpături efectuate în 1969 de subsemnatul şi Dan Monah de la Muzeul de arheologie din Patra Neamţ.

[39] V. Spinei, *Necropola medievală de la Piatra Neamţ-Dărmăneşti*, în *Memoria Antiquitatis*, I, fig. 3/1 a–b.

[40] I. G. Hincu, *К вопросу о средневековой керамике Молдавии*, în *Матеріали з археології Північного Причорномор'я*, II, 1959, p. 85 şi fig. 5/15–19; idem, *Раскопки на селище XII—XV веков Лукашевка V*, în *KS*, 86, 1961, p. 90 şi fig. 30/10–13; idem, *Селище Лукашевка V XI—XV вв*, în *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР*, Chişinău, 1964, p. 132 şi urm.

[41] C. Preda, *Săpăturile arheologice de la Sîncrăieni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 845 şi urm.

[42] Materialele au putut fi consultate prin bunăvoinţa lui R. Popa, căruia îi mulţumim şi pe această cale. Cf. şi R. Popa, M. Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea, un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966, p. 44–45 şi fig. 32.

[43] Vezi notele 11 şi 12.

[44] O. Necrasov şi D. Botezatu, *op. cit.*, 137–138.

[45] O. Necrasov şi M. L. Cristescu, *Contribution à l'étude anthropologique de la population moldave du XVI-ème siècle*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi* (S.N.) Secţ. II, tom. III, 1957, 1–2, p. 84; V. Spinei, *op. cit.*, p. 216

Inventarul funerar este în general sărac, în cele mai multe dintre morminte lipsind complet.

Un interes special prezintă o jumătate de encolpion de bronz descoperit la Trifeşti [46]. Astfel de encolpioane, aparţinînd tipului vechi rusesc, mult răspîndit în secolele XI—XIII, s-au mai găsit şi în alte morminte izolate din Moldova, cum sînt cele de la Piatra Neamţ [47], Cîndeşti-Buhuşi, Ibăneşti şi Brăeşti-Dorohoi [48]. Date fiind condiţiile de descoperire ale mormintelor de la Piatra Neamţ şi Brăeşti, aflate în vecinătatea unor biserici construite mult mai tîrziu, este de presupus că unele encolpioane au continuat să fie folosite multă vreme după ce a încetat producerea lor.

În partea de nord-vest a Moldovei, în zona depresiunilor intramontane şi a pasurilor spre Transilvania se cunosc foarte numeroase arme şi unelte aflate în depozite sau izolat. Amintim printre acestea depozitele de la Vatra Moldoviţei, de lîngă pîrîul Hurghişca, care cuprindea cămăşi de zale lucrate din inele de fier, o armură, scări de şea (fig. 3/3—4), un cap de buzdugan cu trei rînduri de colţi, un coif, o sabie fără mîner (fig. 3/5), o căldare de aramă cu toarta de fier (fig. 3/6) etc., de la Coşna-Floreni, care conţinea cămăşi de zale, un cap de buzdugan, un cosor pentru tăiat şi altoit viţa de vie, scări de şea (fig. 3/1—2), o sabie de fier etc., şi de la Ostra, de unde provin două capete de buzdugan şi un coif din fier decorat cu foiţă de aur, precum şi descoperirile izolate de cămăşi de zale de la Dorna Arinilor, Valea Colbului [49], Schit-Hangu [50], Poiana Stampei, Cîrlibaba, Sadova şi Capu Cîmpului [51].

Dispoziţia obiectelor de la Vatra Moldoviţei, neîngropate ci depozitate, a dus la presupunerea că aici era situată o tabără militară care din motive rămase necunoscute a trebuit să fie părăsită inopinat [52].

Locul de descoperire a acestor piese, datate în secolele XIII—XIV, face dovada unor active relaţii cu Transilvania prin pasurile Carpaţilor răsăriteni, multe din ele fiind în legătură cu acţiunile militare contra tătarilor [53], aşa cum indică şi numeroasele toponime şi hidronime care amintesc de acest neam [54].

Depozitele de arme şi unelte amintite, ca şi analogiile ceramice de care vorbeam mai sus, fac dovada arheologică a intenselor raporturi etnico-culturale între Moldova şi Transilvania, confirmînd odată în plus datele oferite de izvoarele documentare şi de tradiţia populară.

Dezvoltarea societăţii de pe teritoriul Moldovei a fost pregnant influenţată de migraţia populaţiilor nomade de stepă, venite dinspre est. Între anii 1069 şi 1071 îşi fac apariţia în Moldova triburile cumane, impunîndu-şi pentru o lungă perioadă dominaţia în locul celei a pecenegilor [55].

---

46 I. Ioniţă, *op. cit.*, p. 737 şi fig. 5.

47 C. Matasă, *op. cit.*, în *BCMI*, 1938, XXXI, 97, p. 131—132 şi fig. 81.

48 D. Gh. Teodor. *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologiques*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 325—335.

49 Al. Vasilescu, *op. cit.*, p. 47, nota 26 şi p. 53.

50 C. Matasă, *op. cit.*, în *BCMI*, 1938, XXXI, 97, p. 131.

51 D.O. Olinescu, *op. cit.*, p. 79.

52 Al. Vasilescu, *op. cit.*, p. 50—51.

53 C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea independenţei lui*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice, Istorie*, XI, 1960, 1, p. 61 şi urm.

54 Al. Vasilescu, *op. cit.*, p. 43 şi urm.

55 I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj (1931), p. 15.

Prezența neamurilor turanice pe teritoriul țării noastre a fost atestată arheologic prin mai multe descoperiri constînd mai ales din morminte de călăreți [56] și din anumite forme ceramice (în primul rînd căldări de

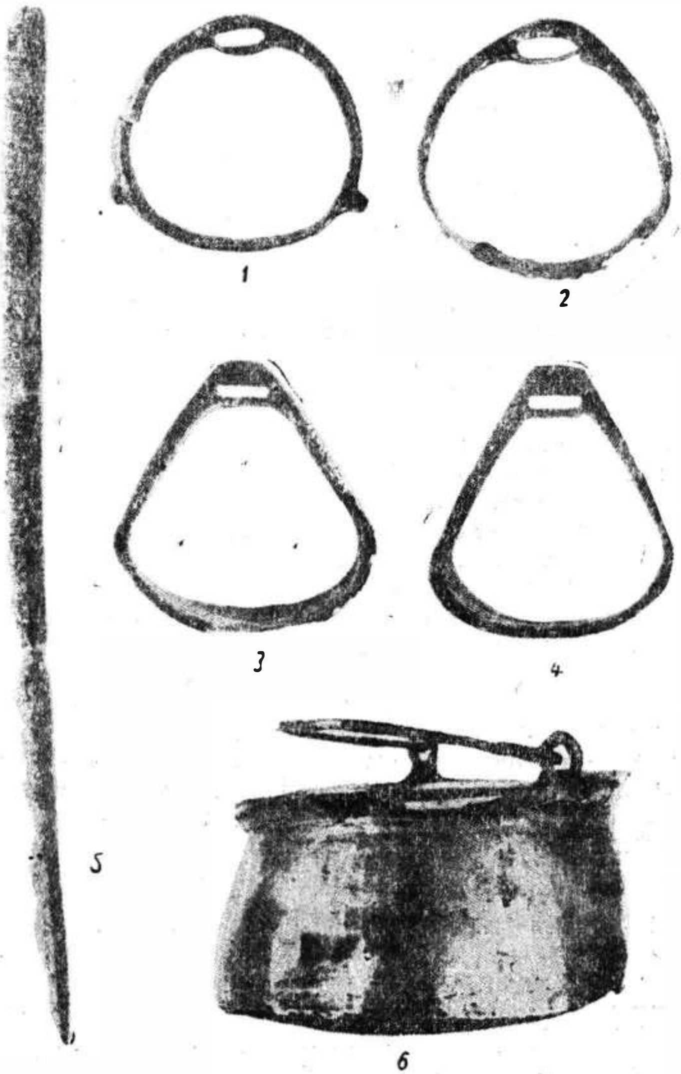

Fig. 3. — Piese de metal de la Coșna-Floreni (*1—2*) și Vatra Moldoviței-Hurghișca (*3—6*).

[56] D. V. Rosetti, *Siedlung der Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit bei Bukarest*, în *Germania*, XVIII, 1934, p. 209—210; D. Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangîru*, în *Materiale*, V, 1959, p. 152; Gh. Diaconu și P. Diaconu, *Un mormînt de călăreț nomad din secolele XI—XII descoperit la Movilița*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 135—140.

lut)[57]. Astfel de căldări de lut s-au găsit și în Moldova în săpăturile de la Hlincea [58] (fig. 4/7—9), Răducăneni [59] și Oltenești [60], precum și prin cercetările

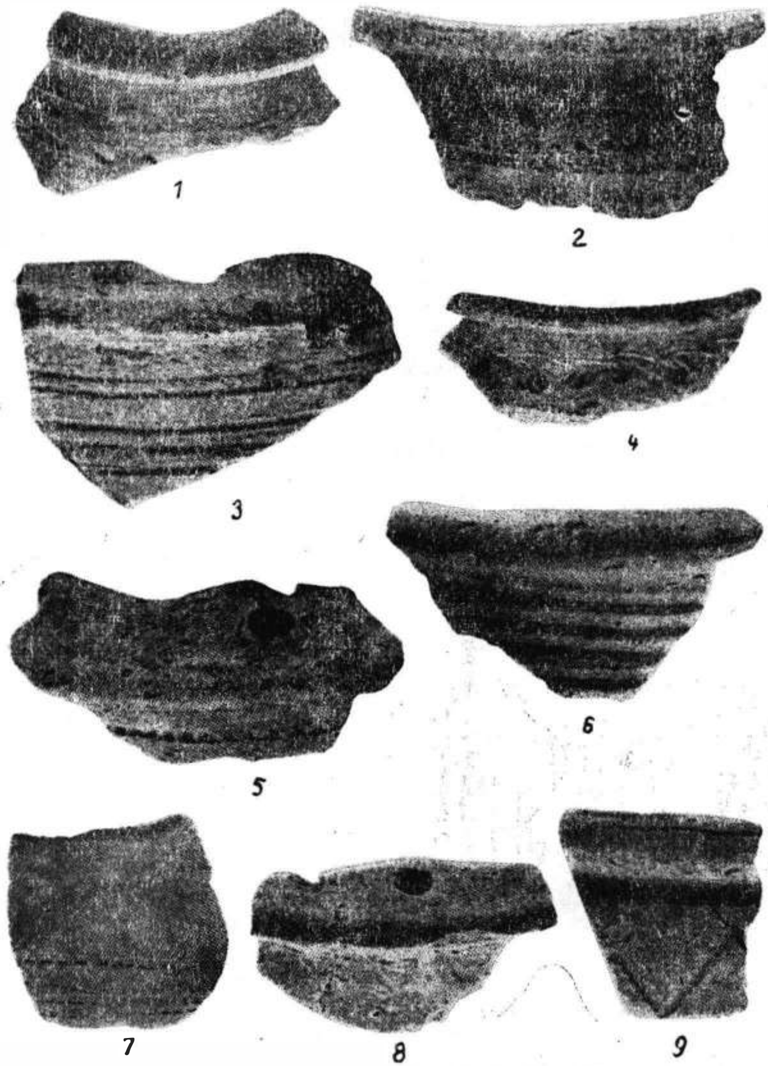

Fig. 4. — Cazane și borcane de la Chircești (*1—6*) și Hlincea (*7—9*).

[57] P. Diaconu, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie (sec. X—XIII)*, în *SCIV*, VII, 1956, 3—4, p. 421 și urm.; idem, *К вопросу о глиняных котлах на территории PHP*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 249 și urm.; M. Chișvasi-Comșa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în *SCIV*, VIII, 1957, 1—4, p. 278; idem, în *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 224—226; D. Gh. Teodor, *Cîteva observații în legătură cu căldările de lut descoperite la Răducăneni*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 197 și urm.

[58] M. Petrescu-Dîmbovița și colab., *op. cit.*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 318—320.

[59] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 723 și urm.

[60] Vezi nota 17.

de suprafață din ultimii ani la Chircești [61] (fig. 4/1—6), Vaslui, Crețeștii de Sus, Grumezoaia, Bîrlălești, Mălușteni, Bursuci, Murgeni [62] și alte cîteva zeci de localități. Ele se grupează între Prut și Siret, în Podișul Central Moldovenesc, colinele Tutovei, stepa colinară Elan-Horincea și pe cursul inferior al Bahluiului, regiune în care se cunosc numeroase hidronime de origine tiurcă (Vaslui, Călmățui, Bahlui, Covurlui etc.)[63].

Așezările în care s-au făcut săpături sînt situate în locuri deschise, în imediata apropiere a unor cursuri de apă. Locuințele sînt de tip bordei. Ceramica se caracterizează printr-o pastă conținînd scoici pisate cu bucățele de calcar și cioburi pisate. Gama de forme, puțin vastă, cuprinde căldări, borcane și castroane, decorate cu linii incizate în val și orizontale, brîuri în relief, crestături oblice, impresiuni cu rotița dințată și cerculețe imitînd niturile cu care se prindeau foile metalice de la căldările de aramă [64]. Pe cîteva din căldările de lut descoperite la Răducăneni se întîlnesc reprezentări zoomorfe incizate înfățișînd cai, fapt explicabil la niște populații nomade care se ocupau intens cu creșterea animalelor [65]. Astfel de reprezentări se mai întîlnesc în stepele nord-pontice [66] precum și în Dobrogea la Murfatlar (fost Basarabi)[67]. Remarcăm faptul că ceramica de la Oltenești (fig. 5 și 6), cu forme și decor asemănătoare celeia de la Hlincea și Răducăneni, nu conține scoici pisate în pastă, ci pleavă [68]. Aceste trăsături ale ei ar putea semnifica un proces de degenerare a ceramicii, apărut cînd contactele purtătorilor ei cu regiunile nord-pontice au slăbit în intensitate.

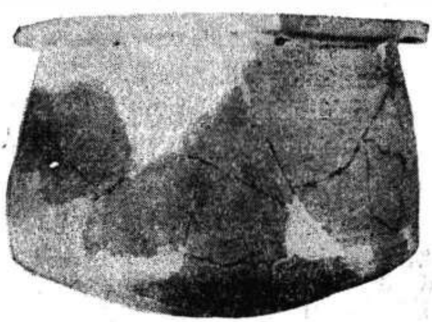

Fig. 5. — Cazan de lut de la Oltenești.

[61] Cercetări de suprafață efectuate în 1960 de A. C. Florescu și D. Gh. Teodor. Materialele se află în colecția Institutului de istorie și arheologie din Iași.

[62] G. Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI*, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 287 și urm.

[63] G. Weigand, *Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien*, în *XXVI.—XXIX. Jahresbericht des Institut für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1921, p. 96—98 ; Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 360 și urm. ; T. Hotnog, *Cîteva nume topice românești de origine cumană*, extras din *Anuarul Liceului Național*, Iași, 1932—1933.

[64] Vezi notele 58—62.

[65] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 201 și fig. 3.

[66] M.I. Artamonov, *Саркел-Белая Вежа*, în *MIA*, 62, Moscova-Leningrad, 1958, p. 46, fig. 32.

[67] I. Barnea și V. Bilciurescu, *Șantierul arheologic Basarabi*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 341 și urm. ; fig. 4—6, 8 și 12.

[68] Materialele se află în colecțiile Institutului de istorie și arheologie din Iași.

Prezența în bordeiele de la Răducăneni a unei seceri de fier și a cîtorva fusaiole [69], iar la Oltenești a unor bucăți de lupe de fier [70], indică ocupații caracteristice unei populații sedentare și nicidecum uneia nomade. Acest fapt nu surprinde întrucît izvoarele scrise lasă să se întrevadă unele tendințe de sedentarizare a cumanilor, manifestată și prin creștinarea unei părți a lor, ceea ce a dus la crearea în 1227, în partea de sud a Moldovei a Episcopiei cumanilor [71].

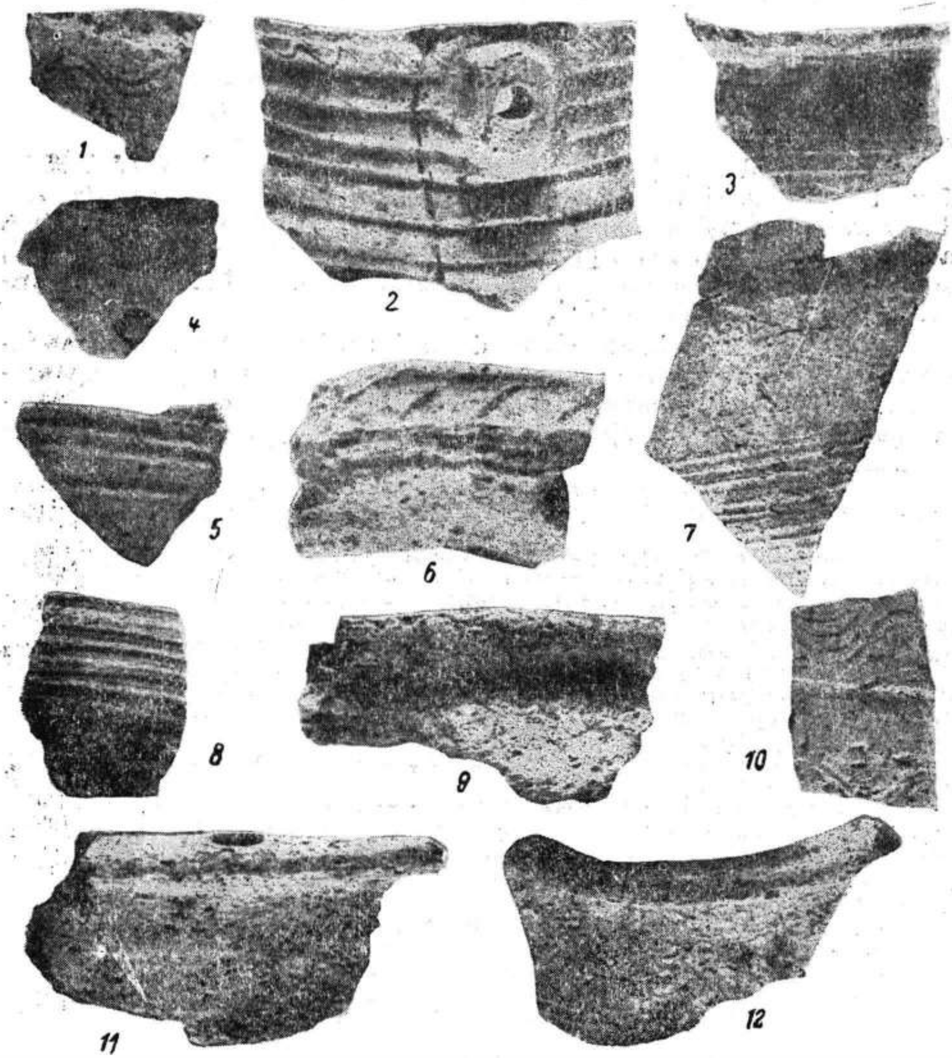

Fig. 6. — Ceramică de la Oltenești.

[69] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 726 și fig. 5/9—13.
[70] Vezi nota 68.
[71] C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. a 2-a, București, 1935, p. 326—327; P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 259.

Datarea propusă pentru materialele descoperite la Hlincea, Răducăneni şi în celelalte aşezări de acest tip în secolele XI — XII, ar putea fi lărgită pînă în primele patru decenii ale secolului al XIII-lea, de vreme ce se admite că aşezările citate au aparţinut populaţiei cumane [72], cu atît mai mult cu cît în Transilvania [73], nord-vestul Iugoslaviei [74] şi, mai ales în Ungaria [75] căldările de lut se întîlnesc frecvent nu numai în secolul al XII-lea, dar şi în secolul al XIII-lea, persistînd şi în secolul următor. Spaţiul imens de răspîndire şi durata mare de folosire a căldărilor de lut fac anevoioase precizările stricte de ordin cronologic la complexele de locuire în care apar ele şi, legată de aceasta, atribuirea lor etnică.

La aceste descoperiri trebuie adăugate şi unele morminte izolate de călăreţi nomazi de la Probota [76], Bîrlad [77] şi Grozeşti [78], aparţinînd după ritul şi inventarul funerar unei populaţii turanice.

Perioadei dominaţiei populaţiilor de stepă tiurce în nordul Mării Negre îi aparţine şi vasul sferoconic, destinat păstrării mercurului sau altor substanţe preţioase, provenind de la Năneşti (jud. Vrancea) [79]. După factura sa, el pare să fi fost produs în unul din centrele transcaucaziene [80], de unde a fost adus pe calea schimbului sau de triburile în migraţie în primele secole ale mileniului II [81].

Locul cumanilor în stepele nord-pontice a fost luat după marea invazie din 1241 de tătaro-mongoli. Dominaţia politică şi exploatarea economică impusă de ei asupra regiunilor cucerite au avut repercusiuni negative asupra dezvoltării forţelor de producţie locale şi a organizării social-

---

[72] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 197 şi urm. ; idem, *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologiques*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 334.

[73] K. Horedt, *Şantierul „Aşezări slave în regiunile Mureş şi Cluj"*, în *SCIV*, III, 1952, p. 320 şi 327 ; fig. 4/10 şi 8/5,6 ; Al. D. Alexandrescu, *Săpăturile de salvare de la Sintion*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 491 şi 493 ; fig. 8 ; I. Berciu, *Descoperiri din epoca feudală timpurie în raionul Alba Iulia*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 352 şi pl. II/19 şi 20 ; D. Protase şi I. Ţigăra, *Şantierul arheologic Soporul de Cîmpie*, in *Materiale*, VI, 1959, fig. 7/1—7; C. Preda, *op. cit.*, fig. 25/6 ; M. Rusu, *Săpăturile arheologice de la Iernut*, in *Acta MN*, III, 1965, p. 103 şi fig. 6/4 şi 5 ; V. Pintea, *Cu privire la aşezarea feudală de la Sopor-Iacobeni*, în *Acta MN*, IV, 1967, p. 527—528 şi fig. 3 ; Şt. Pascu, M. Rusu, P. Iambor, N. Edroiu, P.Gyulai, V. Wolmann şi Şt. Matei, *Cetatea Dăbica*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 174.

[74] S. Nady, *Словенске посуде из Чортановаца*, in *Рад Војвођанских Музеја*, 5, Novi Sad, 1956, p. 163 şi pl. I—II.

[75] J. Höllrigl, *Árpádkori kerámiánk*, în *AÉ*, XLVI, 1932—1933, p. 85 şi urm. ; E.B. Thomas, *Die römerzeitliche Villa von Tác-Fövenypuszta*, în *Acta Arch Budapesta*, VI, 1955, p. 124, fig. 4 şi pl. LIV, 3—6 ; B. Szöke, *Cserépbográcsaink kérdéséhez*, în *AÉ*, 82, 1955, 1, p. 86—90 ; A. Kralovánsky, *A Bakonycsernye-Ubald pusztai középkori leletekről*, în *Alba Regia*. Székesfehérvár, IV—V, 1963—1964, p. 238.

[76] Em. Zaharia şi N. Zaharia, *op. cit.*, p. 603—605.

[77] Mormînt depus sub movilă, distrus cu prilejul unor lucrări de interes obştesc. Din inventarul său se mai păstrează 5 bumbi de bronz.

[78] Mormînt descoperit întîmplător în 1968. Inventarul recuperat, compus dintr-o psalie, o scară de şea, un cuţit şi mai multe săgeţi, toate din fier, se află la Muzeul de istorie a Moldovei din Iaşi.

[79] V. Spinei, *Unele probleme privind vasele sferoconice*, în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 253.

[80] R.M. Djanpoladian, *Сфероконические сосуды из Двина и Ани*, în *SA*, 1968, 1, p. 201 şi urm. ; N. V. Minkevici-Mustafaeva, *О ремесленном квартале Байлакана*, în *SA*, 1958, 4, p. 96 şi urm. ; idem, *Раскопки гончарных печей на городище Орен-Кала*, în *MIA*, 67, 1959, p. 174 şi urm ; G.M. Ahmedov, *Неполивная керамика Орен-Кала IX—XIII BB*, în *MIA*, 67, 1959, p. 221—225.

[81] V. Spinei, *Unele probleme privind vasele sferoconice*, în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 253. 264.

politice. Astfel, unele izvoare amintesc de expediţii tătare la care au luat parte, desigur siliţi, şi români [82], iar Plano Carpini vorbeşte despre un principe român (Aloha sau Olaha) în drum spre curtea hanului, probabil pentru a obţine confirmarea stăpînirii sale [83].

Studierea unor categorii de materiale descoperite la Hlincea şi Prodana-Bîrlad, cu analogii apropiate în complexe precis datate în secolele XIII-XIV din estul ţării noastre şi în special cu cele din stînga Prutului, ne permite să definim unele aspecte ale culturii materiale proprii perioadei de dominaţie politică a tătaro-mongolilor.

Dezvoltarea meşteşugurilor în perioada la care ne referim este probată de descoperirea la Prodana a unui bordei în care se aflau nu mai puţin de 3 cuptoare de redus minereul, precum şi zgură de aramă şi fier (fig. 7), ceea ce indică prezenţa unui adevărat atelier meşteşugăresc [84].

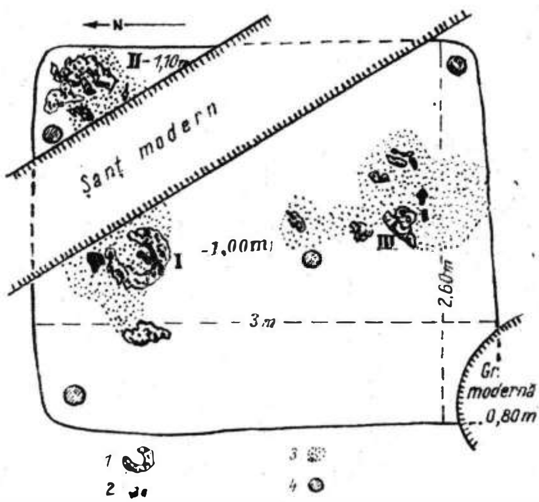

Fig. 7. — Planul bordeiului-atelier cu cuptoarele de redus minereu de la Prodana — Bîrlad (după *Istoria României*, vol. II). I, II, III — cuptoare ; *1* — lipituri arse şi pămînt înroşit (resturi de la cuptoare) ; *2* — zgură de fier şi aramă ; *3* — cenuşă şi cărbune ; *4* — gropi de par.

La Prodana, în cele două bordeie cercetate, şi în mai mică măsură la Hlincea, s-au descoperit numeroase fragmente ceramice, lucrate la roata cu turaţie medie, dintr-o pastă cu nisip fin în compoziţie, supuse unei arderi oxidante, în general unitare, pereţii vaselor dobîndind o culoare roşietică. Formele cele mai des întîlnite sînt borcanele, oalele cu toartă şi ulcioarele, avînd ca decor linii incizate orizontal şi în val, impresiuni dispuse

[82] Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII şi XIV*, Sibiu, 1944 (extras din *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj-Sibiu, X, 1944), p. 10—13.

[83] Gh. I. Brătianu, *Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei*, în *ARMSI*, seria III, tomul XXVII, mem. 2, p. 9 şi urm.

[84] *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 60 şi fig. 26, unde a fost încadrat greşit în secolele XI—XII. Cf. şi Şt. Olteanu, *op. cit.*, p. 943.

oblic executate cu pieptenele, brîuri în relief, linii paralele lustruite, de cele mai multe ori grupate împreună [85] (fig. 8 şi 9).

Ceramică de acest tip s-a descoperit în numeroase aşezări din bazinul Nistrului, dintre care amintim : Orheiul Vechi, Costeşti, Lozova, Trebujeni, Belgorod, Hansca, Brăneşti, Vorniceni. Se pot cita şi altele în Crimeea, nordul Mării de Azov, nordul Caucazului, pe Volga inferioară etc., adică

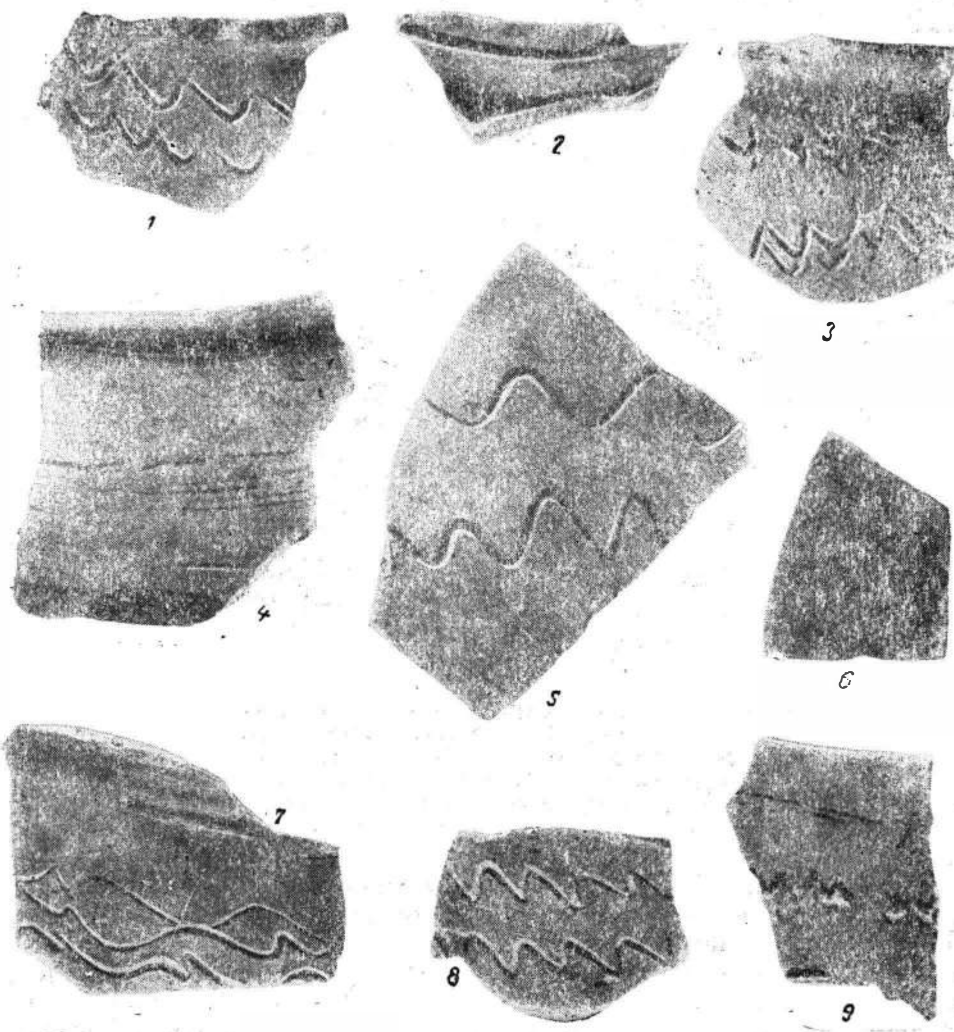

Fig. 8. — Ceramică roşie-gălbuie de la Hlincea.

[85] Mulţumim şi cu acest prilej prof. M. Petrescu-Dîmboviţa şi D. Gh. Teodor pentru permisiunea de a consulta materialele de la Hlincea şi Prodana-Bîrlad, aflate în colecţiile Institutului de istorie şi arheologie din Iaşi.

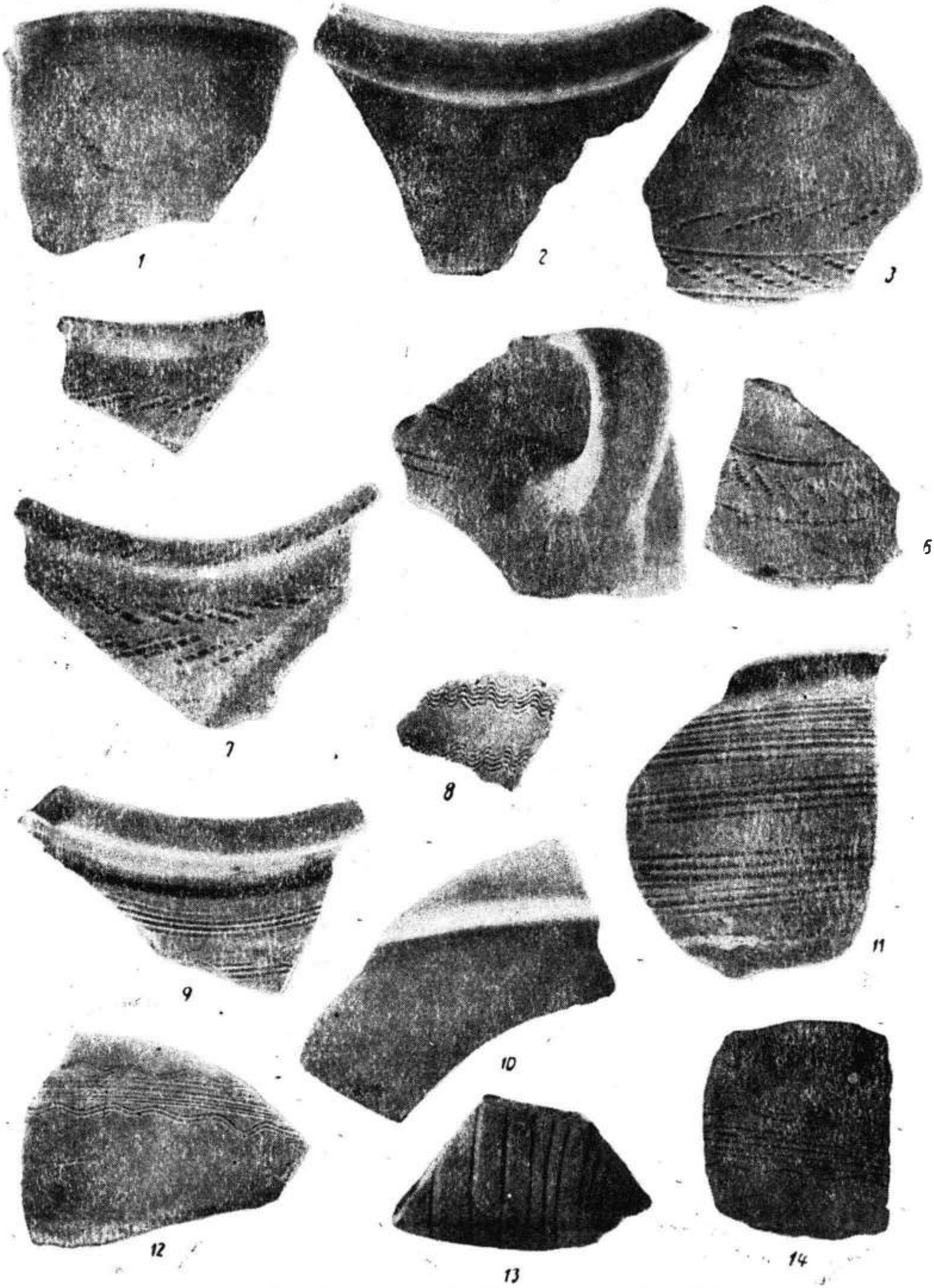

Fig. 9. — Ceramica roşie-gălbuie de la Prodana-Bîrlad.

în regiuni care s-au aflat multă vreme sub dominaţia Hoardei de Aur [86]. Originea acestei specii ceramice de culoare roşie-gălbuie trebuie căutată, după unii cercetători, în ceramica alano-bulgară, din spaţiul cuprins între Volga, Don şi Munţii Caucaz [87].

În domeniul producţiei ceramice, ca şi în general în activităţile meşteşugăreşti, aportul tătaro-mongolilor a fost apreciat ca fiind fără importanţă, aceştia folosindu-se de meşteşugarii populaţiilor supuse, pe care-i obligau să muncească pentru ei [88]. Cultura de factură urbană din centrele Hoardei de Aur din regiunea Nistrului nu conţine elemente specific tătărăşti ci numai împrumuturi din ţările cucerite [89]. Prin aceasta se şi explică calitatea bună a produselor ceramice din centrele de sub dominaţia statului tătar, printre care se numără şi Hlincea şi Prodana.

Legate de dominaţia Hoardei de Aur în Moldova sînt şi descoperirile monetare. Astfel, monede izolate emise de hanii tătari s-au găsit la Părtăştii de Jos (jud. Suceava), Hlincea, Bosia (jud. Iaşi) şi Oancea (jud. Galaţi), primele două fiind de argint iar celelalte din bronz [90], iar la Oţeleni (jud. Vaslui) un mare tezaur de 300 — 400 monede, dintre care s-au recuperat doar 92 piese, printre ele fiind 79 dirhemi tătărăşti de argint şi 11 imitaţii după ele [91]. Moneda de la Părteştii de Jos provine dintr-un mormînt depus sub o movilă, fiind aflată între maxilarele înhumatului [92]. Numeroase descoperiri monetare tătăreşti se cunosc şi în regiunile din stînga Prutului [93].

Descoperirile monetare tătăreşti indică faptul că ele au îndeplinit funcţia de mijloc curent de schimb, într-o perioadă cînd în Moldova circulaţia altor tipuri de monede era foarte redusă [94]. Din acest punct de vedere Hoarda de Aur a avut un rol pozitiv în regiunile de la răsărit de Carpaţi.

---

[86] I. I. Leapuşkin, *Археологические памятники зоны затопления Цимлянского водохранилища*, în *MIA*, 62, Moscova-Leningrad, 1958, p. 243; L.L. Polevoi, I. A.Rafalovici, *О городской керамике Днестровско-Прутского междуречья*, în *Izvestia — Chişinău*, 4, (70), 1960; L.L. Polevoi, *Об одной из групп керамики на поселениях XIV в. в Пруто-Днестровском междуречье*, în *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР*, Chişinău, 1964, p. 182—196; I.A. Rafalovici, L.L. Polevoi, *Раскопки гончарных горнов на поселении Лозово I*, în *Материалы*, p. 241—247.

[87] A. P. Smirnov, G.A. Fedorov-Davidov, *Задачи археологического изучения Золотой Орды*, în *SA*, 1959, 4, p. 131.

[88] B.D.Grekov, A.I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, Bucureşti, 1953, p. 137—138.

[89] G. D. Smirnov, *Средневековые города Прутско-Днестровского междуречья*, în *Тезисы докладов всесоюзной сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1966 года*, Chişinău, 1967, p. 36.

[90] O. Iliescu, *Monede tătăreşti din secolele XIII—XV, găsite pe teritoriul Republicii Populare Române. Notă preliminară*, în *SCN*, III, 1960, p. 263 şi urm.

[91] Idem, *Monede din tezaurul descoperit la Oţeleni (r. Huşi, reg. Iaşi)*, în *ARH MOLD.* II—III, 1964, p. 363 şi urm.

[92] Idem, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare*, în *SCN*, I, 1957, p. 463.

[93] L. L. Polevoi, *К топографии кладов и находок монет, обращавшихся на территории Молдавии в конце XIII—XV вв.*, în *Izvestia-Chişinău*, 4 (31), 1956, p. 91 şi urm.

[94] La descoperirile amintite mai adăugăm o bară de argint cu inscripţii cu caractere chinezeşti care ţinea loc de monedă; aceasta, ca şi o scară de şea din bronz în stil chinezesc, provin de pe valea Trotuşului, corespunzînd se pare perioadei de dominaţie politică a tătarilor. Cf. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 266. Nu am putut verifica veridicitatea datelor consemnate de P.P. Panaitescu, fapt pentru care păstrăm rezerve asupra incadrării culturale şi cronologice ale descoperirilor menţionate.

De asemenea, tezaurizarea prețioaselor obiecte de podoabă și monede de la Oțeleni, Voinești și Cotnari se datorează desigur evenimentelor tulburi cauzate de tătaro-mongoli la est de Carpați [95].

În decursul secolului al XII-lea, Bizanțul continuă să joace un important rol economic, politic și cultural la Dunărea de Jos. Pentru asigurarea supremației în acest spațiu Manuel I Comnenul a întreprins mai multe campanii militare contra cumanilor și ungurilor, în cea din 1166, trecînd chiar în stînga marelui fluviu[96]. Crearea țaratului româno-bulgar în Balcani și loviturile grele date de Cruciada a IV-a au șubrezit pozițiile bizantine la Dunărea de Jos. Bizanțul n-a renunțat însă la gurile Dunării și atunci cînd conjunctura politică a permis-o a încercat să-și refacă vechea influență [97].

Influența bizantină asupra regiunii dintre Prut și Carpați, spre deosebire de Dobrogea și Muntenia, își găsește reflectarea în mai mică măsură în descoperirile arheologice făcute pînă în prezent. Se pot cita totuși în acest sens unele descoperiri monetare [98], encolpionul cu inscripția greacă găsit la Bîtca Doamnei [99], ca și obiectele de podoabă cărora li s-a atribuit o origine bizantină sau sud-dunăreană [100].

Tendințele mai vechi ale cnejilor ruși de a controla gurile Dunării se accentuează în secolul al XII-lea, cînd se cunosc mai multe încercări ale statului halician de a-și întinde dominația asupra Moldovei [101]. Dependența bisericească a Moldovei de Halici ca și prezența temporară a unor principi ruși la est de Carpați au fost considerate în mod eronat de unii istorici ca o dovadă a stăpînirii Haliciului asupra acestor regiuni [102]. Încă Dimitrie Onciul a demonstrat netemeinicia acestor afirmații invocînd printre altele argumentul că și românii din Maramureș depindeau de episcopatul de Halici, fără să fi fost în stăpînirea cnezatului de acolo [103].

În legătură cu acțiunile unor principi ruși în sudul Moldovei, de felul aceleia întreprinse de Ivanko Rostislavici și a altora similare, poate fi pusă descoperirea mormîntului de călăreț, îngropat împreună cu calul său, de pe Dealul lui Fulger de la Moscu (jud. Galați). Mormîntul cuprindea ca inventar un coif de fier, zăbale, o sabie și o bară de bronz, din acestea

[95] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *ARH MOLD*, II—III, 1964, p. 356.

[96] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 256—258.

[97] V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în *RÉSEE*, XXII, 1945, p. 184 și urm.

[98] O. Iliescu, *op. cit.*, în *ARH MOLD*, II—III, 1964, p. 363—364 și 391—394; idem, *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube au XIe au XVe siècle*, în *RÉSEE*, VII, 1969, 1, p. 111.

[99] C. Scorpan, *op. cit.*, p. 451 și fig. 9.

[100] Vezi notele 5—7.

[101] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, I, Iași, 1888, p. 556 și urm.; C. Cihodaru, *Considerații în legătură cu populația Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, în *SCȘ Iași*, XIV, 1963, 2, p. 215 și urm.; C.C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 25 și urm.

[102] A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 556 și urm.; J. Bromberg, *Toponymical and historical miscellanies on medieval Dobrudja ...*, în *Byzantion*, XII, 1937, p. 474; E. Frances, *Slavii pe pămîntul patriei noastre în veacul al XII-lea*, în *Studii*, 8, 1955, 3, p. 65 și urm.; idem, *Les relations russo-byzantines au XII-e siècle et la domination de Galice au Bas-Danube*, în *Byzantinoslavica*, XX, 1959, 1, p. 50 și urm.; *Ist. Rom.*, II, București, 1962, p. 95 și urm.

[103] D. Onciul, *op. cit.*, p. 683—689.

reuşindu-se să fie recuperate doar coiful şi o zăbală [104]. După caracteristicile coifului, placat la exterior cu o foaie de argint, asemănător ca factură faimosului coif zis a lui Iaroslav Vsevolodovici[105] şi cu altele similare din răsăritul Europei [106], mormîntul de la Moscu ar putea aparţine unui războinic rus.

Dependenţa bisericească a Moldovei faţă de Episcopia haliciană explică numărul destul de mare al encolpioanelor de tip rusesc, unele cu inscripţii slavoneşti, descoperite pe teritoriul Moldovei la Piatra Neamţ [107], Cîndeşti-Buhuşi, Trifeşti, Ibăneşti, Brăeşti-Dorohoi, Vorniceni [108], Bîtca Doamnei [109], atît în morminte cît şi în aşezări.

Influenţei culturale a statelor slave răsăritene se datorează şi cele mai multe din obiectele de podoabă aflate în tezaurele de la Oţeleni, Voineşti şi Cotnari, ascunse în vremea tulburărilor provocate de tătari. Este bine cunoscut faptul că în ţările ruseşti arta giuvaergeriei atinsese culmi artistice remarcabile, datorate în mare măsură influenţei Bizanţului şi Orientului [110].

În perioada cînd apăreau germenii viitorului stat moldovenesc, o mare importanţă pentru evoluţia evenimentelor legate de acest proces au avut încercările statului maghiar de a-şi asigura controlul asupra regiunilor de la est de Carpaţii Orientali, pentru a preveni pustietoarele atacuri ale populaţiilor de stepă spre Transilvania şi Ungaria [111]. După marea invazie din 1241, acţiunile pentru transformarea Moldovei într-o marcă de apărare antitătară se amplifică, fiind cunoscute mai multe expediţii, în care un rol important l-au avut contingentele româneşti din Maramureş [112].

Monumentul arheologic cel mai semnificativ legat de evenimentele la care ne-am referit este aşezarea întărită de la Bîtca Doamnei. Situată pe o înălţime proeminentă, pe malul drept al Bistriţei, ea avea menirea de a supraveghia trecerea spre vest, în Transilvania. Pe panta ei accesibilă s-a constatat existenţa unei palisade de lemn. Stratului feudal timpuriu îi corespund un mare număr de arme (săbii, topoare de luptă, lănci, halebarde, săgeţi, capete de buzdugan), obiecte de harnaşament (scări de şa,

---

[104] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, în *Orizonturi*, Galaţi, *III*, 1940, 5—9, p. 10—11.

[105] I. Tolstoi şi N. Kondakov, *Русскія древности въ памятникахъ искусства*, VI, S.—Petersburg, 1899, p. 86 şi fig. 110; V.L. Ianin, *О первоначальной принадлежности так называемого шлема Ярослава Всеволодовича*, în *SA*, 1958, 3, p. 54 şi urm.

[106] B.A. Rîbakov, *Древности Чернигова*, în *MIA*, 11, 1949, p. 30; A.N. Kirpicinikov, *Русские шлемы X—XIII вв.* în *SA*, 1958, 4, p. 47 şi urm.; J. Kalmár, *Népvándorláskori sisakok*, în *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, Pécs, 1964, p. 87 şi fig. 20.

[107] C. Matasă, *op. cit.*, în *BCMI*, 1938, XXXI, 97, p. 131—132 şi fig. 81.

[108] D.Gh. Teodor, *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologiques*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 329, nota 30 şi p. 332.

[109] De la Bîtca Doamnei provin, pe lîngă encolpionul cu inscripţie în limba greacă, alte două encolpioane cu inscripţii slavone, inedite, aflate în colecţia Muzeului arheologic din Piatra Neamţ. Informaţii primite de la S. Sanie şi V. Mihăilescu-Bîrliba.

[110] B. A. Rîbakov, în *Geschichte der Kultur der alten Rus*, II, Berlin, 1962, p. 367 şi urm.; W. Hensel, *Die Slaven im frühen Mittelalter. Ihre materielle Kultur*, Berlin, 1965, p. 411 şi urm.

[111] I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens*, Viena, 1891; N. Iorga, *Istoria românilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 99 şi urm.; P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 258 şi urm.

[112] C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea independenţei lui*, în *SCŞIaşi*, XI, 1960, 1, p. 61 şi urm.; C.C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X—lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, p. 61 şi urm.

pinteni, zăbale), unelte (coase, seceri, cleşti, pile, un brăzdar, sfredele etc.), precum şi alte piese metalice (fig. 10), la care se adaugă ceramica de culoare roşiatică, modelată din pastă nisiposă. O extremitate a promon-

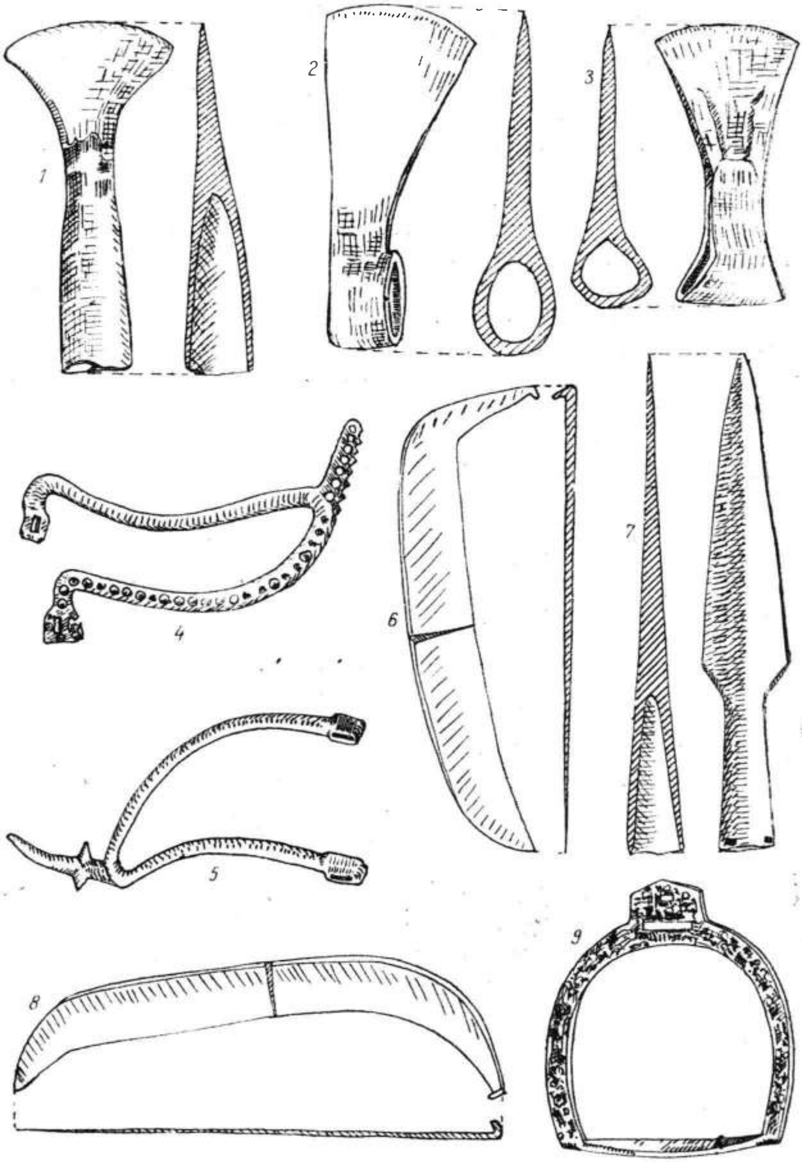

Fig 10. — Piese de metal de la Bîtca Doamnei.

toriului a servit ca cimitir, conţinînd morminte lipsite de inventar. Datarea complexului este asigurată de o monedă de la Bela al III-lea (1172 — 1196) şi de celelalte materiale [113].

[113] Vezi nota 9.

Faptul că pe lîngă arme şi piese de harnaşament se întîlnesc numeroase unelte agricole, indică că apărătorii fortificaţiei de pe Bîtca Doamnei nu erau preocupaţi numai de probleme militare, în sarcina lor căzînd şi procurarea resurselor de hrană. Nu există indicii că ei s-ar fi servit pentru aceasta de munca producătorilor de bunuri din împrejurimi. Ceramica descoperită pe Bîtca Doamnei prezintă trăsături diferite de acelea din aşezările din aceeaşi perioadă aparţinînd populaţiei româneşti, ale cărei caracteristici le-am amintit mai sus. Această din urmă categorie ceramică s-a descoperit în imediata apropiere de Bîtca Doamnei, la Piatra Neamţ-Pietricica şi Brăşăuţi, care se pot data în secolele XIII-XIV [114].

Toate aceste considerente, precum şi faptul că majoritatea obiectelor descoperite poartă amprenta lumii occidentale, face improbabilă ipoteza tentantă a existenţei pe Bîtca Doamnei a reşedinţei unui cneaz român[115] şi pledează, din contra, pentru un punct similar destinat apărării trecerii spre Transilvania [116]. Nu este exclus însă ca în rîndul celor ce locuiau în incinta întărită de la Bîtca Doamnei să se fi numărat şi români, aşa cum indică encolpioanele găsite acolo [117] de tipul care nu este caracteristic unei populaţii catolice.

Influenţa statului maghiar la răsărit de Carpaţi s-a manifestat şi prin circulaţia monedelor ungureşti (Carol Robert şi Ludovic I) [118], descoperindu-se nu numai la Bîtca Doamnei, ci şi la Suceviţa, pe muntele Furcoiu. Credem să se poate admite că în secolul al XIII-lea şi în prima jumătate a secolului următor pe lîngă dirhemii tătăreşti, în Moldova, mai ales în părţile ei de nord-vest şi vest, un anumit rol în schimbul curent l-a avut şi moneda ungurească.

Săpăturile arheologice efectuate în Moldova au contribuit în mod substanţial la îmbogăţirea cunoştinţelor noastre asupra perioadei care a precedat constituirea statului independent. Ele au dovedit o intensitate de locuire destul de mare şi progrese evidente în domeniul mijloacelor de producţie, în decursul secolelor de care ne-am ocupat fiind perceptibilă o dezvoltare social-economică evolutivă a societăţii locale. Transformările social-economice au avut ca rezultat şi diferenţierea unor pături avute, apariţia feudalilor cărora le-au aparţinut tezaure bogate, ca cele menţionate mai sus.

Aşezările cu unele aspecte de caracter orăşenesc, ca şi fortificaţiile constituie o dovadă convingătoare despre stadiul destul de avansat pe calea feudalizării societăţii locale. Nu se poate tăgădui în acest sens influenţa factorilor externi pe care i-am amintit. Invaziile repetate ale populaţiilor nomade din stepele răsăritene au frînat dezvoltarea ascendentă a populaţiei autohtone din Moldova. În mare parte datorită acestor circumstanţe, precizarea că momentul apariţiei relaţiilor de tip feudal la est de Carpaţi s-ar fixa chiar de la începutul mileniului II nu-şi găseşte temeiuri concrete în izvoarele documentare şi arheologice ; acest fenomen se pare că a avut loc de abia în perioada care a constituit obiectul articolului nostru.

[114] Vezi notele 29 şi 38.

[115] C. Scorpan, *op. cit.*, p. 453—454.

[116] Această părere a fost enunţată pentru prima oară de A. Niţu. Cf. şi C. Matasă, I. Zamoşteanu şi M. Zamoşteanu, *op. cit.*, p. 347—348.

[117] Vezi nota 109.

[118] Al. Vasilescu, *op. cit.*, p. 48.

Problemele de deosebită importanță pe care le ridică studierea epocii de cristalizare a relațiilor feudale de pe teritoriile răsăritene ale patriei noastre își vor găsi desigur pe deplin rezolvarea odată cu amplificarea eforturilor pentru investigațiile arheologice. Datele oferite pînă în prezent de cercetarea arheologică, astăzi încă insuficiente și lacunare, dovedesc marea lor utilitate în reconstituirea tabloului complex al societății românești din preajma întemeierii principatelor.

CERTAINES CONSIDÉRATIONS SUR LES DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES DATANT DU XIIe JUSQU'À LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIVe SIÈCLE EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

La période comprise entre le début du XIIe siècle et le milieu du XIVe présente une importance toute particulière pour l'histoire et la Moldavie, par le fait que c'est dans cette période que se sont cristallisées les conditions historiques qui ont permis la fondation de l'Etat moldave indépendant. La reconstitution la plus véridique possible du cadre socio-économique et politique de la création de l'Etat moldave est entravée par le caractère restreint et parfois équivoque des informations des sources écrites ainsi que par le nombre assez réduit des recherches archéologiques.

Les premières fouilles méthodiques d'un objectif archéologique appartenant aux premiers siècles du Ier millénaire ont été effectués à Hlincea entre 1952—1954, étant suivies de celles de Bîtca Doamnei, Răducăneni, Trifești, Doina-Girov, Prodana, Lunca, Oltenești, etc., la plupart de modeste envergure. On peut leur ajouter quelques découvertes fortuites et isolées dont les plus anciennes remontent au siècle dernier.

L'analyse des matériaux provenant des fouilles archéologiques permet de définir certains aspects de la culture matérielle propre à la population autochtone, ainsi qu'à celles des peuples migrateurs avec lesquels les autochtons ont pris contact.

La population autochtone est attestée clairement par de nombreuses stations et nécropoles. Les habitations découvertes à Hlincea et à Lunca, étaient des cabanes. On a constaté également une préoccupation intense quant au traitement des métaux. La céramique de ces établissements est similaire à celle des stations de la R.S.S. de Moldavie et du Maramureș.

Les nécropoles se caractérisent par l'inhumation, qui présente une certaine uniformité en raison du rite chrétien, avec les squelettes en décubitus dorsal, orientés O-E. Il y a quelques tombes doubles.

Les dépôts d'armes et d'outils découverts dans le N-O de la Moldavie (Vatra Moldoviței-Hurghișca, Coșna-Floreni, Ostra) doivent être mis en rapport avec les actions militaires contre les Tartares et attestent eux aussi les intenses rapports ethnico-culturels entre la Moldavie et la Transylvanie.

La présence des peuplades touraniennes sur le territoire de la Moldavie a été documentée archéologiquement par les fouilles de Hlincea, Răducăneni et Oltenești et par de nombreuses recherches de surface (Chircești,

Grumezoaia, Vaslui, etc.) desquels proviennent les chaudrons en glaise, ainsi que par les quelques tombes isolées de cavaliers nomades à Probota, Bîrlad et Grozești.

Après 1241 une grande partie du territoire de la Moldavie tombe sous la domination des Tartaro-Mongols. C'est à cette période que se rattachent les stations de Hlincea et de Prodana, avec leur céramique en pâte fine, rouge jaunâtre, décorée de lignes incisées horizontales et ondulées, d'impressions au peigne, de bandes en relief, etc. À Prodana, dans une cabane-atelier, il y avait trois fours pour réduction du minerai. Mentionnons également quelques monnaies tartares d'argent et de bronze découvertes dans plusieurs localités de Moldavie.

La thésauritions des précieux objets de Oțeleni, de Voinești et de Cotnari est due probablement aux événements troubles provoqués par la Horde d'Or.

L'influence byzantine entre le Pruth et les Carpates se reflète, contrairement à la Dobroudja et à la Munténie, en une moindre mesure dans les découvertes archéologiques. Toutefois on pourrait lui rattacher certaines découvertes monétaires, l'encolpion à inscription grecque de Bîtca Doamnei, etc.

D'autre encolpions, à inscriptions slaves, découverts à Piatra Neamț, Cîndești, Trifești, Ibănești, Brăești, Vorniceni et Bîtca Doamnei, dans des tombes et dans des stations, une grande partie des objets de parure des trésors d'Oțeleni, de Voinești et de Cotnari contenant des bracelets, des boucles d'oreilles, des appliques, etc., ainsi que la tombe du cavalier de Moscu, dont seuls le casque et le mors sont conservés, peuvent être mis en rapport avec les tentatives des knèzes de Halitch d'imposer leur domination dans les régions à l'est des Carpates et de contrôler les bouches du Danube.

La station fortifiée de Bîtca Doamnei, destinée a surveiller le passage vers la Transylvanie par la vallée de la Bistrița, correspondait aux intérêts de l'Etat magyar de prévenir les incursion des populations des steppes vers l'ouest et d'assurer le contrôle sur une bande de terrain située à l'est des Carpates. Le caractère de cette station se déduit d'apres le grand nombre d'armes, de pièces de harnachement et d'outils découverts, ainsi que du fait que le cimetière se trouve a l'intérieur de l'enceinte fortifiée par une pallissade de bois. Parmi les habitants de Bîtca Doamnei il y avait probablement aussi des Roumains à en juger d'après les encolpions trouvés sur ces lieux et dont les types sont caractéristiques d'une population chrétienne de rite orthodoxe. En Moldavie, surtout dans les région N-O et O, il nous faut admettre aussi dans les échanges commerciaux courants, à part les dirhems tartares, l'utilisation de la monnaie hongroise.

Les fouilles archéologiques effectuées en Moldavie ont prouvé une intensité d'habitat assez forte aux XIIe — XIVe siècles avec un développement socio-économique évolutif de la société locale, ayant abouti à la différenciation de couches sociales aisées. Les invasions réitérées des populations nomades des steppes orientales ont eu un rôle négatif sur certains processus historiques de la Moldavie, en retardant la cristallisation des relations fèodales.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Relevé des principales découvertes de la période des XIIe—XIVe siècle de Moldavie. 1 — Coșna-Floreni ; 2 — Ostra ; 3 — Vatra Moldoviței-Hurghișca ; 4 — Sucevița ; 5 — Rădăuți ; 6 — Părteștii de Jos ; 7 — Suceava ; 8 — Baia ; 9 — Lunca ; 10— Ibănești ; 11 — Vorniceni ; 12 — Brăcești ; 13 — Hudum-Botoșani ; 14 — Cotnari ; 15 — Cîrjoaia ; 16 — Negoești ; 17 — Doina-Girov ; 18 — Piatra Neamț ; 19 — Bîtca Doamnei ; 20 — Brășăuți ; 21 — Cîndești 22 — Trifești ; 23 — Probota ; 24 — Bosia ; 25 — Hlincea ; 26 — Voinești ; 27 — Grozești ; 28 — Răducăneni ; 29 — Chircești ; 30 — Vaslui ; 31 — Oltenești ; 32 — Creţeștii de Sus ; 33 — Oțeleni ; 34 — Grumezoaia ; 35 — Bîrlad ; 36 — Prodana ; 37 — Murgeni ; 38 — Moscu ; 39 — Oancea ; 40 — Nănești.

Fig. 2. — Céramique de Cîrjoaia (1) et de Lunca (2—6).

Fig. 3. — Pièces de métal de Coșna-Floreni (1—2) et de Vatra Moldoviței-Hurghișca. (3—6).

Fig. 4. — Chaudron et pots de Chircești (1—6) et de Hlincea (7—9).

Fig. 5. — Chaudron en terre glaise de Oltenești.

Fig. 6. — Céramique de Oltenești.

Fig. 7. — Relevé de la cabane-atelier avec fours pour réduction des minerais de Prodana-Bîrlad (après *Istoria României*, II). I, II, III — fours ; 1 — fragments de bant calcinés et terre roussie (vestiges des fours) ; 2 — laitier de fer et de cuivre ; 3 — cendre et charbon ; 4 — trous de picu.

Fig. 8. — Céramique rouge-jaunâtre de Hlincea.

Fig. 9. — Céramique rouge-jaunâtre de Prodana-Bîrlad.

Fig. 10. — Pièces de métal de Bîtca Doamnei.

FIBULE DIN PRIMA ȘI A DOUA EPOCĂ A FIERULUI GĂSITE ÎN SUD-VESTUL DOBROGEI

DE

VASILE CULICĂ

Cele trei fibule fragmentare ce vor fi succint prezentate în nota de față sînt rezultatul unor cercetări de suprafață făcute în ultimii cinci ani pe malul dobrogean al Dunării în locuri cunoscute pentru vestigii romane.

Fibula a cărei descriere urmează sub nr. 1 a fost găsită la aproximativ 3 km în aval de frontiera de stat cu R.P. Bulgaria, pe teritoriul în care se află ruinele așezării romane *canabae Aeliae*, dezvoltată în jurul castrului Legiunii a XI-a Claudia [1], staționată la Durostorum [2].

Celelalte două exemplare au fost culese la 2 km în aval de satul Izvoarele (com. Lipnița, jud. Constanța), din prundișul amestecat cu resturi arheologice, căzute o dată cu măcinarea malului în ruptura căruia se mai văd urmele unui *castellum* romano-bizantin [3].

1. Fibulă fragmentară. Se păstrează corpul, prevăzut cu trei nodozități, din care una mai mare pe mijlocul corpului, și celelalte două, egale între ele, așezate simetric de o parte și de alta. Se conservă de asemeni și capul, terminat printr-un resort format dintr-un număr de două spire, din care se continua acul, rupt încă din vechime. Portagrafa, desprinsă de la nivelul piciorului, nu s-a păstrat. Lungimea fibulei : 3,5 cm (fig. 1/1).

2. Fibulă fragmentară. Se păstrează doar partea corpului dinspre picior prevăzută cu un număr de șapte „coaste", care-i dau o înfățișare

---

[1] Radu Vulpe, *Canabenses și Trocsmenses*, în *SCIV*, IV, 1953, 3–4, p. 570, 572 ; idem, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 138, nota 84 și p. 166, nota 222 ; E. Gren, *Ostbalkan*, p. 104 ; cf. Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 138, 166 și în *Acta antiqua Philippopolitana, Studia hist. et philol.*, 1963, p. 147–148.

[2] Ion N. Dianu, *Istoria Legiunei XI Claudia și originea orașului Durostor* (*Silistra*), București, 1888, p. 86 ; G. Popa Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetății Drăstorului-Silistra*. 1913, p. 28–29 ; Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, p. 159 ; idem, *Din istoria Dobrogei*, p. 61, 96.

[3] P. Polonic, *Cetățile antice de pe malul drept al Dunării* (*Dobrogea*) *pînă la gurile ei*, în *Natura*, 1935, 7, p. 19 ; Vasile Culică, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 419, nota 1 ; P. Polonic, *Valurile (troienele), drumurile și cetățile romane din toate țările locuite de români*, în arhiva personală, la *BARSR*.

de şirag de mărgele, sau mai degrabă de vierme [4]. Toate celelalte părţi lipsesc. Lungimea fragmentului : 3,5 cm (fig. 1/2).

3. Fibulă fragmentară. Păstrează corpul întreg, prevăzut cu patru nodozităţi aproape sferice egale între ele, situate pe toată lungimea corpului, precum şi capul cu resortul format dintr-o singură spiră, din care ia naştere

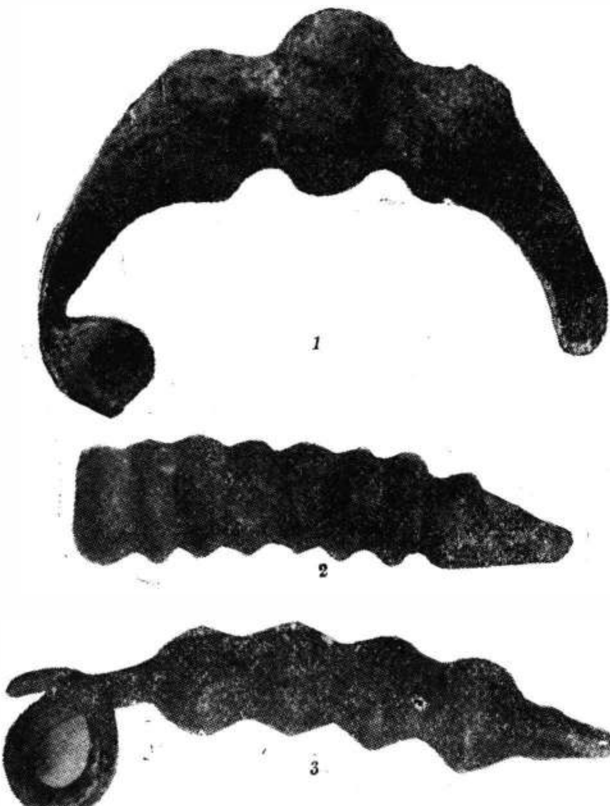

Fig. 1.— Fibule datate în prima şi a doua epocă a fierului, găsite lîngă Durostorum (*1*) şi la Izvoarele (*2—3*) în Dobrogea.

acul, acum lipsă, ca şi portagrafa, ruptă de la picior. Lungimea fibulei : 3,5 cm (fig. 1/3).

Toate cele trei piese sînt lucrate din bronz. Fibula nr. 2 ascunde în interiorul corpului, în lungime, o inimă de fier. Ea aparţine tipului de fibule cu noduri pe arc, de o remarcabilă varietate ca formă şi mărime, larg răspîndite atît în Hallstatt cît şi în Latène, pe o arie apreciabilă care cuprinde şi o parte din ţara noastră.

[4] D. Berciu şi Eugen Comşa. *Săpăturile arheologice de la Balta Verde şi Gogoşu* (*1949* şi *1950*), în *Materiale*, II, p. 397.

Fibula descrisă sub nr. 1 aparţine tipului sudic şi are bune analogii cu un exemplar din Caucaz [5], cu un altul din insula Chios [6], ori cu piesa de la Alba Iulia Partoş [7]. Este însă identică cu un număr de exemplare găsite în Bulgaria, printre care cel de la Likaviţa [8], sau cel de la Moghila Cetvîrta [9]. Un exemplar identic a fost găsit pe teritoriul ţării la Bradu [10].

Fibula descrisă sub nr. 2 aparţine unui tip aflat în numeroase exemplare în săpăturile de la Balta Verde [11], într-un singur exemplar la Gogoşu [12] şi în şase exemplare la Basarabi [13], cunoscut ca fiind de factură ilirică (tipul Vace = Watsch) [14].

Exemplarul de sub nr. 3, după cît cunoaştem, apare pentru prima dată în depunerile arheologice din ţară. Tipologic se leagă de exemplarul de la nr. 1, din care au derivat celelalte fibule cu noduri pe arc şi care, raportîndu-se la cronologia relativă, este anterior celorlalte două.

Exemplarele de felul celui de sub nr. 1 au fost datate în Hallstatt-ul mijlociu [15], iar cele de tipul de sub nr. 2 în Hallstatt-ul final [16]. Al treilea exemplar poate fi atribuit perioadei de început a celei de-a doua epoci a fierului.

Prezenţa lor printre ruinele unei aşezări romane şi ale unui *castellum* romano-bizantin este deci fortuită. Răspîndirea lor la Dunărea de jos poate fi pusă pe seama populaţiilor trace şi în special pe impulsurile culturale sudice. S-a considerat că Durostorum s-a dezvoltat pe temeliile unei vechi aşezări trace [17], al cărei nume l-a păstrat pînă în epoca feudală.

Existenţa piesei de factură ilirică însă trebuie privită numai ca o consecinţă a relaţiilor comerciale şi a împrumuturilor culturale, nicidecum drept o dovadă a deplasărilor etnice şi a prezenţei ilirilor în Dobrogea, necunoscută din documente şi neatestată de mărturiile arheologice.

În cronologia absolută, fibulele cu coaste şi cu interiorul străbătut de o vergea de fier aparţin unei perioade cuprinsă între 650 — 500 î.l.n. după cronologia propusă pentru necropola de la Balta-Verde, în care acest tip de fibulă abundă [18], sau chiar numai între 650 — 550 î.e.n. [19].

---

[5] A. Kalitniski. *Изъ исторіи фибулы на Кавказъ*, în *Сборникъ статей, посвященныхъ памяти Н. Н. Кондакова (Seminarium Kondacovianum)*, Praga, 1926, fig. 714.

[6] K. Kuruniotu. în Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν Χίῳ, în ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΙΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ I, 1915, fig. 16.

[7] K. Horedt, *Die Verwendung des Eisens in Rumänien bis in das 6. Jahrhundert v.u.Z.*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, fig. 1/7, p. 121.

[8] B. Diacovici, *Халщагски и латенски фибули в Археологическия Музей при Народната Библиотека в Пловдив*, în *IzvInst*, I, 1, 1921/1922, p. 35, fig. 19 a.

[9] Ţv. Dremsisova, *Надгробни могили при село Янково*, în *IzvInst*, XIX, 1955, p. 77, fig. 21/1.

[10] Alexandru Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi-Kultur)*, în *Dacia*, IX, 1965, p. 121, fig. 8.

[11] D. Berciu şi Eugen Comşa, *art. cit.*, p. 397 şi fig. 65/1—6, fig. 81/1—2 ; fig. 84/1—5 ; fig. 90/3 ; fig. 101/3 şi fig. 110/5—6.

[12] D. Berciu, *art. cit.*, fig. 159/6.

[13] Vladimir Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi (dép. de Dolj, Oltenie)*, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 215 şi fig. 21/5—6 ; 22/6—11.

[14] D. Berciu, *art. cit.*, p. 458.

[15] Alexandru Vulpe, *art. cit.*, p. 119.

[16] D. Berciu şi Eugen Comşa, *art. cit.*, p. 482.

[17] Radu Vulpe, *Histoire ancienne...*, p. 85.

[18] D. Berciu şi Eugen Comşa, *art. cit.*, p. 482.

[19] D. Berciu. *Ist. Rom.*, I, p. 152 ; Vladimir Dumitrescu, *art. cit.*, p. 257—258.

La răspîndirea și diversificarea tipului inițial de fibulă cu noduri pe arc din Hallstatt-ul mijlociu și final, au contribuit în mod efectiv triburile traco-getice care au creat mai tîrziu, în cea de-a doua epocă a fierului, forme dezvoltate, adeseori lucrate meșteșugit din argint [20]. La rîndul lor celții dăduseră forme proprii tipului inițial de fibulă cu noduri pe arc. Astfel de exemplare au fost găsite și în Moldova [21].

Formele dezvoltate ale fibulei hallstattiene cu noduri pe arc au dăinuit pe teritoriul actual al țării pînă la dispariția statului dac, prin transformarea lui în provincie romană, eveniment care pune capăt culturii Latène în spațiul carpato-dunărean.

O dată cu noile forme de viață romană, unele elemente ale culturii dacice sînt înlocuite cu produsele aduse de cuceritori, în dauna meșteșugarilor locali ale căror ateliere au trebuit să-și înceteze activitatea după ce timp de mai multe secole aduseseră o contribuție de seamă, la evoluția fibulelor cu noduri pe arc.

Fibulele de la *canabae Aeliae* și de la Izvoarele constituie elemente ce pot fi avute în vedere în discuția privind evoluția culturilor epocii fierului în spațiul carpato-dunărean, a relațiilor economice și a împrumuturilor culturale între populațiile care au trăit în acest spațiu pînă la instaurarea dominației romane.

FIBULES DATÉES DE LA 1re ET DE LA 2e PÉRIODE DE L'ÂGE DU FER TROUVÉES AU SUD—OUEST DE LA DOBROUDJA

RÉSUMÉ

On présente trois fibules à l'état fragmentaire trouvées au bord du Danube, près de Durostorum (n°1) et du village d'Izvoarele (autrefois Pîrjoaia) (n°2 et 3), deux localités du département de Constanța.

Les exemplaires n°1 et 2 peuvent être datés à partir du milieu jusqu'à la fin de la première période de l'âge du fer et l'exemplaire n°3 du commencement de la seconde période de l'âge du fer.

Les matériaux, considérés comme étant d'origine méridionale, sont attribués aux populations thraces du sud du Danube.

L'exemplaire n°2, de facture illyrique, arrivé dans la région du Bas-Danube par la voie des relations économico-culturelles intertribales, trouve de bonnes analogies dans les nécropoles de Balta Verde et de Basarabi.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 — Fibules de la première et de la seconde périodes de l'âge du fer trouvées près de Durostorum (1) et à Izvoarele (2—3), en Dobroudja.

---

[20] Octavian Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice*, p. 14 și pl. XXVI; Székely Zoltán, *Noi tezaure dacice descoperite in sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 52—53, fig. 4/1—4. La p. 56 bibliografia descoperirilor de fibule cu noduri cunoscute în tezaurele dacice.

[21] Colectiv, *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, fig. 20.

DEPOZITUL DE BRĂŢĂRI DE BRONZ DE LA VADUL-IZEI

DE

FR. NISTOR* şi A. VULPE

În vara anului 1968, un grup de muncitori, ce săpau la o carieră de piatră pe coasta dealului Brînduş pe teritoriul satului Vadul-Izei (astăzi inclus în oraşul Sighetul Marmaţiei, jud. Maramureş) au descoperit un depozit constînd din 12 brăţări de bronz. Depozitul se afla la o adîncime de circa 0,50 m, printre pietre de andezit. Zona descoperirii este cunoscută local sub numele de „La Căitar" şi face parte din grupul dealurilor înalte din stînga Izei, constituite din rocă vulcanică. Locul, proprietatea C.A.P. Vadul—Izei, este situat la circa 5-6 km SV de sat, fiind astăzi acoperit de tufe (fig. 1).

Brăţările au fost împărţite de descoperitori între ei, îndată după găsirea lor. Este meritul prof. Fr. Nistor, din Sighetul Marmaţiei, de a fi dat de urma acestei descoperiri în primăvara anului 1968, şi de a fi recuperat piesele, care vor intra în patrimoniul Muzeului municipal Sighetul Marmaţiei. Descoperirea fiind făcută în mod întîmplător, nu s-au putut culege observaţii în ceea ce priveşte poziţia brăţărilor în pămînt, precum şi a depozitului, în raport cu solul înconjurător.

Din datele culese de Fr. Nistor de la muncitori rezultă că numărul pieselor a fost de 12 bucăţi şi nu mai mult.

Toate cele 12 bucăţi aparţin variantei executată din bară masivă, cu secţiune circulară, îngroşată la mijloc şi uşor subţiată la capete. Aceste capete sînt deschise, dar nu depărtate. Decorul este rectiliniar. Toate exemplarele sînt îngrijit lucrate. Nu am putut observa urme lăsate de cusăturile de turnare. Piesele prezintă o patină de culoare verde închis. Excepţie fac exemplarele *Nr. 5* şi *12* a căror patină este de culoare puţin mai deschisă.

Nr. 1 — 6; piese decorate cu incizii adînci transversale, asemănătoare coastelor în relief (fig. 2/1—6; 4/1—6). La capete, este rezervată o zonă nedecorată. Doar piesa *Nr. 4* prezintă incizii pînă la capete. Unul dintre capetele piesei *Nr. 6* a fost rupt de către descoperitori.

---

* Directorul Muzeului municipal din oraşul Sighetul Marmaţiei.

Fig. 1. — Locul de descoperire (încercuit cu culoare albă în fotografie) a depozitului de la Vadul-Izei.

Nr. 7—9; decorul este realizat tot prin incizii transversale, întrerupte din loc în loc, cu zone cu haşuri, dispuse în benzi oblice, alternativ (fig. 2/7—9; 4/7—9).

Nr. 10; decorul este realizat prin incizii adînci, dispuse pe părţi rectangulare, haşurate în formă de grătar (fig. 3/10; 4/10).

Nr. 11 este realizat prin incizii adînci, la fel ca la celelalte brăţări (fig. 3/11; 4/11).

Nr. 12; decorul este executat prin incizii fine. Brăţara este închisă, capetele nefiind tăiate, şi se observă o serie de impurităţi de turnare, care dau aspectul de nefinisare, tăierea fiind făcută după turnare. Tot piesa *Nr. 12* prezintă o patină puţin deosebită. Decorul este şters în cîteva locuri (fig. 3/12; 4/12).

Diametrele şi greutăţile celor 12 brăţări sînt după cum urmează (s-a măsurat diametrul maxim):

Nr.	Diametru	Greutate
1	7,9 cm	99,8 g
2	7,9 cm	107,5 g
3	7,7 cm	81,9 g
4	7,7 cm	76,5 g
5	7,8 cm	64,7 g
6	7,9 cm	59,8 g (ruptă)

Nr.	Diametru	Greutate
7	7,7 cm	60,5 g
8	7,9 cm	63,7 g
9	7,7 cm	54,5 g
10	7,5 cm	79,5 g
11	7,6 cm	75,8 g
12	8,2 cm	96,3 g

★

După cum rezultă din descriere, brățările aparținînd depozitului de la Vadul-Izei fac parte din aceeași familie din punct de vedere al formei și pot fi împărțite în patru tipuri, dacă vom ține seama de decor. Astfel, primul tip este reprezentat prin exemplarele *Nr. 1—6*; al doilea de *Nr. 7—9*; al treilea, doar de *Nr. 10*; al patrulea de *Nr. 11—12*. De fapt, nu trebuie trecut cu vederea, că între ultimele două brățări există unele deosebiri formale și ca tehnică de execuție a decorului (incizie fină la *Nr. 12*) și chiar în ceea ce privește decorul însuși.

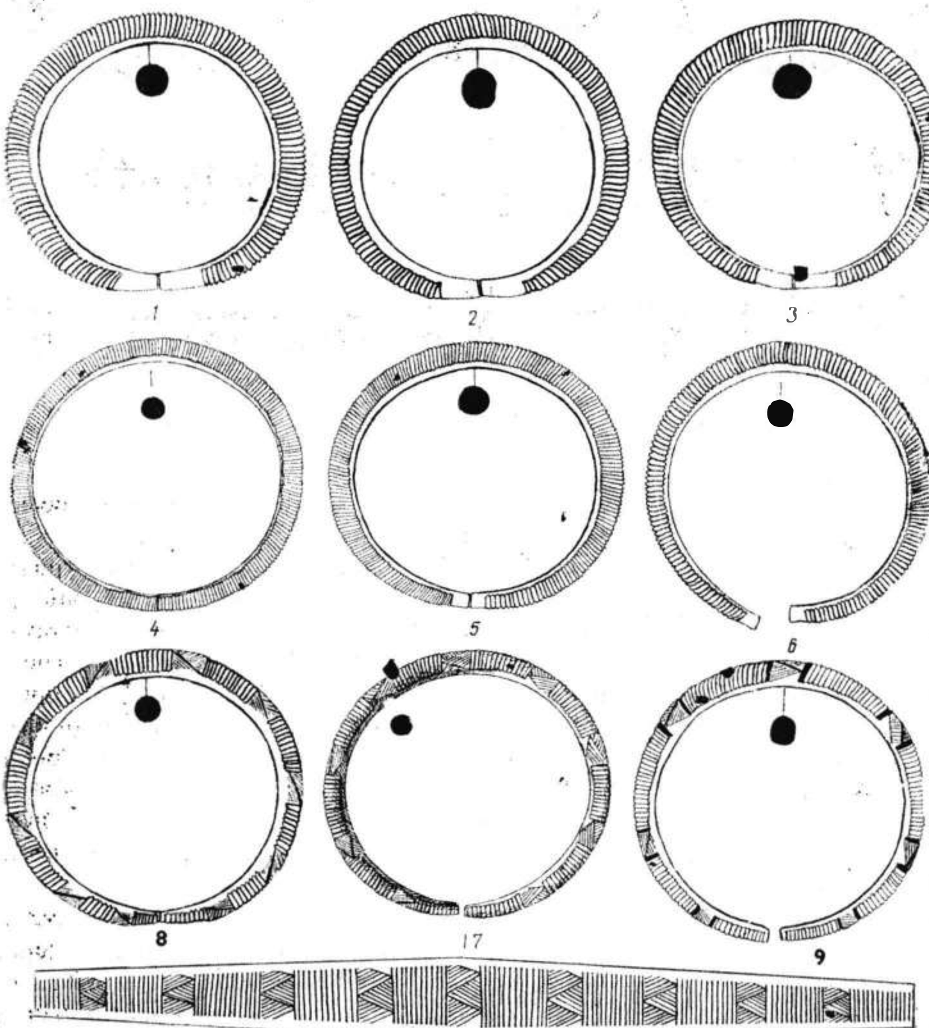

Fig. 2. — Depozitul de brățări de la Vadul-Izei; piesele *1—9*.

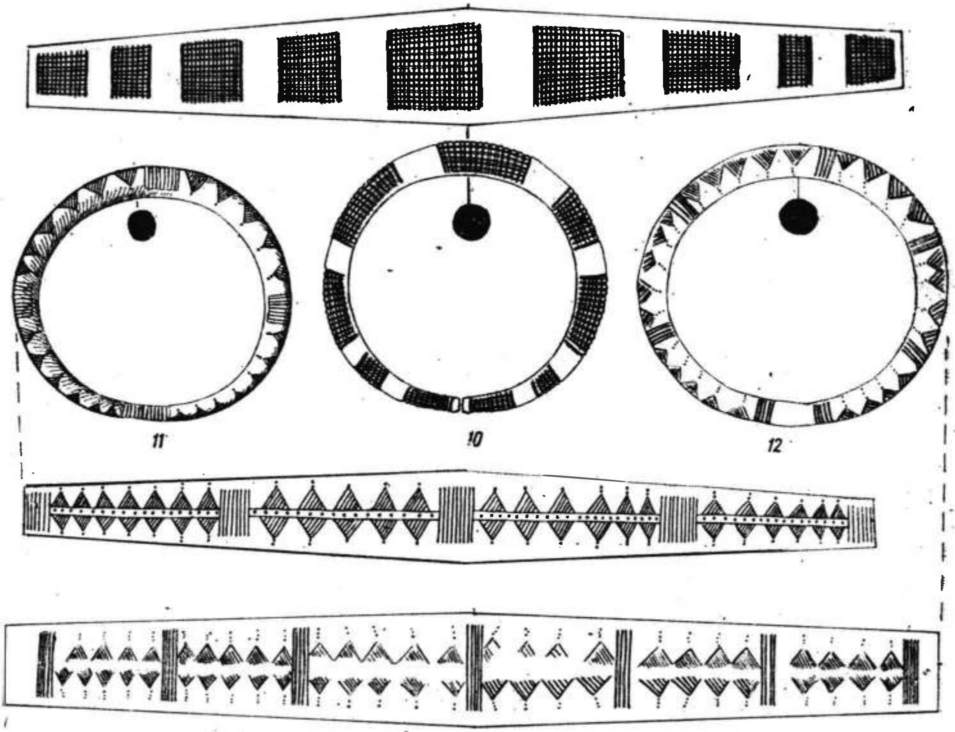

Fig. 3. — Depozitul de brăţări de la Vadul-Izei : piesele *10—12*.

Încadrarea cronologică a brăţărilor o vom face urmărind aceste patru tipuri. Trebuie de la început menţionat, că, pînă în prezent nu a apărut un studiu mai amănunţit referitor la tipurile de brăţări din epoca marilor depozite din SE Europei. Un asemenea studiu este prevăzut să apară într-un viitor nu prea îndepărtat, în cadrul colecţiei *Prähistorische Bronzefunde* (*PBF*) sub îngrijirea lui H. Müller-Karpe. Cu acest prilej, va fi desigur pusă în evidenţă importanţa brăţărilor pentru datarea depozitelor. Afirmaţia făcută de multe ori astăzi, că această categorie de obiecte ar avea o importanţă secundară, datorită caracterului ei atipic, va trebui revizuită. Particularităţile de decor, cît şi cele formale sînt, după părerea noastră, capabile să ducă, atît la definirea unor grupe foarte restrînse, reprezentînd producţia diferitelor ateliere locale, cît şi la preciziuni de ordin cronologic.

Importanţa depozitului de la Vadul-Izei constă în asocierea a patru tipuri de decor, pe aceeaşi formă de brăţară. Este deci limpede, că avem de a face cu o producţie locală, unitară cronologic. Doar brăţara *Nr. 12* ar putea reprezenta o piesă străină, care a fost însă imitată, sub forma piesei *Nr. 11*, prin tehnica inciziei adînci, comună tuturor celorlalte exemplare.

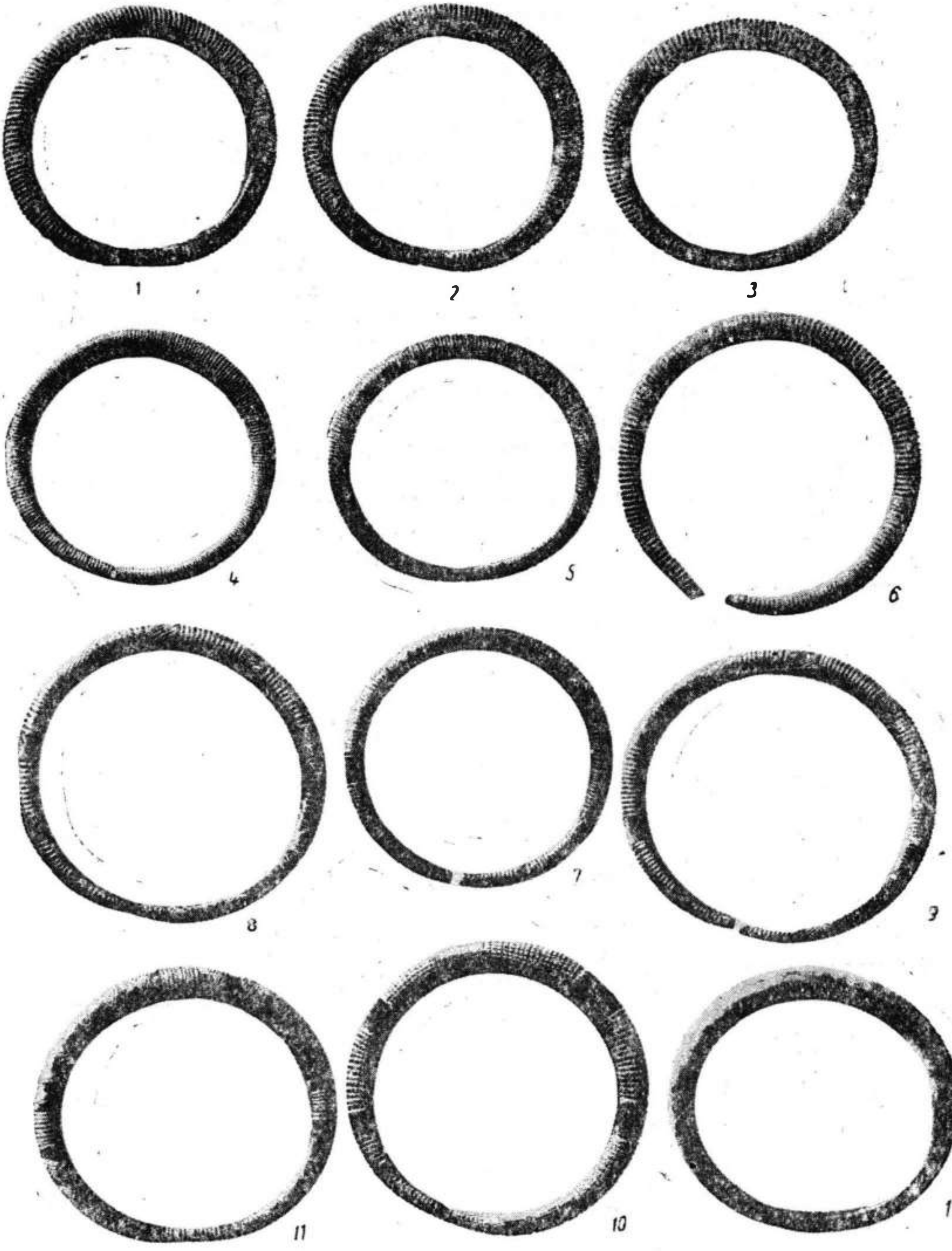

Fig. 4. — Depozitul de brăţări de la Vadul-Izei.

Tipul Nr. 1, din depozitul nostru, este caracteristic orizontului de depozite, numit Uriu-Dragomirești (respectiv Domănești)[1]. Este bine reprezentat în depozitele de la Uriu (jud. Bistrița-Năsăud)[2] și Dragomirești (jud. Maramureș)[3], precum și în multe alte depozite și descoperiri izolate, din NV României și NE Ungariei[4].

O examinare atentă a brățărilor de același tip, din depozitele mai tîrzii de la Moigrad (jud. Sălaj)[5], Sajólad (Ungaria)[6], Sălard[7] (jud. Bihor) sau Szentes-Nagyhegy (Ungaria)[8], arată unele deosebiri formale, cum ar fi ușoara încrucișare a capetelor, subțierea mai accentuată a capetelor și în general, un aspect mai puțin masiv. Dimpotrivă, piesele reprezentate de tipul *Nr. 1*, de la Vadul-Izei, prin aspectul lor masiv, al inciziei adînci, al spațiului nedecorat rezervat la capete, prin terminațiile tronconice ale capetelor (niciodată încrucișate), caracterizează etapa veche a acestui tip[9].

Tipul Nr. 2, de la Vadul-Izei, este reprezentat, prin mai multe variante, pe o zonă ceva mai răspîndită decît a tipului *Nr. 1*. Variantele acestui tip se definesc prin raportul de suprafață ocupat de cele două elemente ale decorului (hașurile transversale și cele oblice alternativ), cît și prin dispoziția hașurilor oblice. Cele trei piese de la Vadul-Izei provin probabil din aceeași formă de turnat și au fost decorate de aceeași mînă de meșter. Exemplare cu totul asemănătoare nu cunoaștem. În schimb, varianta reprezentată de brățările de la Bîrsana (jud. Maramureș)[10], Trăznea (jud. Sălaj)[11] sau Veliki Lučki (Ucraina Subcarpatică)[12], este destul de răspîn-

---

[1] Pentru justificarea denumirii de „Uriu-Dragomirești", propusă de M. Petrescu-Dîmbovița, în loc de „Uriu-Domănești", vezi Fr. Nistor și A. Vulpe, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 189, nota 5.

[2] M. Roska, *Erdély régészeti Repertóriuma* (*Repertorium*), 1942, p. 86, nr. 29, fig. 106 și 107.

[3] *Ibidem*, p. 69, nr. 64 și fig. 71 la p. 70.

[4] Nu pretindem să dăm lista completă. Cităm doar exemple reprezentative: Surány, Slovacia (F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, 1951, pl. 39/26; asociat cu variante ale tipului 2: pl. 39/28 și tipul 4: pl. 39/32). — Hășmaș, jud. Sălaj (M. Roska, *Repertorium.*, 1942, p. 18, nr. 52. fig. 7/2). — Leleiu, jud. Satu Mare (*ibidem*, p. 146, nr. 16, fig. 170). — Aluniș, jud. Sălaj (*ibidem*, p. 254, nr. 25, fig. 314/11, 15, 18, 21). — Szabolcsbáka, Ungaria de NE (T. Kemencsei, în *A Nyiregyházi Jósa András Múz. Evkönyve*, VI, 1965, pl. 33/4; asociat cu o variantă a tipului 2: pl. 33/1). — Maramureș (J. Hampel, *Bronzkor*, I, pl. 51/4). — Rebrișoara II, jud. Bistrița-Năsăud (M. Rusu, în *ARH MOLD*, 2—3, 1964, p. 241, fig. 2/1—4). Brățări de tipul 1 au apărut și în depozitele încă inedite de la Batarci, jud. Satu Mare; Tg. Lăpuș, jud. Maramureș și Galoșpetreu, jud. Bihor.

B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, 1968, p. 212, distinge două variante de brățări considerate de noi sub tipul 1: cu incizii fine transversale (*quergerillte*) — și cu incizii adînci (coaste) transversale (*quergeripple Armringe*). Rămîne de văzut în ce măsură această distincție are realmente o semnificație tipologică și în ce măsură inciziile mai fine nu indică o etapă mai evoluată.

[5] I. Nestor, în *PZ*, 26, 1935, p. 39 și urm. fig. 5—6.

[6] J. Hampel, *Bronzkor*, I, pl. 107/14—20; sînt nedecorate.

[7] *Ibidem*, III, pl. 204/25—28; cf. și I. Ordentlich, în *ARH MOLD*, 2—3, 1964, p. 482, fig. 4, exemplarele sînt nedecorate.

[8] *FoliaArch*, 1/2, 1939, p. 63, pl. 4/12—20.

[9] W. A. v. Brunn (*Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, 1968, p. 33) consideră contrar părerii noastre că între brățările din depozitele citate mai sus, la notele 5—8 și cele din depozitele de la Uriu și Dragomirești nu sînt deosebiri tipice.

[10] M. Petrescu-Dîmbovița, în *AISC*, V, 1944—1948, p. 264 și urm. (în special p. 275) și fig. 2 și 3.

[11] M. Roská, *Repertorium*..., p. 215, nr. 78, și fig. 261/2 la p. 219.

[12] K. Bernjakovič, în *Slovarch*, 8/2, 1960, p. 325 și urm. pl. X/14.

dită [13]. Din acest punct de vedere este important depozitul de la Bîrsana unde predomină acest tip. Cum depozitul de la Bîrsana, prin forma celturilor, indică o fază mai nouă, (a fost încadrat în orizontul Turia-Jupalnic) [14], brățările de acolo reprezintă o etapă ce caracterizează acest orizont mai nou. La Bîrsana capetele brățărilor sînt mai subțiri și mai rotunjite. Decorul mai fin incis. Este deci plauzibil să considerăm piesele de tip *Nr. 2* de la Vadul-Izei ca fiind premergătoare celor de la Bîrsana. Se poate de asemenea exprima părerea că tipul *Nr. 2* cunoaște spre deosebire de tipul *Nr. 1* o înflorire mai ales începînd din orizontul de depozite Cincu-Suseni. Acest lucru l-ar confirma și numeroasele variante ce apar cu precădere în depozitele de acest fel.

Tipul Nr. 3 este mai rar reprezentat ca atare. Asociația tipului *Nr. 1* cu *Nr. 3* o găsim în depozitul de la Dragomirești [15]. Presupunem că brățările decorate cu zone hașurate transversal, alternînd cu zone neornamentate reprezintă o evoluție mai tîrzie, a acestui tip (vezi depozitul de la Bîrsana).

Pentru *tipul Nr. 4* nu cunoaștem nici o analogie. Motivul triunghiurilor hașurate este însă relativ frecvent încă din bronzul mijlociu și durează foarte mult. O brățară din depozitul de la Șpălnaca (jud. Alba) — deosebită ca formă de brățările noastre — prezintă un decor ce amintește de tipul *Nr. 4* [16].

Din cele expuse pînă în momentul de față, rezultă că, depozitul de la Vadul-Izei se încadrează în tipul de depozite Uriu-Dragomirești, iar brățările de aici sînt tipuri reprezentative pentru acest orizont. Faptul că cele mai importante și apropiate analogii se găsesc mai ales în depresiunea Maramureșului pledează pentru ideea unui centru de producție local al brățărilor din zona Vadul-Izei, chiar dacă tipurile respective cunosc o răspîndire mult mai largă.

★

O ultimă problemă, care merită a fi luată în considerare, este cea a interpretării funcționale, atît a brățărilor în sine, cît și a motivelor de îngropare a depozitului. De curînd cercetătoarea maghiară A. Mozsolics a reluat o idee mai veche a lui L. Márton, referitor la funcția monetară a brățărilor din depozitele bronzului tîrziu și anume a raportării greutății lor, la sistemul decimal sau sexagesimal egiptean [17]. După A. Mozsolics fiecare trib își avea desigur o unitate proprie de măsură, iar valoarea de

---

[13] Cităm unele exemple: Badaraszsziget, Ungaria de NE (F. Holste, *Hortfunde...*, pl. 41/12). — Kemecse. Ungaria de NE (T. Kemencsei, *op. cit.*, pl. 31/7. — Nagyhalász, Ungaria de NE (*ibidem*, pl. 73/5, 6). — Suskovo, Ucraina transcarpatică (K. Bernjakovič, *op. cit.*, pl. X/3). — Veliki Lučki (*ibidem*, pl. X/1).

O variantă a tipului 2 este reprezentată în asociație cu tipul 1, în depozitul de la Uriu (M. Roska, *Repertorium*, 1942, p. 86, nr. 29, fig. 107/16—19). Această variantă este destul de frecventă și mai apare în asociație cu tipul 1 în depozitul Surány (vezi mai sus nota 4). Se întîlnește și în aria depozitelor de tip Rimavská Sobota (de pildă la Abaújkér. Ungaria de N) (F. Holste, *Hortfunde...*, pl. 39/6).

[14] Așa la M. Rusu, *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 208. W.A.v. Brunn, *op. cit.*, p. 292, il situează în orizontul aproximativ echivalent Jaszkarajenö-Uzsavölgy.

[15] Vezi mai sus nota 3.

[16] J. Hampel, *Bronzkor*, I, pl. 149/1.

[17] *ActaArchBudapesta*, 15 (1963), p. 68 și urm.

schimb a brăţărilor ar fi fost exprimată mai ales prin ornamentare. Această valoare pare a fi cuprinsă mai ales între 52 şi 62 g, greutatea majorităţii brăţărilor din depozite.

Examinînd tabelul greutăţilor brăţărilor de la Vadul-Izei şi raportîndu-le la tipologia decorului, care a fost analizată mai sus, constatăm că în cadrul tipului nr. 2 greutăţile prezintă valori foarte apropiate. În schimb, decorul arată deosebiri, de la piesă la piesă, tocmai în dispoziţia numerică a zonelor ornamentale. Astfel, piesa *Nr. 7* are 10 zone haşurate transversal, *Nr. 8* are 11, iar *Nr. 9* doar 8 zone de acest fel. Amintim că piesele par foarte probabil a proveni din aceeaşi formă de turnat şi erau desigur destinate aceleiaşi comunităţi. Deci, cel puţin în cazul de la Vadul-Izei, nu poate fi acceptată o interpretare valorică a decorului.

În ceea ce priveşte însăşi greutatea pieselor constatăm o concentrare a greutăţilor în jurul cifrelor de 60 g (respectiv valori între 6 şi 7 Kd. t; 1 Kd. t [Kit] egiptean valorînd circa 9,1 g) şi în jurul cifrelor 75—81 (respectiv 8—9 Kd. t). Brăţările *Nr. 1*, *2* şi *12* s-ar situa în jur de 100 g (deci circa 11 Kd. t).

Fără a nega eventualitatea unei funcţii premonetare mai precise a brăţărilor de bronz sau de aur, credem că este mai firesc să acceptăm în primul rînd funcţia de podoabă, valoarea măsurîndu-se foarte probabil prin greutatea lor intrinsecă. Dimensiunile şi greutatea pieselor trebuie să fi fost determinate de tipul de brăţară confecţionat cît şi de măsura individului care o poartă.

Cît priveşte interpretarea depozitului însuşi, ne alăturăm opiniei cercetătorilor ce înclină a vedea în foarte multe din aceste depozite acte votive de ofrandă, în cinstea vreunei divinităţi cu prilejul unor evenimente deosebite, fie din viaţa individului, fie a colectivităţii tribale. Totuşi, din cauza lipsei de observaţii referitoare la dispoziţia în pămînt a brăţărilor găsite la Vadul-Izei, această ipoteză nu poate fi lămurită în cazul de faţă.

LE DÉPÔT DE BRACELETS EN BRONZE DE VADUL-IZEI

RÉSUMÉ

Le dépôt formé par 12 bracelets en bronze a été decouvert fortuitement à 0,50 m de profondeur parmi des pierres d'andésite sur le versant d'une colline de la rive gauche de la vallée de l'Iza, sur le territoire du village de Vadul-Izei, englobé dans la ville de Sighetul Marmaţiei, département de Maramureş.

Les bracelets sont décorés d'incisions profondes. Les extrémités des pièces sont légèrement écartées à l'exception de la pièce N° 12 qui présente les bouts non coupés, ayant un décor d'incisions fines.

Les auteurs analysent la typologie des bracelets, en distinguant quatres types : 1, le type représenté par les bracelets N°s 1—6 ; le type 2 par les exemplaires N°s 7—9 ; le type 3 avec le N° 10 et le type 4 avec les pièces N°s 11—12. Les trois premiers types apparaisant dans les dépôt de Uriu et de Dragomireşti et dans les découvertes de l'horizon correspon-

dant : Uriu-Dragomireşti. Ils sont caractéristiques à cet horizon où vient se situer le dépôt de Vadul-Izei. Les auteurs n'ont pas trouvé d'analogie accusées pour le type N° 4.

En conclusion on part de l'idée de A. Mozsolics concernant l'étude des poids des bracelets par rapport au Kit (Kd. t) égyptien. On constate que les bracelets N°s 7—9, bien qu'ayant à peu près le même poids et le même type de décor, varient cepandant quant à la disposition numérique des motifs ornamentaux. Ce fait paraît plaider contre certaines significations de valeur locales des types d'ornements.

Les auteurs se rallient à l'opinion que le dépôt de Vadul-Izei ainsi que d'autres découvertes aux caractères similaires représentent des formes votives, encore que les circonstances fortuites de la découverte ne permettant pas des conclusions en ce sens.

LÉGENDE DE FIGURES

Fig. 1. — Lieu de la découverte (cerclé blanc sur la photographie) du dépôt de Vadul-Izei.

Fig. 2. — Dépôt de bracelets de Vadul-Izei pièces N°s 1—9.

Fig. 3. — Dépôt de bracelets de Vadul-Izei pièces N°s 10—12.

Fig. 4. — Dépôt de bracelets de Vadul-Izei.

DOUĂ CELTURI DIN COLECȚIA MUZEULUI DIN DEVA

DE

IOAN ANDRIȚOIU

Perioada de sfîrșit a epocii bronzului și de început a hallstattului în ținutul hunedorean este bogat documentată, din punct de vedere arheologic prin dezvelirea, în urma unor cercetări arheologice sistematice, a două așezări omenești de la Săulești [1] și Deva [2], prin numeroase depozite de bronzuri [3] care relevă o intensă activitate productivă, precum și prin descoperiri izolate de obiecte. În această din urmă categorie intră și cele două celturi pe care le prezentăm, ieșite la iveală în urma unor descoperiri întîmplătoare. Ele au fost descoperite în localitățile Chitid și Cugir.

Satul Chitid este așezat pe Valea Luncanilor la 10 km de la vărsarea acestuia în Strei, în apropierea Călanului. În literatura de specialitate, este semnalată la 1883 o descoperire întîmplătoare, în hotarul satului, pe coama dealului Pleșa, a unui număr de bare de aur și tetradrahme de argint [4]. Acestei descoperiri mai vechi i se adaugă o alta, tot întîmplătoare, din 1963, de această dată un celt de tip transilvănean care, prin achiziție a intrat în colecția Muzeului din Deva (inv. nr. 16045). Nu se cunoaște nici o relație cu privire la locul și împrejurările descoperirii.

Dealurile din împrejurimile Cugirului au dat la iveală în mai multe rînduri vestigii arheologice. Pe dealul Cetății, așezat în stînga apei ce

[1] B. Bassa și L. Mărghitan, *Așezarea hallstattiană de la Săulești*, în *Apulum*, VI, p. 105—109.

[2] I. Andrițoiu, *O nouă așezare din epoca bronzului la Deva*, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 37—46.

[3] Amintim aici doar cele mai importante: Balșa (M. Rusu, *Depozitul de bronzuri de la Balșa*, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 17—40); Deva I și II; Chergheș (I. Andrițoiu, *Depozitul de bronzuri de la Chergheș*, sub tipar); Petroșani (L. Mărghitan, *Despre o veche descoperire arheologică din sudul județului Hunedoara*, în *Sargetia*, V, 1968, p. 23—29); Mărtinești, Demsuș.

[4] *A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat* V, 1889, p. 57; *Hunyadvármegye története*, I, Budapesta, 1902, p. 16; M. Roska, *Repertorium*, 1942, p. 130, nr. 215; J. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920, p. 14, nr. 164.

poartă numele localităţii, s-au descoperit fragmente datînd din epoca bronzului şi urmele unei aşezări dacice [5]. În anul 1868, tot aici, a fost găsit un tezaur monetar conţinînd monede de imitaţie dacică [6], iar în 1955, la poalele dealului Cetăţii, pe un drum de hotar, un alt tezaur, din care s-au păstrat doar 9 monede (tetradrahme Macedonia Prima şi Filip II)[7]. Acestor descoperiri li se adaugă şi un celt de bronz aflat azi la Muzeul din Deva (inv. nr. 5235)[8]. Inventarele vechi ale muzeului nu păstrează amănunte despre locul şi anul descoperirii. Dacă luăm însă în considerare că celelalte materiale arheologice au fost scoase la iveală prin descoperiri fortuite aproape în totalitate pe dealul Cetăţii sau la poalele lui, putem considera acesta şi ca loc al descoperirii celtului.

1. *Celt de tip transilvănean* (fig. 1/1 şi fig. 2/1—2) cu corpul zvelt şi tăişul uşor curbat. De sub bordura puţin reliefată a găurii de înmănuşare porneşte o toartă semiovală, scundă, pe vîrful căreia se observă ciotul de turnare. Feţele laterale sînt ornamentate cu triunghiuri care sînt redate prin linii ce pornesc uşor curbate de sub bordură pînă spre tăiş şi pe marginile celtului. Cîmpurile triunghiurilor sînt despărţite în două de cîte o linie verticală, reliefată, care porneşte de sub bordură. Gaura de înmănuşare, oval-rotundă în secţiune, se adînceşte 6,3 cm în corpul celtului. Patina verde-deschisă. Pe alocuri, datorită puternicii oxidări, s-au desprins straturi din patină.

Dimensiuni : lungimea 10,9 cm şi grosimea 3,6 × 3,3 cm, lăţimea tăişului 4,6 cm, diametrele găurii de înmănuşare 3,1 × 2,6 cm. Greutatea 260 g.

2. *Celt* (fig. 1/2 şi fig. 2/3, 4) cu corpul masiv. Toarta ruptă din vechime păstrează pe partea superioară urma ciotului de turnare. Cele două triunghiuri faţetate coboară de la baza găurii de înmănuşare, cu marginile ieşite în afară, spre tăiş. Gaura de înmănuşare se adînceşte cu 8,6 cm în corpul celtului. Laturile acestuia aproape drepte au o dungă de turnare mediană, rezultată din mişcarea celor două valve în timpul procesului de turnare. Decorul simplu este format din patru linii reliefate în zig-zag, dispuse sub bordura găurii de înmănuşare. Patina verde-cenuşie.

Dimensiuni : lungimea 13,3 cm, grosimea 5,2 × 3,9 cm, lăţimea tăişului 4, 6cm, diametrele găurii de înmănuşare 3,7 × 3,1 cm. Greutatea 435 g.

În ce priveşte tehnica confecţionării lor, cele două celturi au fost obţinute prin procedeul de turnare directă a metalului în tipare bivalve, fapt confirmat de existenţa liniilor de turnare pe feţele laterale provenite de la

---

[5] M. Neda, *Urme vechi din Cugir*, în RIR, X, 1940, p. 385 — 386 ; Oct. Floca, *Tezaurul monetar de la Cugir*, în *SCN*, *II*, 1958, p. 95 — 96 ; C. Goos, *Chronik der archaeologischen Funde Siebenbürgens*, Sibiu, 1876, p. 32.

[6] *AÉ.*, III, 1870, p. 88 — 89 ; *Ah unyadmegyei történelmi ...*, V, p. 59 ; C. Goos, *op. cit.*, p. 33 ; V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 601, 716 ; M. Roska, *Repertorium*, p. 144, nr. 332 ; Oct. Floca, *Monnaies daciques du type Hunedoara. Les trésors des monnaies de Răduleşti et de Sălaşul de Sus*, în *Dacia*, XI — XII, 1945 — 1947, p. 89 şi urm.

[7] Oct. Floca, *SCN*, II, p. 95 — 110.

[8] M. Roska, în *Repertorium*, p. 144, nr. 332 prezintă greşit ca descoperit la Cugir un topor de cupru (inv. nr. 5234) care, împreună cu un alt topor asemănător (inv. nr. 5238) au fost descoperite la Tîrnăviţa. Cf. *A hunyadmegyei történelmi...*, IX, 1898, p. 151. Celtul descoperit la Cugir poartă numărul de inventar 5235.

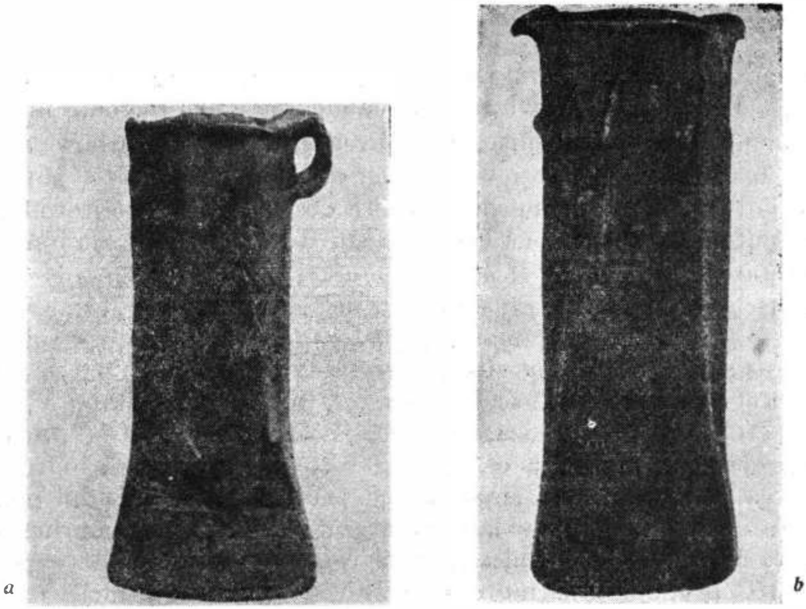

Fig. 1

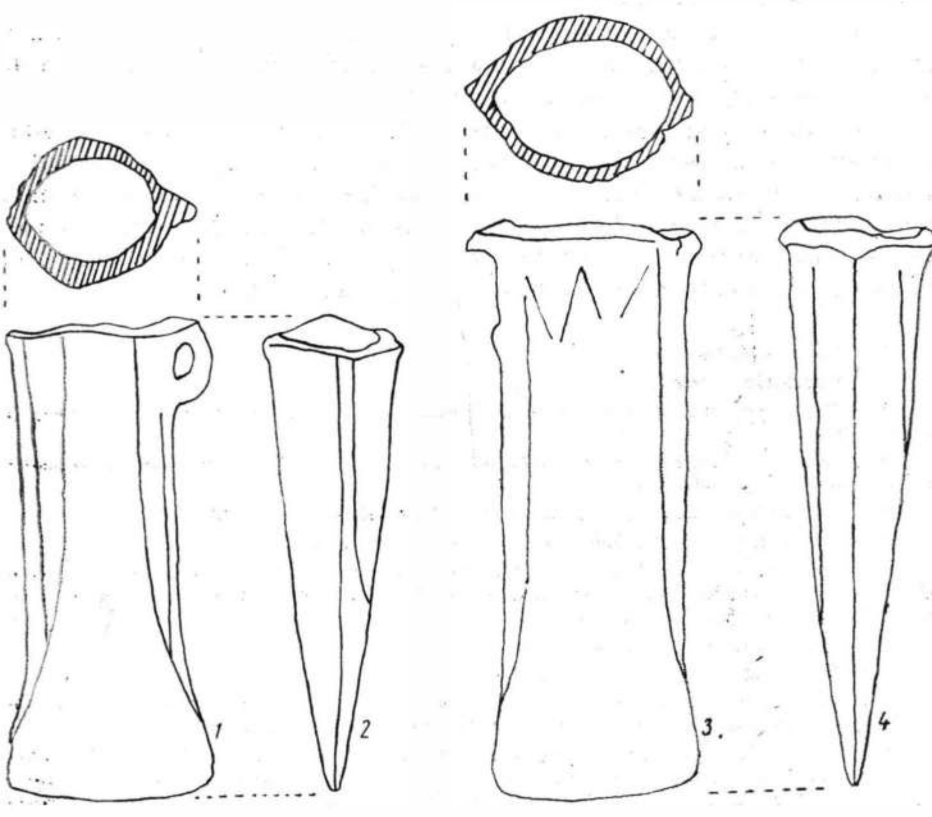

Fig. 2

fixarea inexactă a valvelor. Judecînd după resturile cioturilor de la turnat păstrate pe îndoitura toartelor, rezultă că metalul a fost introdus în formele de turnat printr-un canal săpat oblic, în dreptul acestei curburi a toartei.

Pe baza analogiilor ce se pot stabili și a apropierilor ce se pot face cu încadrările celturilor din marile depozite descoperite pe teritoriul patriei noastre putem data cele două celturi la sfîrșitul epocii bronzului și începutul hallstattului.

Astfel, celtul de tip transilvănean de la Chitid, prin formă si decor, își găsește analogiile cele mai apropiate în depozitele din grupa Uriu-Domănești sau în unele depozite din grupa Cincu-Suseni : Balșa [9], Petroșani [10], Rebrișoara [11], Panticeu [12], Lozna [13], Popești [14], Spălnaca [15], Uioara, Dipșa [16] etc. El se încadrează, după clasificarea făcută de M. Rusu [17], în varianta principală B_{3-4} a celturilor de tip transilvănean. Celturile din această categorie sînt mai suple, avînd pereții mai subțiri, iar gaura de înmănușare mai adîncă și mai largă decît celturile din varianta principală A. Inovațiile introduse în tehnica făuririi celturilor, rezultat al experienței acumulate, produc importante economii de materie primă, care sînt întrebuințate la turnarea altor obiecte, arme, obiecte de podoabă, din ce în ce mai mult solicitate.

Pentru celtul de la Cugir, decorat cu linii în zig-zag, dispuse sub bordura găurii de înmănușare, există mai puține analogii [18]. Acest tip de celt este mai rar întîlnit în depozitele de bronzuri.

Cele două celturi prezentate înscriu în harta descoperirilor arheologice referitoare la perioada de sfîrșit a epocii bronzului și de început a hallstattului, două noi localități în care au fost scoase la iveală, în mod izolat, celturi. În special descoperirea de la Chitid adaugă această localitate celorlalte stațiuni, cunoscute pînă în prezent [19], ca locuri unde s-au descoperit în depozite sau izolat celturi de tip transilvănean.

---

[9] M. Rusu, *Sargetia*, IV, pl. 1/5 — 6.

[10] L. Mărghitan, *Sargetia*, V, p. 25, fig. 3.

[11] M. Rusu, *Depozitul de bronzuri de la Rebrișoara*, în *ARH MOLD*, II — III, 1964, p. 239, fig. 1/2 — 3.

[12] J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, II, pl. CXLIII/4 ; *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, XII, p. 158, nr. 48.

[13] M. Roska, *Repertorium*, p. 195, nr. 50, fig. 236/4 ; *ESA*, XII, p. 158, nr. 42.

[14] *Ibidem*, p. 199 nr. 95, fig. 239/2 ; *ESA*, XII, p. 158, nr. 46.

[15] J. Hampel, *op. cit.*, II, pl. CXLV/33, 40 — 42, 43 ; H. Dumitrescu, *Objets inédits du dépôt en bronze de Spălnaca au Musée national des antiquités de Bucarest*, în *Dacia*, V — VI, 1935 — 1936, p. 204, fig. 4/11, fig. 5/4, 5, 11.

[16] M. Rusu, *Sargetia*, IV, p. 20, nr. 53.

[17] *Ibidem*, p. 25.

[18] J. Hampel, *Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie*, Budapest, 1886, pl. XI/10 ; *ibidem*, pl. IV/6 — un tipar cu ornament în zigzag descoperit la Tisza-Földvár.

[19] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22, *BerRGK*, 1933, p. 131, nota 530 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 467 și urm. ; M. Rusu, *Sargetia*, IV, p. 35 — 38.

DEUX HÂCHES À DOUILLES DE LA COLLECTION DU MUSÉE DE DEVA

RÉSUMÉ

Pendant les travaux entrepris sur les territoires environnants des villages de Chidid et de Cugir on a découvert tout à fait par hasard deux celtes en bronze présentés ci-contre.

Le type I est un celte transylvain, le type II est un celte au corps massif. Examinés au point de vue téchnique de fabrication, ils ont également permis des analogies avec d'autres types connus depuis longtemps sur le territoire de la Roumanie.

Les deux hâches peuvent dater de la fin de l'âge du Bronze ou du début de l'Hallstatt.

ANCORE ANTICE DESCOPERITE PE COASTELE SUBMARINE ALE CALLATISULUI ŞI UNELE PROBLEME ALE NAVIGAŢIEI ÎN PONTUL STÎNG

DE

C. SCORPAN

Despre o adevărată arheologie submarină la noi în ţară încă nu poate fi vorba, cu toate că existenţa unor mari porturi în Pontul Stîng cu o bogată şi seculară viaţă comercială maritimă ar impune o astfel de cercetare sistematică, cu mijloace moderne şi sub un riguros control ştiinţific. Ne lipsesc deocamdată mijloacele materiale absolut necesare, ca şi arheologi specializaţi în acest domeniu. Majoritatea încercărilor aparţin unor oameni pasionaţi, dar diletanţi, aşa încît, chiar dacă au dat unele rezultate, ele nu au fost înregistrate în mod ştiinţific.

În vara anului 1967, Muzeul de arheologie din Constanţa a efectuat o modestă cercetare în presupusa rază a anticului port Callatis, zonă aflată între capătul digului cu far (portul civil actual) şi canalul de derivaţie de la sud de Mangalia, la 100—200 m în larg. În această zonă, la o adîncime de aproximativ 20 m, s-au descoperit două ancore, una de plumb şi una de fier, asupra cărora ne vom opri în acest articol.

Ancora de plumb (inv. nr. 17615) este de fapt numai *trunchiul* cu două braţe drepte, avînd o mare greutate, la care se fixa un ax (osie) perpendicular din lemn tare (*ceppo di àncora* sau *jas d'ancre*). De pe fundul mării a fost recuperată o parte din acest trunchi de ancoră şi anume un braţ, împreună cu gaura transversală rectangulară, prezentînd unele modificări ale formei iniţiale, putînd însă să fie restaurată şi reconstituită cu uşurinţă. Lungimea actuală a braţului ancorei de plumb este de 1,08 m; braţul este rectangular în secţiune, de 13 × 19 cm. Gaura transversală pentru prinderea axului sau osiei de lemn, rectangulară, are 21 × 30 cm (fig. 1/1,2).

Trunchiul de ancoră avea o lungime totală de 2,37 m şi o greutate totală de circa 400 kg. Braţele nu sînt rectilinii unul faţă de altul, ci formează un uşor unghi faţă de placa orificiului de înmănuşare. În interiorul acestui orificiu se vede un bulon (ţîţînă) care a servit probabil pentru prinderea axului principal de lemn. Ancora nu este din plumb plin. În

SCIV, tomul 21, nr. 4, p., 639—647 Bucureşti, 1970

interiorul brațului se află și acum fusul sau corpul din lemn, de esență tare, în jurul căruia a fost turnată o placă de plumb dintr-o singură bucată, groasă de 3—4 cm, cu unele părți groase pînă la 8 cm.

Cercetările și descoperirile arheologice submarine din Marea Mediterană au făcut cunoscute numeroase ancore de nave antice de diferite

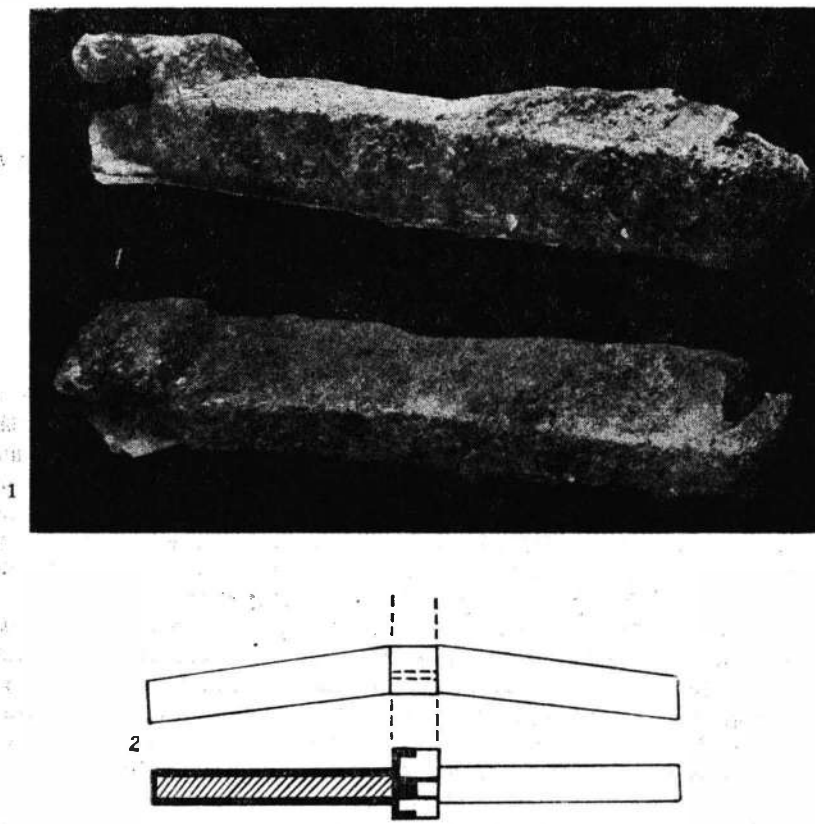

Fig. 1. — *1*, trunchiul de ancoră de la Callatis, plan și profil actual; *2*, ancora de la Callatis, reconstituire.

tipuri și variante, cîteva (cum vom vedea mai jos) identice cu ancora noastră, aflate în condiții care permit o datare precisă.

În navigația antică au fost întrebuințate mai multe tipuri de ancore, de la simple greutăți de piatră sau metal greu și recipiente mari cu nisip, la ancorele construite dintr-un trunchi de lemn acoperit cu placă groasă de plumb sau din trunchi plin de plumb (fără lemn), și pînă la ancorele de fier cu un singur pinten sau cu două brațe.

Ancorele de piatră pot fi roci vulcanice, chiar în stare brută, sau tăiate grosolan și aplatizate pe o față, ori tăiate pe toate fețele pentru a se obține fie o piramidă tronconică fie paralelipipede regulate; cele tronconice și trapezoidale au de obicei 1—2 găuri pentru prins cablul ancorei, iar cele simple au un canal săpat de jur împrejur, care servește aceluiași

scop. Asemenea ancore de piatră simple sau fasonate au fost descoperite de exemplu la Agde, port maritim şi fluvial în acelaşi timp [1].

În ceea ce priveşte ancora de plumb, ea a cunoscut două variante ale aceluiaşi tip, constituit din două braţe simetrice, relativ rectilinii, unite la un manşon de fixare a celui de-al doilea ax de lemn.

Primul tip este reprezentat de un trunchi de lemn cu două braţe, acoperit cu placă de plumb turnată dintr-o singură bucată. În acest tip de ancoră se încadrează şi trunchiul de ancoră descoperit la Callatis, singura descoperire de acest gen de la Pontul Euxin. Trunchiuri de ancore de plumb cu miez de lemn, analoge celui de la Callatis, cunoaştem în Mediterana, la Albenga (insula Gallinaria) descoperite în apropierea epavei unei nave romane. Un asemenea exemplar are o lungime de 2 m şi o greutate de 200 kg [2], alte două exemplare au 0,92 m şi o greutate de 25 kg şi respectiv 0,63 m şi greutate de 15 kg [3]. Fiecare din ele pot fi considerate variante ale tipului ancorei de lemn cu plumb, atît după dimensiuni şi greutate, cît şi după formă şi profil, unele avînd braţe perfect drepte, altele avînd braţe cu feţe trapezoidale (fig. 2). Din acest punct de vedere, ancora de la Callatis nu este identică cu cele menţionate mai sus, atît prin dimensiuni şi greutate deosebit de mari (nu cunoaştem nici în Mediterana o ancoră care să o depăşească), cît şi prin cele două braţe ce se întîlnesc în unghi obtuz. Înregistrăm încă o deosebire şi anume că ancora de la Callatis dispune în interiorul manşonului de fixare de un bulon puternic (pinten), tot din plumb, lat de 5 cm şi gros de 1,5 cm, dispozitiv ce nu se întîlneşte la ancorele

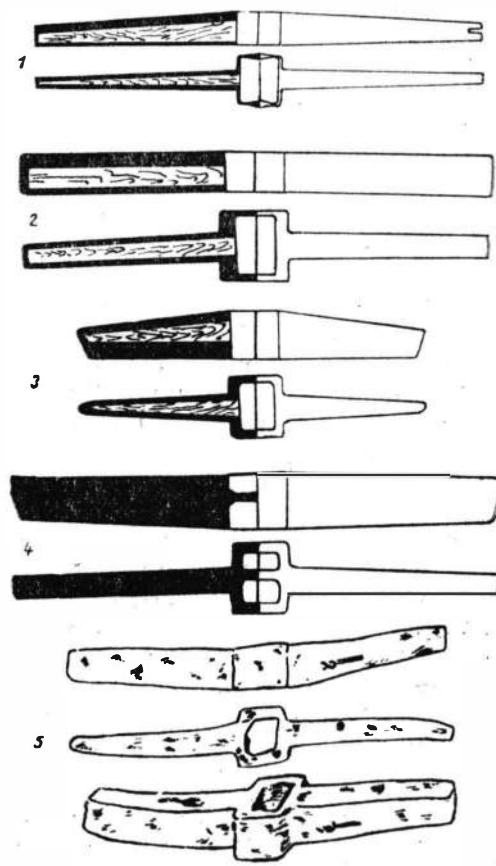

Fig. 2. — 1—3, ancore de plumb cu miez de lemn de la Gallinaria; 4, ancoră din plumb plin de la Gallinaria; 5, ancoră de plumb de la Femine.

[1] H. Gallet de Santerre, *Recherches et trouvailles sous-marines faites le long du rivage languedocien et roussillonnais*, în *Atti II*, Albenga, 1958, p. 211, fig. 20; A. Bouscaras, *Notes sur les recherches sous-marines d'Agde*, în *RSL*, XXX, 1 — 4, 1964, p. 279, fig. 20, fig. 28 — 32, p. 281, 286.

[2] N. Lamboglia, *Rilievi e ricuperi archeologici intorno all'isola Gallinaria*, în *Atti II*, p. 132 — 133, fig. 1.

[3] *Ibidem*, p. 136 — 138, fig. 3/3,4.

de plumb cu miez de lemn, fiind dimpotrivă o caracteristică a celui de-al doilea tip, pe care-l prezentăm mai jos.

Tipul de ancoră cu trunchiul făcut numai din plumb plin, fără miez de lemn, se pare că a fost mult mai răspîndit. Gaura centrală rectangulară are în toate cazurile un ax transversal. Tipul acesta cunoaşte şi el o serie de variante, după dimensiuni, greutate şi profil.

O ancoră de plumb plin cu braţe drepte, în secţiune dreptunghiulară, a fost descoperită în apropierea insulei Gallinaria [4] (fig. 2/4). Ea are o lungime de 0,90 m şi o greutate de 25 kg. Alte trunchiuri de plumb au fost descoperite pe ţărmurile Mediteranei : la Cap Bear (Port-Vendres) de 40 kg, la Cap Gros de dimensiuni mici şi medii [5], la Cadaqués (1,20 m lungime şi 215 kg)[6], la Clavaguera (0,93 m şi 30 kg), la Blanes (1,52 m) şi la San Feliu de Guixols [7], Punta Scaletta [8], Grand-Congloué [9], Filicudi [10], Agde [11], Tarragona [12], Ceuta [13], Femine [14].

Se pare că ancorele cu trunchiuri de plumb cu miez de lemn au o mare vechime, originea lor fiind căutată la navigatorii fenicieni [15] de unde s-au răspîndit la etrusci, cartaginezi şi romani.

Evoluţia cea mai probabilă a tipurilor de ancore ar fi următoarea : recipiente cu nisip sau simple greutăţi de piatră, greutăţi simple de metal, ancore cu trunchiuri de plumb pe fus de lemn sau din plumb plin, ancore de fier cu un singur pinten, ancore de fier cu două braţe (ultimele cunoscînd în timp un proces de perfecţionare)[16]. E greu de făcut o delimitare cronologică între tipurile de mai sus, în Marea Mediterană fiind întîlnite cazuri în care au fost descoperite laolaltă ancore simple de piatră şi trunchiuri de plumb, sau trunchiuri de plumb şi ancore de fier [17].

Pentru încadrarea cronologică a trunchiului de ancoră din plumb şi lemn de la Callatis nu dispunem de alte elemente în afară de analogiile tipologice cu ancore de plumb descoperite în Marea Mediterană (datate pe baza unor descoperiri recente). În ceea ce priveşte Marea Neagră, descoperirea de la Callatis este pînă în prezent prima şi singura de acest fel.

Datarea navelor (şi a ancorelor lor) scufundate în Mediterana antică s-a bazat în primul rînd pe ceramica (în special amfore) de „tip Dressel" 1

---

[4] *Ibidem*, p. 136, fig. 3/2.

[5] H. Gallet de Santerre, *op. cit.*, p. 216 — 217, fig. 28 şi 29.

[6] M. Oliva Prat, *Estado actual de la arqueologia submarina en la Costa Brava (Gerona, Espana)*, în *Atti II*, p. 225, fig. 3.

[7] *Ibidem*, p. 226 — 229, fig. 4, 5, 6, 7, 9.

[8] N. Lamboglia, *La campana 1963 sul relitto di Punta Scaletta all'isola di Giannutri*, în *RSL*, XXX, 1 — 4, 1964, p. 252 — 254, fig. 22.

[9] F. Benoit, *L'épave du Grand-Congloué*, în *Gallia*, suppl. XIV, p. 170 — 174.

[10] Gianni Roghi, în *Forma Maris Antiqui*, III, 1960, 364 — 367.

[11] A. Bouscaras, *op. cit.*, p. 279, fig. 22 — 27.

[12] Francisca Pallarés, *Prospecciones con la nave „Daino" en aguas catalanas*, în *RSL*, XXX/4, 1964, p. 297 — 298, fig. 3.

[13] J. Bravo, *Un cepo de ancla decorado en aguas de Ceuta*, în *RSL*, XXX, 1 — 4, 1964, p. 309 — 311.

[14] V. Tusa, *Ricerche archeologiche sottomarine sulla costa nord-occidentale della Sicilia*, în *Atti II*, p. 77 — 79, fig. 5 şi 6.

[15] V.E. Roschach, în *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* (Daremberg-Saglio), vol. I, p. 226.

[16] M. Oliva Prat, *op. cit.*, p. 228 — 229 ; N. Lamboglia, *op. cit.*, p. 254 — 257.

[17] A. Bouscaras, *op. cit.*, p. 279 — 286 ; N. Lamboglia, *op. cit.*, p. 254.

sau ceramica de „tip campan" cu care erau încărcate aceste nave, trunchiurile de ancoră din plumb (cu sau fără lemn) aparţinînd în general unor corăbii comerciale sau de război romane, scufundate în perioada secolelor IV—II î.e.n., unele precis datate în epoca republicană.

Astfel, ancorele de la Gallinaria (Albenga) au putut fi datate în epoca republicană, cel mai probabil în secolul al II-lea î.e.n. pe baza ceramicii de „tip campan" B[18]. Cele de la Femine aparţin secolului al III-lea î.e.n.[19].

La Punta Scaletta datarea e destul de strînsă, între 150—140 î.e.n.[20]. Tot în secolul al II-lea î.e.n. sînt datate şi ancorele de la Grand-Congloué şi Filicudi [21]. Cele din Agde au o încadrare mult mai largă [22], iar cele de la Tarragona între 140—130 î.e.n., pe baza amforelor şi a ceramicii de „tip campan"[23]. Ancorele de la Femine însă datează din secolul al III-lea î.e.n.[24].

La precizările cronologice din Mediterana s-a ajuns în urma descoperirii şi studierii unor nave romane încărcate cu ceramică de „tip campan" B, cu amfore de vin de „tip Dressel" 1 (A, B, C) sau cu amfore de ulei de „tip Lamboglia" 1 B [25], toate datate în secolul al II-lea î.e.n.

Pe baza acestor analogii şi a consideraţiilor tipologice parcurse mai sus, conchidem că trunchiul de ancoră din plumb descoperit în rada portului antic Callatis aparţinea unei corăbii scufundate în epoca elenistică, poate secolele III—II î.e.n.

Împreună cu trunchiul de ancoră din plumb a fost descoperită şi o ancoră de fier (inv. nr. 17614). Ea este puternic corodată de rugină, prezentînd în acelaşi timp accentuate deformări şi deteriorări provocate prin depunerea unor conglomerate de scoici şi concreţiuni calcaroase ce formează laolaltă cu rugina mari şi numeroşi noduli. Axul sau tija ancorei are o grosime de aproximativ 30 cm şi are o mare lungime (2,30 m). Cu toate deformările, se poate uşor observa că avem de-a face cu o ancoră de fier, de o lungime şi o greutate considerabilă, din tipul cu un singur braţ (pinten sau dinte), ce prezintă la capătul său un vîrf ascuţit de forma unui vîrf de lance.

Cunoaştem tot în Mediterana descoperirea unor asemenea ancore de fier asociate cu ancore de plumb şi cu amfore Dressel 1, ceea ce permite o datare în secolele III—II î.e.n.[26]. Trebuie subliniat că trunchiul ancorei de plumb cu miez de lemn de la Callatis se deosebeşte de cele descoperite în alte părţi ale lumii prin orificiul central rectangular care dispune de un ax (bulon) transversal, fapt constatat pînă acum numai la trunchiurile de ancoră din plumb plin.

Ancora de la Callatis are dimensiuni şi greutate neobişnuite, fiind cea mai mare şi mai grea din cîte cunoaştem. Cea descoperită la Gallinaria

---

[18] N. Lamboglia, *Rilievi e ricuperi* . . . , în *Atti II*, p. 132 şi urm.

[19] V. Tusa, *op. cit.*, p. 77 — 79.

[20] N. Lamboglia, *La campagna 1963* . . . , p. 248 — 254.

[21] F. Benoit, *op. cit.* ; G. Roghi, *op. cit.*

[22] A. Bouscaras, *op. cit.*, p. 286.

[23] F. Pallarés, *op. cit.*, p. 297 — 298.

[24] V. Tusa, *op. cit.*, p. 77 — 79.

[25] În afara lucrărilor de mai sus vezi şi : N. Lamboglia, *La nave romana di Spargi*, în *Atti II*, p. 143 şi urm. ; G. Santamaria, *Travaux et découvertes sur l'épave du Cap Drammont à Saint Raphael* (Var), în *Atti II*, p. 167 şi urm. ; Ph. Tailliez, *Travaux de l'été 1958 sur l'épave du „Titan" à l'Ile du Lévant (Toulon)*, în *Atti II*, p. 175 şi urm.

[26] N. Lamboglia, în *RSL*, XXX, 1 — 4, 1964, p. 252 — 257. Pentru ancore cu un singur dinte, vezi şi M. Oliva Prat, în *Atti II*, p. 229.

(cea mai mare și mai grea din Mediterana) avea numai 2 m și o greutate de 200 kg. Faptul acesta ne îngăduie unele prezumții cu titlul de ipoteze de lucru. Dacă nu cumva condițiile speciale ale navigației în Marea Neagră impuneau asemenea dimensiuni și mai ales greutăți ale ancorelor (comparativ cu cele din Mediterana), ceea ce ni se pare puțin probabil, atunci ne permitem să considerăm că ancora aparținea unei corăbii foarte mari cu o capacitate și un tonaj considerabil.

Studiile și calculele efectuate în cadrul arheologiei submarine din Marea Mediterană au condus la concluzia existenței în circulație a unor vase maritime cu un tonaj ce variază de la 50 tone la 1 300 tone încărcătură utilă [27].

O inscripție din Tasos (secolul al III-lea î.e.n.) arată că în port nu puteau ancora decît nave între 3 000—5 000 talanți [28]. Un talant varia, după epocă, între 26—36 kg, iar conținutul unei amfore de Rodos în secolele III—II î.e.n. echivala cu 26,200 kg. Capacitatea amforelor de Tasos varia între 6—20,876 litri, în secolele IV—III, sau 30—50 litri în secolul I î.e.n.

Evaluarea navelor din epoca elenistică în talanți și amfore corespunde numărului real de unități ponderale reprezentate de conținutul amforelor (26 litri în sistemul rodian). Tonajul încărcăturii se calcula în amfore de vin, cele mai răspîndite fiind navele de 3 000 amfore, adică de 78 tone încărcătură, corespunzînd unei capacități totale de deplasare de 136—150 tone. O asemenea navă (de 3 000 amfore) este cea de la Grand-Congloué, avînd 23 m lungime, 6,80 m lățime, deplasament încărcătură = 200 tone, capacitate-vamă = 80 tone [29].

Celebra navă romană de la Albenga (secolul I î.e.n.) avea aproximativ 30 × 8 m și 135 tone deplasament-încărcătură [30].

Epava romană de la Titan (secolul I î.e.n.) avea aproximativ 25 m lungime, 8—10 m lățime și 100 tone [31].

Și izvoarele literare ne oferă unele date cu privire la tonajul și la volumul navelor în antichitate: Herodot [32], Tucidide [33], Demostene [34], Cicero [35], Pliniu [36], Strabon [37].

---

[27] F. Benoit, *Premiers résultats des fouilles sous-marines : Architecture navale et tonnage des navires à l'époque hellénistique et romaine*, în *Atti II*, p. 347 și urm.

[28] M. Launey, *Inscriptions de Thasos*, în *BCH*, 57, 1933, p. 395.

[29] F. Benoit, *op. cit.*, p. 356.

[30] N. Lamboglia, în *RSL*, XVIII, 1952, p. 131 și urm.

[31] F. Benoit, în *Gallia*, XIV, 1956, p. 29.

[32] Herodot, I, 194, ne spune că pe Eufrat, transportul vinului era asigurat de corăbii cu un tonaj de 5 000 de talanți.

[33] În *Istorii*, VII, 25, referitor la războiul peloponeziac autorul afirmă că atenienii au pregătit un vas de război de o mărime excepțională, cu turnuri și parapete de lemn, a cărui volum însă nu depășea 10 000 amfore. Trebuie să înțelegem însă că o navă cu un astfel de tonaj, așa cum sublinia chiar autorul antic, era un fapt cu totul neobișnuit.

[34] În secolul IV î.e.n. o navă cu un tonaj de 3 000 de amfore de vin chalcidic, ce traversa Pontul, fusese amanetată pentru suma de 30 mine (3 000 drachme). Cf. Demosthene, *Adversus Lacritum*, 35,18.

[35] Pentru vase de comerț (*naves onerariae*) ce nu aveau un tonaj mai mic de 2 000 amfore (*Ad familiam*, scrisoarea lui Lentulus, XII, 15).

[36] Și în lumea *barbară* (pe Indus) se construiau vase cu o capacitate de 3 000 amfore (*Naturalis Historia*, VI, 24). Inventarea unui vas de comerț, — vas unitate, tip, de aprox. 3 000 de amfore — numit *oneraria*, este atribuită lui Hippus din Tyr (*NH*, VII, 57).

[37] III, 3, 1 : amintește de nave cu o încărcătură de 10 000 de amfore.

În încheiere, trunchiul de ancoră de plumb de la Callatis ar documenta pe țărmul stîng al Pontului Euxin în secolele III—II î.e.n. navigația uneia sau poate mai multor corăbii (de comerț sau de război ?) cu un tonaj foarte ridicat, între 3 000—10 000 amfore.

În cursul cercetărilor submarine s-a constatat așezarea amforelor în cala vaselor într-un mod special, suprapuse și îmbucate, cu gîturile intercalate între toarte, astfel că pe 1 m^2 se puteau dispune, în patru rînduri suprapuse, pînă la 28 amfore (de tip italic), astfel că 3 000 de amfore, dispuse pe patru etaje, încăpeau cu ușurință într-o cală de 20 $\times$ 6 m, adică o suprafață de 120 m^2, ceea ce corespunde unei nave de 23—25 m lungime.

În cazul amforelor grecești (de Rodos sau Tasos) era necesar un spațiu mult mai mare, aproape dublu, sau o cantitate mai mică de amfore (la 3 000 amfore „tip italic Dressel" 1, corespunde un număr de 1 500 amfore de Rodos).

Iată deci că plecînd de la descoperirea unui trunchi de ancoră de plumb, pe baza analogiilor, calculelor și supozițiilor de mai sus, ajungem să reconstituim unele aspecte ale navigației maritime la Pontul Stîng în epoca elenistică [38].

Nu ne este încă cunoscut dacă corăbiile grecești, în special cele din Pont, foloseau în secolele III—II î.e.n. ancore de plumb de tipul celei descoperite la Callatis, întrucît pare foarte probabil ca navigatorii greci să fi ajuns cu mult mai repede la întrebuințarea altui tip de ancoră de fier cu două brațe. Dacă în epoca elenistică grecii trecuseră deja la folosirea ancorelor de fier cu două brațe [39], am putea presupune că descoperirea la Callatis a ancorei de lemn cu placaj de plumb ar fi o dovadă a pătrunderii în Marea Neagră a corăbiilor romane încă la sfîrșitul epocii elenistice. Cu toate că păstrăm în stadiul actual al cunoașterii noastre toate rezervele ce se impun, nu renunțăm totuși la o asemenea ipoteză de lucru, amintindu-ne și de primele încercări ale romanilor (din secolul I î.e.n.) de a stăpîni Pontul Stîng. În legătură cu prima cucerire a Callatisului de către M. Terentius Varro Lucullus (campania dintre 73—70 î.e.n.), se poate presupune și un atac roman pe mare, nu numai pe uscat.

La sfîrșitul acestei note, convinși fiind că descoperirile viitoare vor clarifica multe probleme ale navigației antice în Pontul Stîng, dorim să subliniem însemnătatea descoperirii și publicării ancorelor de la Callatis, în special a celei de plumb, pentru următoarele considerente situate în

---

[38] Din informațiile primite de la G. Müller și M. Boca, care au efectuat scufundări în 1967 și 1968 în zona respectivă, reiese că sub apă, la aproximativ 100 m de țărm, s-ar afla temeliile unui puternic zid, din lespezi mari de piatră. De asemenea, din relatările cpt. C. Scarlat, de la Muzeul marinei din Constanța, care a făcut, împreună cu o echipă de scafandri militari, cercetări submarine la Mangalia (Callatis), rezultă că relativ în aceeași zonă s-ar afla epavele a două corăbii de lemn antice.

[39] Așa ar rezulta din unele izvoare. Pausanias atribuie crearea ancorei de fier cu două brațe regelui frigian Midas (I, 4. 5), Pliniu cel Bătrîn lui Eupalamas din Sicione (*NH*, VII, 56, 57), iar Strabon (X, 5) lui Anacharsis. La fel în unele reprezentări plastice vechi (vase grecești pictate). Cf. și W. Baker, *Ricerche subacquee nel Porto Grande di Siracusa*, în *Atti II*, p. 87, fig. 2 : trunchiuri de ancore de tip grecesc, datate din perioada 415 — 413 î.e.n.

afara prezumţiilor : este prima descoprire de acest gen din Marea Neagră ; trunchiul de ancoră de plumb se datează în perioada secolelor III—I î.e.n. ; este ancora cu cea mai mare lungime şi cu cea mai mare greutate cunoscută pînă în prezent, ceea ce indică o navă cu un mare tonaj de peste 3 000 amfore ; descoperirile prezentate vor fi poate un imbold pentru continuarea sistematică şi ştiinţifică a cercetărilor submarine în raza porturilor din Pontul Stîng.

ANCRES ANTIQUES DÉCOUVERTES SUR LES CÔTES SOUS-MARINES DE CALLATIS ET QUELQUES PROBLÈMES DE LA NAVIGATION SUR LA RIVE GAUCHE DU PONT EUXIN

RÉSUMÉ

Il ne peut être question pour le moment d'une véritable archéologie sous-marine dans la Mer Noire bien que, vu l'existence des grands ports antiques, une telle recherche serait de rigueur. Jusqu'à présent il n'y a eu que quelques tentatives isolées.

Nous avons procédé en 1967 à une modeste recherche dans la zone supposée du port antique de Callatis, où l'on a découvert parmi d'autres vestiges, les deux ancres qui forment l'objet de ce travail (les deux se trouvant au dépôt du Musée archéologique de Constanţa).

N° d'inventaire 17615. Jas d'ancre en plomb (*cepo d'ancora*). La longueur actuelle du bras découvert, rectangulaire en section (13 × 19 cm), est de 1,08 m. L'orifice transversal (21 × 30 cm) pour la fixation de l'axe en bois est egalement rectangulaire (fig. 1/1,2). Donc le jas de l'ancre avait une longueur totale de 2,37 m et pesait environ 400 kg.

Les bras ne sont pas parfaitement rectilignes car ils font un certain angle avec le plaque de l'orifice. À l'intérieur de cet orifice-manchon il y a un boulon. L'ancre n'est pas toute en plomb. La partie intérieure du bras conserve encore son corps en bois sur lequel on avait coulé la plaque de plomb, épaisse de 3—8 cm.

En s'étayant des découvertes faites dans la mer Méditerranée, l'auteur passe en revue les types d'ancres qui ont circulé dans l'antiquité et leurs données chronologiques et évolutives.

Les découvertes de certains jas d'ancre similaires en plomb à Albenga, Punta Scaletta, Grand-Congloué, Filicudi, Agde, Femine, etc. permettent l'encadrement chronologique de l'exemplaire de Callatis aux IIIe — IIe siècles av.n.ère.

L'ancre en fer (n° d'inventaire 17614) d'une longueur totale de 2,30 m appartient au type à un seul bras (éperon), et est datable de la même période.

La taille et le poids considérables des ancres, surtout des jas en plomb, laissent supposer qu'elles ont appartenu à des navires hellénistiques du grand tonnage (3 000—5 000 amphores), peut-être même à un bateau romain, parmi les premiers qui ont pénétré sur la rive gauche du Pont Euxin.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1, jas d'ancre de Callatis, plan et profil actuels ; 2, ancre de Callatis, reconstitution.

Fig. 2. — 1—3 ancres en plomb à noyau de bois de Gallinaria ; 4, ancre en plomb plein de Gallinaria ; 5, ancre en plomb de Femine.

TEZAURUL MONETAR GETO-DACIC DE LA FRĂTEȘTI (JUD. ILFOV)

DE

M. IONESCU și GH. RĂDULESCU

(Giurgiu)

În ultimii ani, în împrejurimile orașului Giurgiu au fost descoperite, de cele mai multe ori din întîmplare, cîteva tezaure monetare antice. Unul din ele, cel din Vedea [1], este din epoca elenistică, iar altele descoperite în localitățile Stoenești [2] și Pietrele [3] aparțin epocii geto-dacice. Aceleiași epoci îi aparține și tezaurul descoperit recent la Frătești [4] (fig. 1).

Locuitorul Ion Oprișan, în primăvara anului 1968, și-a nivelat curtea cu un buldozer. Cu acest prilej, pe data de 17 mai lama mașinii a scos la iveală mai multe monede. După relatarea descoperitorului, ele s-ar fi aflat într-un vas de pămînt îngropat la o adîncime de circa 0,80 m. Deoarece am fost înștiințați de această descoperire numai la 24 mai, cînd, de altfel, ne-am și prezentat la fața locului, nu am mai putut recupera nici un fragment din acest vas. Imediat după descoperire, tezaurul s-a risipit în parte, printre vecini, iar circa 100 de exemplare au fost păstrate de descoperitor [5].

Din întregul tezaur, 200 de bucăți sînt la Muzeul de istorie din Giurgiu, 2 bucăți la Muzeul național de antichități și 2 bucăți la Școala din Frătești la profesorul Gh. Burlacu, totalizînd astfel un număr de 204 bucăți [6].

---

[1] Gh. Rădulescu și M. Ionescu, *Tezaurul monetar din com. Vedea (jud. Ilfov)*, în *SCIV*, IV, 1968, p. 442 — 444.

[2] B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în R.S. România*, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 610, nr. 23.

[3] *Ibidem*, p. 610, nr. 22.

[4] Comuna Frătești care se află la 8 km nord-est de Giurgiu, deși a fost cercetată în decursul anilor de mai multe ori, nu s-a făcut remarcată decît prin descoperiri izolate din diferite perioade.

[5] Știrea ne-a fost comunicată de către prof. Gh. Burlacu de la școala din Frătești față de care ne exprimăm mulțumirea și pe această cale. Menționată în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 336, după o informație de la Emil Moscalu.

[6] B. Mitrea, *Un tezaur cu monede dacice descoperit la București*, în *Studii și referate privind istoria României*, București, 1954, vol. I, p. 297.

Monedele erau acoperite de o pojghiţă de culoare verde-albăstruie, formată din compuşi ai argintului, care, de cele mai multe ori, nu permitea nici observarea efigiei. După curăţirea tuturor exemplarelor descoperite, s-a constatat că în totalitatea lor sînt monede geto-dacice de argint. Analiza argintului urmează să se facă în viitor.

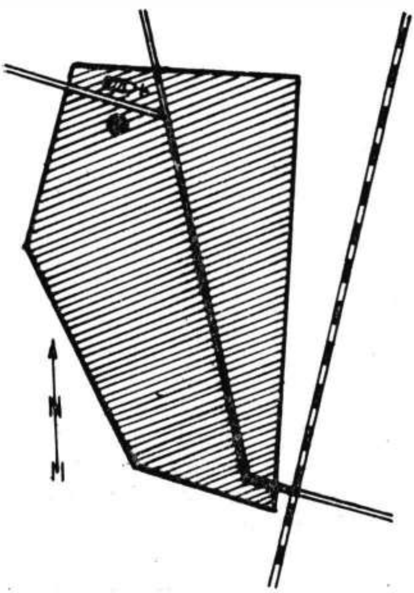

Fig. 1. — Planul com. Frăteşti cu locul descoperirii.

Trebuie să precizăm că monedele din tezaurul geto-dacic de la Frăteşti pot fi clasificate în două grupe:

Grupa *I* cuprinde 185 monede de tip „Vîrteju - Bucureşti".

Grupa a *II*-a cuprinde numai 15 monede cu un aspect mai puţin cunoscut.

I. MONEDELE DE TIP „VÎRTEJU-BUCUREŞTI"

Pe avers este reprezentat în uşor relief şi mult stilizat un cap uman în profil spre dreapta. Prin globule, linii drepte şi linii sinuoase sînt reprezentate ochiul, nasul, gura, barba şi părul. În cadrul acestui tip monetar se constată prezenţa a numeroase variante determinate de ştanţele cu care au fost bătute monedele respective.

Pe revers e reprezentat un cal în mers spre stînga şi el mult stilizat cu călăreţul marcat prin două sau trei globule.

Toate monedele au un profil uşor concav-convex, rezultat al tehnicii de batere (fig. 2).

II. MONEDELE DIN GRUPA A II-A

Această grupă conţine 15 exemplare (fig. 3). Aversul redă tot un cap uman în profil spre dreapta, reprezentat cu mai mult realism, tendinţa de stilizare fiind mai mică decît la tipul „Vîrteju-Bucureşti". Capul uman este fără barbă, văzut din profil privind spre dreapta, cu gîtul lung, bărbia ascuţită şi mărul lui Adam proeminent. Ochiul, de formă globulară, este delimitat sus şi jos prin două linii. Nasul are o linie fixă, cu nara bine conturată, iar buzele în relief accentuat sînt aşezate puţin oblic dînd impresia de zîmbet, care este accentuat şi de proeminenţa pomeţilor obrazului. Părul este reprezentat prin linii în relief, drepte sau curbe închise în dreptul urechii, linii ce se adună în creştet într-un punct. Baza coafurii este redată, în cazurile cînd ştanţa a imprimat-o, în forma unei bucle orizontale. În general, pe aversul acestor monede se poate urmări cu multă uşurinţă conturul profilului care din punct de vedere anatomic, păstrează aproape toate caracteristicile figurii omeneşti spre deosebire de celălalt tip.

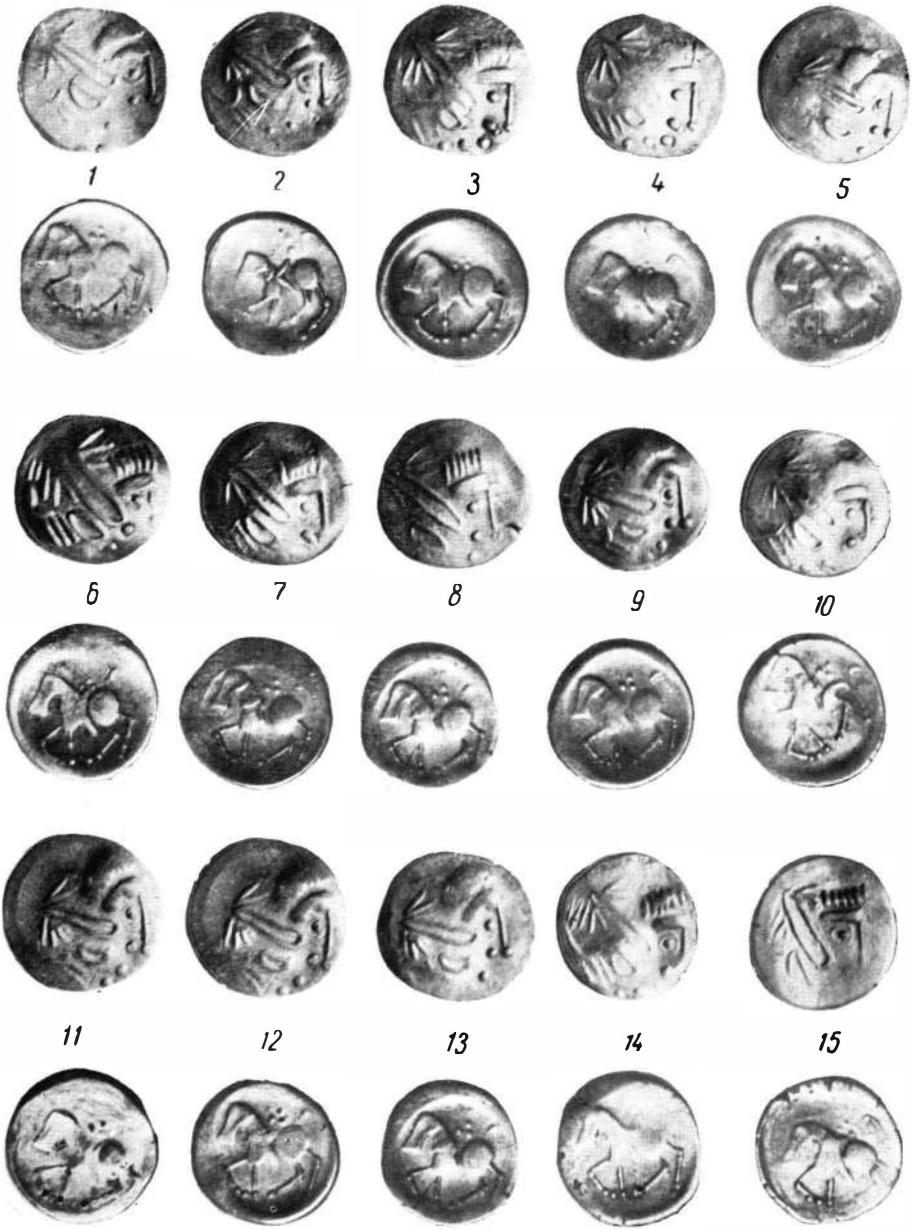

Fig. 2. — Monede geto-dacice de tip „Vîrteju-București".

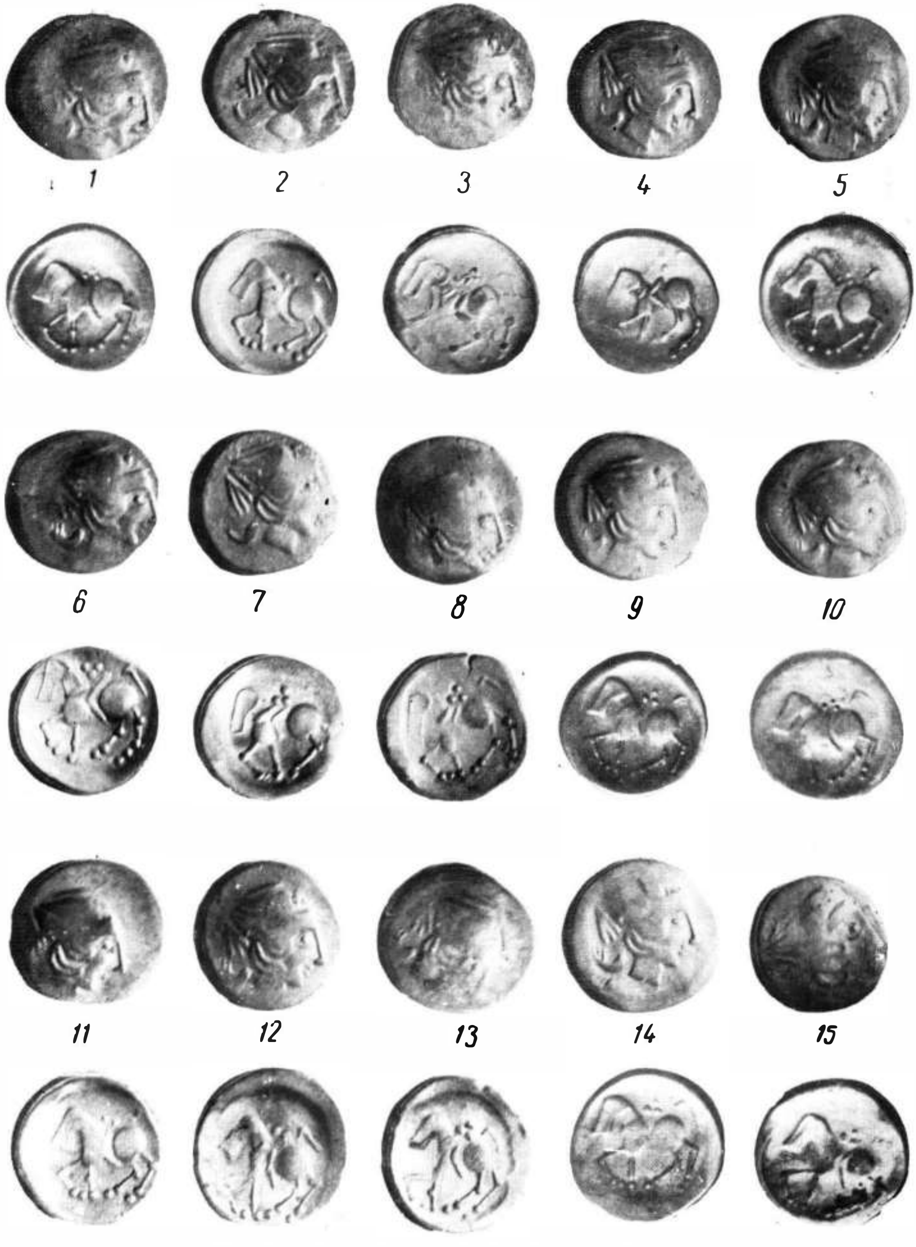

Fig. 3. — Monede geto-dacice din al doilea tip.

Reversul monedei reprezintă acelaşi cal cu călăreţ ca la tipul „Vîrteju" în aceeaşi formă de prezentare, într-o stilizare liniară şi globulară a părţilor anatomice ale calului. În toate cazurile călăreţul este redat prin trei globule. Una din monedele de acest tip are aversul ştanţat dublu, iar reversul are crupa calului nu ca o suprafaţă circulară, obişnuită în celelalte cazuri, ci în formă de semilună, unul din picioarele calului pornind din curba acesteia (fig. 4).

Fig. 4. — Moneda geto-dacică mărită aproximativ de două ori.

Din cercetarea monedelor de tip „Vîrteju-Bucureşti" reiese că cele 185 exemplare au fost bătute cu o mare varietate de ştanţe. Două din ele păstrează pe marginea din dreapta, în dreptul nasului, cîte un apendice metalic rămas pe marginea pastilei monetare. Toate monedele din tezaur poartă urme vizibile de uzură prin circulaţie. Media de greutate a monedelor în general este de 7,50 g, iar diametrul între 21 şi 23 mm.

Aşa cum s-a constatat din descrierea monedelor de tip „Vîrteju", ele sînt destul de cunoscute din descoperirile şi publicaţiile anterioare. Cele 185 de monede de tipul amintit sînt similare cu imitaţiile descoperite la Piteşti [7], Adînca [8], Bucureşti [9], Vîrteju [10], Crevedia [11], Stoeneşti [12], Pietrele [13] etc. şi denumite monede geto-dacice de tip Vîrteju-Bucureşti. Asemenea monede se întîlnesc circulînd cu precădere în regiunea dintre Carpaţi şi Dunăre [14]. Izolat ele apar şi în alte regiuni mai îndepărtate [15].

În ceea ce priveşte grupa celor 15 monede din tezaurul de la Frăteşti, a căror efigie de pe avers reprezintă capul imberb cu caracteristicile sale, poate avea unele analogii cu capul lui Dionysos de pe monedele tasiene.

---

[7] C. Preda, *Pe marginea unor descoperiri monetare recente*, în *SCN*, II, 1958, p. 383.
[8] B. Mitrea, *Un tezaur cu monede dacice descoperit la Bucureşti*, p. 297.
[9] *Ibidem.*
[10] C. Preda, *Pe marginea unor descoperiri monetare recente*, p. 383.
[11] *Ibidem.*
[12] *Ibidem.*
[13] B. Mitrea, *Un tezaur cu monede dacice descoperit la Bucureşti*, p. 297.
[14] *Ibidem.*
[15] Silvia Marinescu-Bilcu, *Descoperirile geto-dacice de la Căscioarele*, în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 113.

Acest tip monetar poate fi o fază intermediară între tipurile mai cunoscute ale monetăriei geto-dacice. În orice caz ea rămîne mai puțin obișnuită în complexul tezaurelor descoperite între Dunăre și Carpați.

Descoperirea tezaurului monetar geto-dacic de la Frătești vine să se adauge celor cunoscute, înscriindu-se în categoria marilor tezaure. Faptul că în componența sa s-au găsit și cele 15 monede deosebite față de categoria „Vîrteju-București", monede ce își găsesc puține analogii pe teritoriul nostru, dă acestui tezaur o importanță sporită [16].

Se socoate că monedele de acest fel din tezaurul de la Frătești au circulat pe teritoriul vechii Dacii în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n.[17].

Studierea lor amănunțită va duce la o mai bună cunoaștere a monedelor geto-dacice dintre Dunăre și Carpați.

LE TRÉSOR MONÉTAIRE GÉTO-DACE DE FRĂTEȘTI (Départ. d'Ilfov)

RÉSUMÉ

En 1968 on a découvert lors de certains travaux un trésor monétaire en argent composé de 200 monnaies daciques. Parmi celles-ci, 185 exemplaires sont du type dit „Vîrteju—București", 15 d'un type plus rarement rencontré dans les trésors daciques, présentant à l'avers la tête de Dionysos (?), imitée d'après les monnaies thassiennes et au revers le même cheval et chevalier figurant sur les monnaies de type „București".

Ces deux types de monnaies sont des didrachmes ayant circulé sur le territoire de l'ancienne Dacie, dans la Plaine Valaque, pendant la seconde moitié du IIe siècle av.n.ère.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Relevé de Frătești, lieu de decouverte.
Fig. 2. — Monnaies geto-daciques du type « Virteju-Bucarest ».
Fig. 3. — Monnaies geto-daciques du second type.
Fig. 4. — Monnaie geto-dacique, deux fois agrandie.

---

[16] C. Preda, *Moneda antică în România*, București, 1969, p. 34.
[17] Mulțumim tov. prof. B. Mitrea și pe această cale pentru îndrumările ce ne-a dat.

O AȘEZARE DACICĂ DIN SECOLUL AL III-LEA E.N. LA GOVORA-SAT (COMUNA BULETA, JUD. VÎLCEA)

DE

EMIL MOSCALU

Descoperită încă în 1961 [1], așezarea din punctul numit „La Stejar”, situat pe partea dreaptă a pîrîului Govora în locul în care acesta traversează șoseaua Govora-Gară, Govora-Băi Horezu (fig. 1), a fost distrusă aproape în întregime de lucrările unei cărămidării. Aceasta a determinat efectuarea unor sondaje de salvare [2].

Au fost săpate patru șanțuri și o suprafață (fig. 2) în care s-a constatat existența unui strat de cultură cu pămînt negru compact, ce nu poate fi împărțit în mai multe niveluri. Stratul avea o grosime de 0,30—0,40 m și suprapunea direct un strat de loess, fiind la rîndul său suprapus de un strat de pămînt steril din punct de vedere arheologic (fig. 3). Peste pămîntul arabil actual se aflau resturile unui cuptor contemporan de ars cărămidă, cu o grosime de 0,80 m, care a îngreunat mult săpătura.

În secțiunile săpate nu a fost descoperit nici un bordei, iar fragmentele de chirpic mărunt găsite sporadic în strat indică posibilitatea existenței unor locuințe de suprafață. A fost descoperită o singură groapă menajeră în șanțul III. Cu siguranță că au existat bordeie sau locuințe de suprafață, dar nu în număr prea mare pentru că și suprafața ocupată de așezare este destul de redusă și a fost mult afectată prin scoaterea pămîntului galben.

Toate materialele arheologice reprezentate prin fragmente ceramice, o greutate de plasă sau de la războiul de țesut, o fusaiolă, un cuțit de fier cu lama lată pe care se păstrează urmele unei buterole tot din fier (fig. 7/2), un vîrf de seceră din fier (fig. 7/1), o fibulă și o monedă imperială romană au fost descoperite în stratul de cultură, ceea ce asigură contemporaneitatea lor.

---

[1] Gh. I. Petre, *Cuptor de olar la Buridava*, SCIV, 19, 1968, 1, p. 156 și nota 6.

[2] Sondajele au fost conduse de prof. D. Berciu și au fost efectuate între 15 — 23 septembrie 1965 și 20 — 30 septembrie 1966. Au participat P. Purcărescu, directorul Muzeului din R. Vîlcea, Gh. I. Petre, N. Mirică, student, și Emil Moscalu. Mulțumesc prof. D. Berciu pentru cedarea materialelor spre publicare.

S C I V, tomul 21, nr. 4, p. 653—665, București, 1970

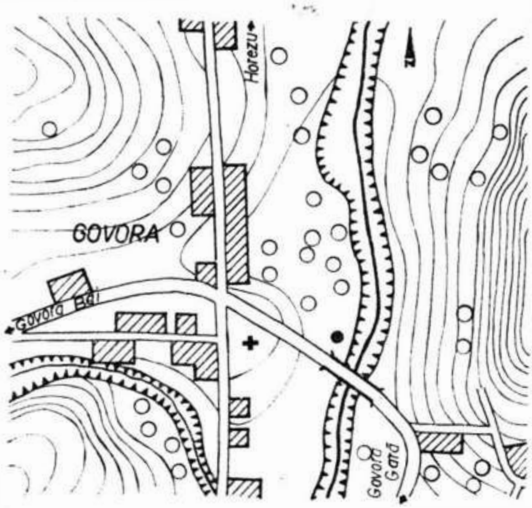

Fig. 1. — Govora-Sat. Împrejurimile Govorei. Aşezarea este indicată printr-un punct negru.

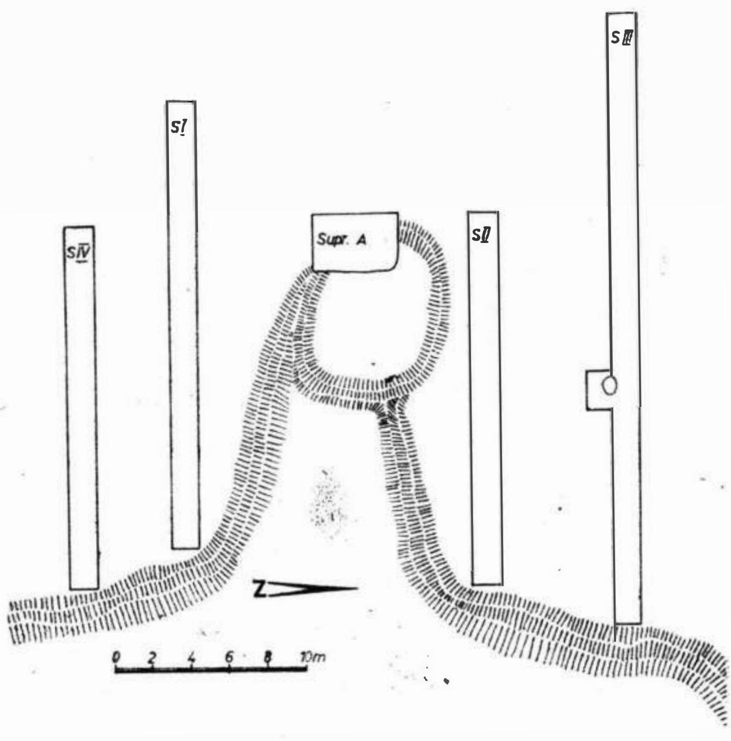

Fig. 2. — Govora-Sat. Planul general al cercetărilor de la Govora-Sat.

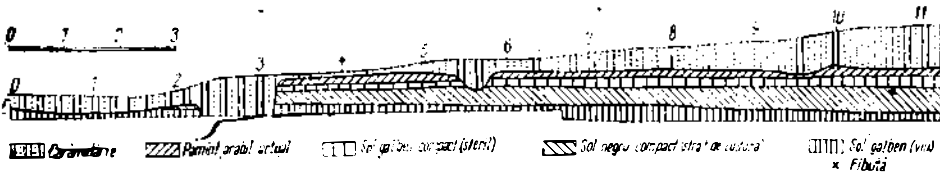

Fig. 3. — Govora-Sat. Profilul peretelui de sud a sondajului I. Scara 1/50.

Ceramica descoperită în strat se împarte în : ceramică dacică şi ceramică provincială romană. Grupa ceramicii dacice se împarte în două subgrupe : cea a ceramicii lucrate cu mîna şi cea a ceramicii lucrate la roată. Subgrupa ceramicii lucrate cu mîna este reprezentată de vase-borcan din pastă brună cu nisip în compoziţie, aspră la pipăit (fig. 4/1—7 şi 5/6—7). Unele fragmente provenind tot de la vase-borcan sînt ornamentate cu brîuri alveolare (fig. 4/7). Cea mai mare parte a fragmentelor din această grupă descoperite la Govora indică vase-borcan cu buza răsfrîntă spre exterior. S-a găsit şi un fragment de capac lucrat cu mîna (fig. 4/14).

Subgrupa ceramicii dacice lucrată la roată este reprezentată de fragmente cenuşii care au aparţinut unor căni (fig. 4/10 şi 5/4), străchini (fig. 4/11,12) unor vase mari cu buza răsfrîntă drept sau oblic (fig. 4/13) şi probabil unor ulcioare (fig. 5/1). Starea fragmentară a ceramicii cenuşii ca şi a celorlalte categorii nu ne permite reconstituirea unor forme întregi. Este probabil ca fragmentul de la figura 5/3 (profil la fig. 4/11) să aparţină unei fructiere, tip de vas care a fost descoperit şi la Ocna Sibiului (jud. Sibiu)[3]. Un fragment cenuşiu lucrat la roată este decorat cu linii incizate în val (fig. 5/5).

În grupa ceramicii romane fragmentele găsite în săpătură sînt executate la roată din pastă cărămizie-brună, neagră sau neagră cu nuanţe cenuşii la mijloc cu mult nisip, aspră la pipăit. Pe baza fragmentelor descoperite putem distinge oale cu corpul bombat avînd buza îngroşată spre exterior (fig. 6/1—4,6) şi (fig. 5/8—11) din care unele au o şănţuire pe partea interioară a buzei (fig. 6/1,4) tip care se transmite în secolul al IV-lea e.n. purtătorilor culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov [4].

Există şi fragmente de străchini din aceeaşi pastă cu buza lată şi avînd caneluri pe partea superioară a buzei şi pe corp (fig. 6/5,7—8).

Tot din aşezarea de la „La Stejar" provine şi un capac de vas ce aparţine ceramicii provinciale romane despre care ni se spune că este lucrat cu mîna [5].

[3] D. Protase, *O aşezare dacică din epoca romană la Ocna-Sibiului*, în *Apulum*, VII/1, p. 233 şi fig. 3/5, 8 ; idem, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 67 — 70.

[4] Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III — IV e.n. în Muntenia*, Edit. Acad., Bucureşti, 1965, p. 75 ; B. Mitrea şi C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Bucureşti, 1966, p. 132.

[5] Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 156 şi fig. 5/4.

Pentru formele ceramicii romane din așezarea de la „La Stejar" găsim analogii apropiate în ceramica descoperită la Stolniceni în groapa cu vase romane și dacice [6] și în castrul roman de la Bivolari [7].

Fig. 4. — Govora-Sat. *1 — 7*, ceramică dacică, lucrată cu mîna ; *8*, fibulă de bronz ; *9—13*, ceramică dacică lucrată la roată ; *14*, fragment dintr-un capac.

[6] D. Tudor, *Depozitul de vase dacice și romane de la Stolniceni*, în *SCIV*, 18, 1967, 4, p. 657 și urm, fig. 3/VII, IX, XII și Gh. I. Petre, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 148 și urm. ; fig. 2 și 3.

[7] D. Tudor, Cr. Vlădescu, Gh. Poenaru-Bordea, *Arutela*, 1 și 2, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, Muzeul militar central, II, 1969.

Fibula descoperită în stratul de cultură (fig. 4/8) are corpul din bronz mult profilat, cu două grupuri de cîte două linii incizate pe partea dorsală. Axul, spirala și acul au fost din fier. Piciorul fibulei este rupt, dar fără

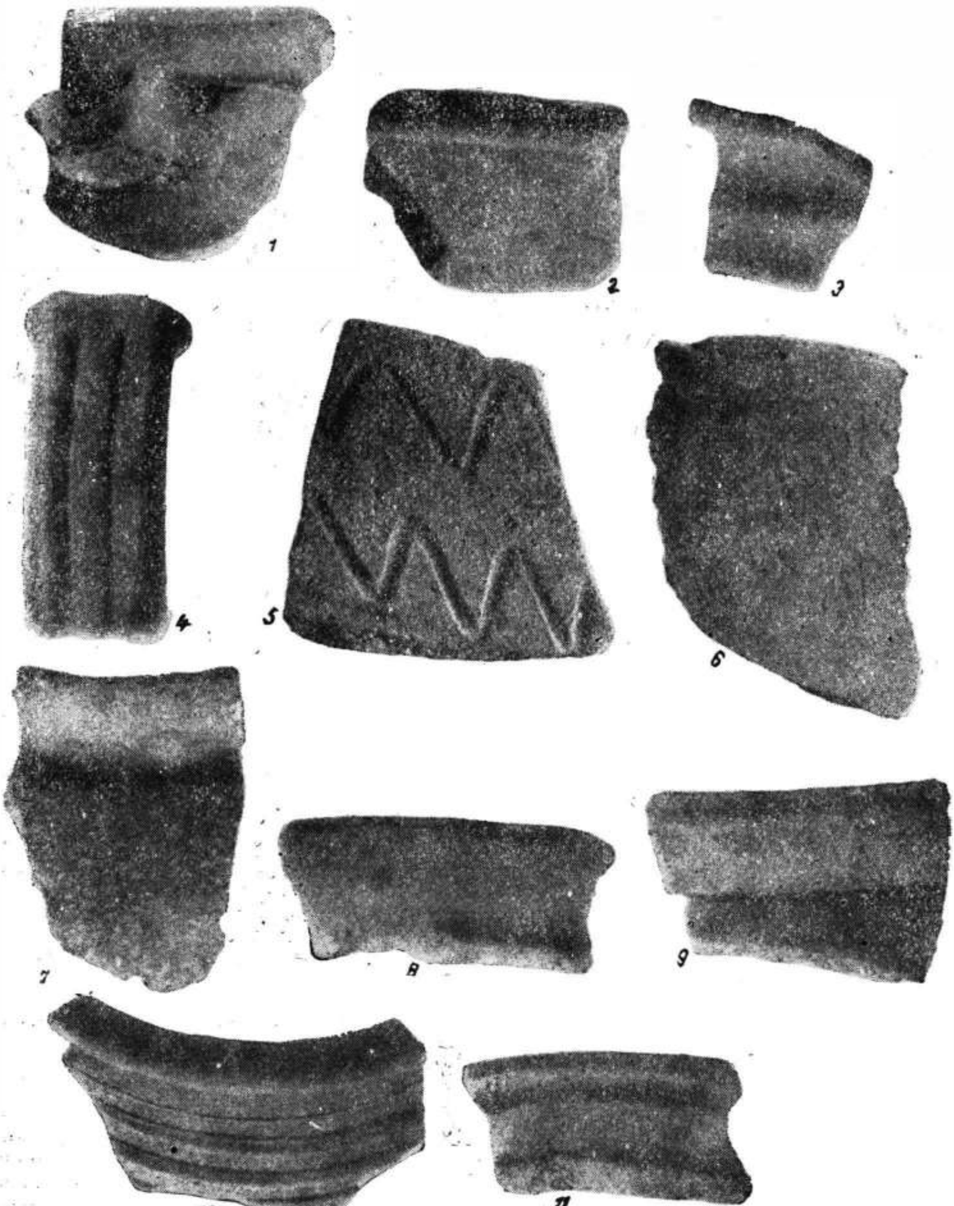

Fig. 5. — Govora-Sat. *1 — 5*, ceramică dacică lucrată la roată; *6 — 7*, ceramică dacică lucrată cu mîna; *8 — 11*, ceramică romană.

îndoială că fibula este o variantă a tipului „mit umgeschlagenem Fuss"[8], cu analogii la Sucidava [9], Răcari [10], și în castrul de la Bivolari [11].

Gh. I. Petre, probabil pe baza analogiilor cu ceramica dacică descoperită în groapa cu vase romane și dacice de la Stolniceni, datează greșit așezarea de la „La Stejar" în prima jumătate a secolului III e.n.[12]. Pe baza mone-

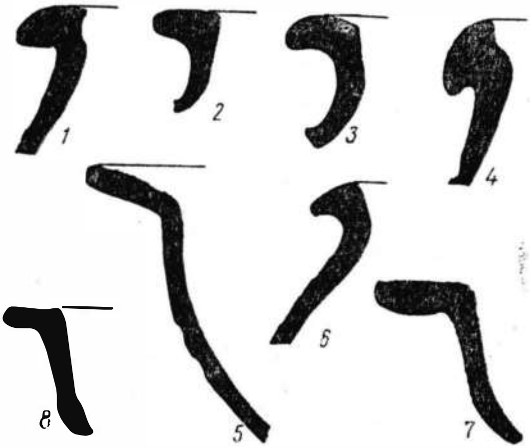

Fig. 6. — Govora-Sat. Ceramică romană.

Fig. 7. — Govora-Sat. 1, cuțit de fier; fragment 2, de seceră.

dei romane imperiale descoperite în stratul de cultură, putem data această așezare probabil în cea de-a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.[13], fără a putea preciza dacă ea a încetat să mai existe odată cu retragerea aureliană sau s-a prelungit și după 271 e.n.

Așezarea ar fi contemporană cu necropola și așezarea de la Chilia (jud. Argeș)[14], cu nivelul III_2 de la Mătăsaru (jud. Argeș), care datează de la

[8] Ilona Kovrig, *Császárkori fibulak föformár Pannoniában*, în *DissPann*, II, 4, p. 122; E. Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*, în *DissPann*, II, 19, 1942 p. 137 și urm.

[9] D. Tudor, *Sucidava*, IV, în *Materiale*, I, 1953, p. 704, fig. 9, 10.

[10] Dorin Popescu, *Fibeln aus dem National Museum für Altertümer in Bukarest*, în *Dacia*, IX – X, 1941 — 1944, p. 504 și urm. nr. 114.

[11] D. Tudor, Cr. Vlădescu, Gh. Poenaru-Bordea, *op. cit.*

[12] Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 156, nota 6.

[13] Determinarea monedei a fost făcută la sectorul numismatic al Institutului de arheologie de către Bucur Mitrea, care, în nota de inventar din 31.XII.1965, spune: „Moneda este puternic oxidată, încît nu se mai poate distinge nimic, atît pe avers cît și pe revers. Dimensiunile flanului monetar și structura metalică a monedei, cît și greutatea ne fac să ne gîndim, că foarte probabil este de atribuit celei de-a doua jumătăți a secolului III e.n." A.E. greut. = 1,20 g, diam. = 15 mm. Moneda se află în colecția M.N.A. cu nr. 1315.

[14] Sebastian Morintz, *Новый облик дакийской культуры в римскую эпоху*, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 405—406.

mijlocul şi în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., pe baza ultimei monede din perioada Gallienus-Aurelian [15] şi cu aşezarea de la Dulceanca (jud. Teleorman)[16].

Cea mai apropiată analogie pentru ceramica lucrată cu mîna o găsim la vasele descoperite într-o groapă din aşezarea civilă de la Stolniceni (com. Rîureni, jud. Vîlcea)[17]. Tot la Stolniceni, într-un cuptor de ars oale şi în asociere cu ceramică romană a fost găsit un alt vas dacic lucrat cu mîna, neornamentat [18].

Ceramică dacică lucrată cu mîna şi ornamentată cu brîu alveolar a mai fost găsită şi în aşezarea din secolele II—III e.n. de la Ocniţa (com. Ocnele Mari, jud. Vîlcea), situată la circa 500 m de cetatea dacică dinaintea cuceririi romane de pe dealurile Cosotei [19].

Vasele-borcan dacice, ornamentate sau neornamentate, le găsim şi în cadrul culturii de tip Chilia-Militari, în necropola de la Chilia (jud. Argeş)[20], în aşezarea de la Mătăsaru (jud. Argeş)[21], şi în cele de la Militari-Bucureşti [22], Băneasa-Străuleşti, sectorul Măicăneşti (Bucureşti)[23], ca şi la dacii din interiorul provinciei Dacia, în necropola de la Soporul de Cîmpie (jud. Cluj)[24], în Dobrogea la Dinogetia [25], Histria [26], în necropola din secolele II—III e.n. de la Enisala [27], sau în aşezarea de la Ocna Sibiului (jud. Sibiu)[28].

Vasul-borcan lucrat cu mîna, din pastă brună avînd ca degresant nisipul, decorat cu brîu alveolar simplu, cu brîu alveolar asociat cu fascicule de linii incizate în val, cu brîu crestat sau numai cu butoni, al cărui moment de apariţie în cadrul Latène-ului geto-dacic nu a fost stabilit încă cu suficientă precizie, dar care în Latène-ul tîrziu (secolul I î.e.n. — secolul I e.n.) devine una din formele ceramice de bază în cadrul culturii materiale, difuzat pe toată aria de răspîndire a populaţiei geto-dacice, constituind

---

[15] Gh. Bichir, Eug. Popescu, *Cercetările de la Mătăsaru şi contribuţia lor la cunoaşterea culturii materiale a dacilor liberi*, în *Stcom*, Piteşti, 1968, p. 92.

[16] Cercetări Suzana Dolinescu-Ferche.

[17] D. Tudor, *Depozitul de vase dacice şi romane de la Stolniceni*, *Oltenia romană*, ed. a III-a, 1968, p. 222, fig. 61/4 — 6.

[18] Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 147, fig. 1.

[19] Idem, *Urme romane necunoscute la Ocnele Mari*, în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 170 şi urm., fig. 1/2, 3. Este vorba de o aşezare romană înfiinţată atît pentru supravegherea populaţiei dacice rămasă în această zonă cît şi pentru exploatarea zăcămîntului masiv de sare exsitent la Ocnele Mari-Ocniţa, folosind forţa de muncă dacică, după cum o dovedeşte ceramica dacică descoperită în această aşezare.

[20] S. Morintz, *op. cit.*, p. 398, fig. 6/2.

[21] Gh. Bichir, Eug. Popescu, *op. cit.*, fig. 6/4.

[22] Vlad Zirra şi Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe cîmpul Boja din cartierul Militari*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, 1963, I, p. 52, fig. 8/1 — 2. Vasele borcan publicate nu au brîu alveolar pentru că sînt puternic fragmentate, dar există şi acest tip.

[23] Margareta Constantiniu şi Panait I. Panait, *Şantierul Băneasa — Străuleşti. Cercetările din sectorul Măicăneşti (1964 — 1966), cercetările privind locuirile prefeudale în Bucureşti*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, VI, 1968, p. 44 — 64, fig. 7/5, 9, 10, 11.

[24] D. Protase şi I. Ţigăra, *Şantierul arheologic Soporul de Cîmpie*, în *Materiale*, V, 1959, p. 385 şi pl. I/6.

[25] Gh. Ştefan şi colab., *Şantierul Garvăn — Dinogetia*, în *SCIV*, 1953, 1 — 2, p. 265 şi urm., fig. 25 şi 26. Despre unul din vasele de aici se spune că este lucrat la roată.

[26] Informaţie H. Nubar.

[27] Informaţie M. Babeş.

[28] D. Protase, *O aşezare dacică din epoca romană la Ocna Sibiului*, în *Apulum*, VII/1, p. 232 şi urm. şi fig. 3, 4.

prototipul vaselor-borcan din secolele II—III e.n.[29] perpetuat cu forme foarte puţin modificate pînă în această perioadă. De altfel, pentru această perioadă vasul-borcan lucrat cu mîna alături de căţuie devine elementul esenţial pentru individualizarea populaţiei autohtone dacice faţă de elementele alogene.

Vasul-borcan îl întîlnim nu numai în aşezările şi necropolele menţionate din provincia Dacia sau la dacii liberi din Muntenia, ci şi în aşezările şi necropolele culturii Poieneşti-Vîrteşcoiu din Moldova, la dacii liberi din nordul Transilvaniei de la Medieşul Aurit [30], ca şi la dacii liberi din vestul Transilvaniei de la Cicir (jud. Arad)[31].

În aşezarea de la Govora-Sat nu am descoperit căţui care sînt prezente în aşezarea romană civilă de la Stolniceni (jud. Vîlcea) [32] şi în aşezările dacice de la Ocna Sibiului [33], Mătăsaru [34], Militari [35], Măicăneşti (Bucureşti)[36] şi recent într-un bordei din epoca romană de la Barboşi-Galaţi [37], Tîrgşor [38], în castrul roman de la Orheiul Bistriţei [39], în castrul de la Gilău [40] şi în castrul de la Bologa [41]. Au fost descoperite căţui în necropole şi aşezări din secolul al IV-lea e.n. aparţinînd culturii Cerneahov - Sîntana de Mureş [42].

În secolele II—III e.n. vasul-borcan lucrat cu mîna în tehnica tradiţional-dacică continuă să fie frecvent folosit, dar constatăm şi apariţia tipului de vas-borcan neornamentat, atît la populaţia dacică din provincia Dacia de la Soporul de Cîmpie [43], Bologa [44] şi Stolniceni [45], cît şi la dacii liberi din Muntenia de la Militari [46] şi Mătăsaru [47].

Se impune constatarea că, atît populaţia dacică din interiorul provinciei cît şi dacii liberi păstrează ornamentele tradiţionale pe ceramica lucrată cu mîna încă din Latène-ul tîrziu sau mai vechi, brîul alveolar la

---

[29] Emil Moscalu, *Aşezarea dacică de la Cozia Veche*, în *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 640 şi urm.

[30] S. Dumitraşcu şi T. Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit*, Baia Mare, 1967, pl. XV/5.

[31] I. H. Crişan, *Continuitatea dacică în cîmpia Aradului*, în *Apulum*, VII/1, p. 246 — 249, fig. 4/1.

[32] Gh. I. Petre, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 156 şi fig. 2/1.

[33] D. Protase, *op. cit.*

[34] Gh. Bichir, Eug. Popescu, *op. cit.*, p. 52 şi fig. 8/3.

[35] Vl. Zirra şi Gh. Cazimir, *op. cit.*, p. 52 şi fig. 8/3.

[36] M. Constantiniu şi I. Panait, *op . cit.*, fig. 6/1 — 2.

[37] Săpături efectuate de N. Gostar. În acelaşi bordei a fost găsit şi un vas-borcan dacic, decorat cu brîu alveolar. Materialele sînt expuse în Muzeul din Galaţi.

[38] Gh. Diaconu, *Ceramica dacică din necropola de la Tîrgşor*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Buc., 1965, p. 118, fig. 2/1.

[39] D. Protase, în *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960, p. 194, fig. 2.

[40] Idem, *Problema continuităţii în Dacia* ..., p. 33, fig. 10/5.

[41] N. Gudea, *Ceramica dacică din castrul roman de la Bologa, jud. Cluj*, în *Acta MN*, VI, 1969, p. 504, fig. 1.

[42] Bucur Mitrea, *Problema populaţiei geto-dacice în Muntenia în sec. IV e.n.*, în *Studii şi referate privind istoria României*, Buc., 1954, vol. 1, p. 108 — 109 şi fig. 1, Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 118.

[43] D. Protase, *Şantierul arheologic Soporul de Cîmpie*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 532, fig. 5/4.

[44] N. Gudea, *op. cit.*, p. 503 şi urm. fig. 2 şi 3.

[45] D. Tudor, *Depozitul de vase dacice şi romane de la Stolniceni*, în *SCIV*, 18, 1967, 4, p. 656 şi fig. 2/1—3; idem *Oltenia romană*, ed. a III-a, 1968, p. 222 şi fig. 61/4—6.

[46] Vl. Zirra şi Gh. Cazimir, *op. cit.*, p. 52 şi fig. 8/1.

[47] Gh. Bichir, Eug. Popescu, *op. cit.*, p. 93.

Soporul de Cîmpie, Ocna Sibiului, Stolniceni, Govora-Sat, Ocniţa, Mătăsaru, Măicăneşti, brîul crestat drept sau curbat la Ocna Sibiului şi Govora-Sat şi crestături pe buze la Militari, Măicăneşti şi Tîrgşor. Unele vase-borcan lucrate cu mîna sînt ornamentate cu butoni ca la Tîrgşor [48], iar ornamentul incizat formînd linie în val, larg utilizat în Latène-ul tîrziu se perpetuează şi în secolele II—III e.n. la Tîrgşor [49], în castrul de la Gilău [50], în castrul de la Breţcu [51], în castrul de la Bologa [52], în aşezarea dacică datată pe baza unei monede din timpul împăratului Valens, în cea de-a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n., de la Arad-Ceala [53] şi la Cipău-Gîrle [54].

La Govora-Sat nu avem documentată influenţa carpică aşa cum s-a constatat la Mătăsaru [55] şi la Tei-Bucureşti unde există amfore cenuşii lucrate la roată similare cu cele din cultura Poieneşti [56], ceea ce arată că materialele de tip carpic nu depăşesc pînă acum spre vestul Munteniei limita limesului transalutan.

La Govora-Sat nu se cunoaşte nici existenţa oglinzilor de tip sarmatic, care la Mătăsaru sînt reprezentate prin fragmente de oglinzi [57], la Militari prin tipare din piatră pentru turnarea unor astfel de oglinzi [58] sau ca la Măicăneşti-Bucureşti unde există de asemenea oglinzi de tip sarmatic [59].

După cum am văzut în aşezarea dacică de la Govora-Sat influenţa romană este puternică şi prezentă atît prin ceramică, cît şi prin obiecte de metal. Influenţa romană este intensă în secolul al III-lea e.n. şi în necropolele şi aşezările aparţinînd dacilor liberi din Muntenia. În necropola de la Chilia (jud. Argeş) situată în spaţiul dintre cele două limesuri influenţa romană se face simţită asupra ceramicii lucrate la roată în special prin oalele cu corpul bombat, prin fibulele de tip roman şi printr-o cataramă de bronz, dar ceramica rămîne în esenţă dacică pentru că majoritatea formelor, vasele-borcan lucrate cu mîna şi ornamentate cu brîu alveolar, cănile şi străchinile îşi au originea în Latène-ul geto-dacic. La Mătăsaru există chei de tip roman, ceramică zgrunţuroasă care îşi are originea în ceramica de tip provincial roman, opaiţe romane [60]. La Militari s-a descoperit o cataramă romană, plăci de bronz dintr-o cămaşă de zale romană (*lorica squamata*) şi ceramică romană reprezentată prin amfore, străchini, căni [61]. În aşezarea de la Măicăneşti, în afara ceramicii şi a obiectelor de metal romane, a vaselor dacice lucrate cu mîna şi decorate cu brîu alveolar,

---

[48] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 118 şi fig. 2/1.
[49] Idem, *op. cit.*, fig. 2/3.
[50] C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia*, în *AISC*, 3, 1941, pl. I/2,5; M. Macrea şi colab., *Şantierul arheologic Gilău*, în *Materiale*, V, p. 457 şi urm.
[51] C. Daicoviciu, *op. cit.*, pl. 1/5.
[52] N. Gudea, *op. cit.*, fig. 2/5, 7.
[53] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 243 şi fig. 3/1, 7, 11, 14.
[54] N. Vlassa, *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia în secolul al IV-lea e.n.*, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 501 şi urm.
[55] Gh. Bichir, *Noi contribuţii la cunoaşterea culturii materiale a carpilor*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 601 şi urm.
[56] S. Morintz, *op. cit.*, p. 406.
[57] Gh. Bichir, Eug. Popescu, *op. cit.*, p. 88.
[58] Informaţie Vlad Zirra; cf. S. Morintz, *op. cit.*, p. 406.
[59] M. Constantiniu şi Panait I., *op. cit.*
[60] Gh. Bichir şi Eug. Popescu, *op. cit.*, p. 90.
[61] Vl. Zirra şi Gh. Cazimir, *op. cit.*, p. 55 şi fig. 11/1 — 5, fig. 8/5.

apare și ceramică lucrată cu mîna din pastă zgrunțuroasă, avînd forma unor borcane scunde cu umărul dezvoltat, deosebite de cele cunoscute la daci, ceramică care este atribuită unei populații germanice purtătoare a culturii Pșevorsk [62]. O analiză atentă a ceramicii lucrate cu mîna din așezările de tip Militari de pe teritoriul orașului București va arăta dacă și aici este prezentă această categorie ceramică.

Avînd în vedere prezența efectivă a sarmaților în Cîmpia Munteniei începînd cu sfîrșitul secolului al II-lea e.n. și descoperirea în așezările dacice din secolul al III-lea de la Mătăsaru, Militari, Măicănești a unor obiecte tipic sarmatice preluate evident de populația băștinașă, se pune problema dacă nu cumva populația sarmatică a influențat mai mult dacii liberi din Muntenia. Se impune o analiză mai atentă a ceramicii lucrate cu mîna, pentru a se vedea dacă în formele neornamentate sau ornamentate nu se va putea surprinde o influență a vaselor-borcan sarmatice.

Grosimea relativ redusă a stratului de cultură surprins în cele patru secțiuni de la Govora-Sat indică faptul că în așezarea de la „La Stejar" locuirea nu a avut o durată prea lungă. Din analiza ceramicii recoltate aici se desprinde constatarea că ceramica dacică lucrată cu mîna și la roată este prezentă într-o cantitate mai mare decît cea romană [63], ceea ce ne ajută la stabilirea etnicului dominant în această așezare. Pe baza acestor considerente se poate afirma că așezarea de la „La Stejar", situată la numai 8 km de castrul și așezarea civilă de la Stolniceni (unde avem documentată prezența unor elemente dacice despre a căror ceramică ni se spune că datează deocamdată de la începutul și din prima jumătate a secolului al III-lea e.n.), aparține populației dacice.

Așezarea de la Govora-Sat are un pronunțat caracter rural, locuitorii ocupîndu-se cu agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile casnice, după cum o dovedesc : vîrful de seceră din fier, fusaiolele și greutatea de plasă de pescuit sau de la războiul de țesut. Este una din așezările locale situate în imediata vecinătate a limesului alutan în interiorul provinciei Dacia, care nu pune numai problema existenței unei populații aflate într-un stadiu avansat de romanizare, dar și pe cea a unei prezențe etnice romane sau romanizate, efective, în această așezare.

Ea documentează existența populației dacice, sesizată pentru prima dată la Stolniceni, și prezentă și la Ocnița, constituind încă o dovadă a persistenței populației dacice, care-și păstrează multe din formele de cultură tradiționale, dinaintea cuceririi romane, în interiorul provinciei Dacia, pe linia limesului alutan, la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.

Datorită faptului că prin cercetările efectuate pînă acum la Stolniceni nu a fost găsită și ceramică cenușie lucrată la roată, iar la Govora-Sat această categorie este puternic fragmentată, nu putem face o analiză

---

[62] M. Constantiniu și Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 62. Determinare făcută de Gh. Diaconu.

[63] Gh. I. Petre afirmă că ceramica locală este în proporție de peste 80 %. Cf. *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 156, nota 6. Statistica este inexactă pentru că s-au tras concluzii pe baza unei cantități foarte reduse de ceramică. O statistică mai precisă ne-am fi putut permite să facem, în cazul în care așezarea ar fi fost săpată în cea mai mare parte și am fi analizat totalitatea materialului rezultat.

comparativă cu ceramica lucrată la roată din necropola de la Chilia, pentru a vedea în ce măsură materialele de aici se încadrează sau nu în aspectul cultural de tip Chilia-Militari. În orice caz, ceramica lucrată cu mîna analizată anterior, reprezentată prin vase-borcan cu diferite tipuri de ornamente, este comună tuturor dacilor din această epocă.

În ceea ce priveşte aspectul cultural de tip Chilia-Militari, putem afirma, contrar părerii exprimate de alţi cercetători, că aşezările şi necropolele care-l reprezintă aparţin unei populaţii dacice în curs de romanizare. Cultura materială dacică documentată în aceste aşezări şi necropole a suferit modificări în structură prin adoptarea tehnicii de execuţie şi în unele cazuri a formelor ceramicii romane.

În nici un caz în aceste aşezări şi necropole, mai ales în cele situate la est de limesul transalutan, nu se poate admite prezenţa masivă a elementelor romane, ci doar accidentală spre deosebire de zonele situate în imediata vecinătate a limesului alutan şi transalutan, unde prezenţa elementelor romane sau romanizate se dovedeşte a fi efectivă. Aceste aşezări şi necropole reflectă o romanizare pe cale culturală, nu putem şti în ce măsură este vorba de o romanizare lingvistică, care a existat fără îndoială şi probabil într-un stadiu destul de avansat. Şi în cadrul acestor aşezări se constată o diferenţiere a influenţei romane, la Mătăsaru constatîndu-se o influenţă romană mai puternică decît în aşezările de tip Militari din Bucureşti [64].

Ceramica dacică de la Govora-Sat şi din celelalte aşezări şi necropole analizate, reprezentată prin specia lucrată cu mîna şi prin cea lucrată la roată, indică prezenţa unei populaţii dacice, care foloseşte o ceramică ce continuă formele din Latène-ul tîrziu. Se poate afirma pe această bază că Latène-ul geto-dacic se prelungeşte pînă în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.

Căţuia dacică este prezentă şi în unele necropole şi aşezări ale culturii Cerneahov-Sîntana de Mureş, despre care se poate afirma că într-adevăr este prima cultură prefeudală de pe teritoriul României.

UN ÉTABLISSEMENT DACE DU IIIe SIÈCLE DE N. È. À GOVORA-SAT (COMM. DE BULETA, DÉP. DE VÎLCEA)

RÉSUMÉ

En 1965 et 1966, des fouilles ont été pratiquées à Govora-Sat (comm. de Buleta, dép. de Vîlcea), dans un établissement dace de l'époque romaine détruit en majeure partie par des travaux modernes (fig. 1 et 2). L'établissement comprenait un seul niveau d'habitat (fig. 3). On n'y a trouvé ni fonds de cabanes, ni habitations de surface.

Dans la couche de culture on a mis au jour de la poterie dace faite à la main, représentée par des vases-pot (fig. 4/1—7), dont certains sont décorés d'une ceinture alvéolaire (fig. 4/7), et par de la poterie façonnée au tour provenant de brocs (fig. 4/9—13 et 5/5—7), de compotiers (fig. 5/3) et probablement de cruches (fig. 5/1).

[64] Gh. Bichir, Eug. Popescu, *op. cit.*, p. 91.

On a également mis au jour de la poterie provinciale romaine, représentée par des pots (fig. 6/1—4,6 et fig. 5/8—11), dont les uns présentent une rainure à la partie intérieure de la lèvre (fig. 6/1,4), type qui sera transmis à la civilisation de Sîntana de Mureş-Tcherniakhov, ainsi que par des écuelles (fig. 6/5,7—8).

Les formes de la poterie romaine peuvent être rapprochées de celles de l'établissement civil de Stolniceni (dép. de Vîlcea) et du castrum romain de Bivolari (dép. de Vîlcea).

La fibule (fig. 4/8) est une variante du type à pied recourbé en-dessous, qui peut être rapprochée des exemplaires de Sucidava, de Răcari et du castrum de Bivolari. Dans la couche de culture on a mis au jour une monnaie romaine impériale de bronze, sur la base de laquelle l'établissement peut être daté probablement de la seconde moitié du IIIe siècle de n.è. ; il serait ainsi contemporain de la nécropole et de l'établissement de Chilia (dép. d'Argeş), du niveau III_2 de l'établissement de Mătăsaru (dép. d'Argeş) — daté de la seconde moitié du IIIe siècle par sa dernière monnaie, qui est de la période Gallien-Aurélien — et de l'établissement de Dulceanca (dép. de Teleorman).

Les vases-pot faits à la main, très répandus au cours du La Tène géto-dace tardif (Ier siècle av.n.è.—Ier siècle de n.è.), constituent le prototype des vases-pot des IIe—IIIe siècles de n.è. On les rencontre aux IIe—IIIe siècles de n.è. aussi bien dans la province de Dacie que chez les Daces libres de Munténie, dans le milieu de la culture de Poieneşti-Vîrteşcoiu de Moldavie et chez les Daces libres du nord et de l'ouest de la Transylvanie.

Aux IIe—IIIe siècles de n.è. on relève également le vase-pot non ornementé dans la province de Dacie, à Soporul de Cîmpie et Stolniceni, comme chez les Daces libres de Munténie, à Militari et Mătăsaru.

Tant la population dace de la province de Dacie que les Daces libres ont conservé le décor traditionnel de la céramique faite à la main du La Tène : la ceinture alvéolaire à Soporu de Cîmpie, Ocna Sibiului, Stolniceni, Govora-Sat, Ocniţa, Mătăsaru, Măicăneşti, Histria, Enisala, Poieneşti et Gabăra ; la ceinture à encoches, droite ou arrondie, à Ocna Sibiului ; les encoches de la lèvre à Militari, Măicăneşti, Tîrgşor et Dinogetia ; l'ornement incisé formé de lignes ondulées, largement répandu aux Ier siècle av. n.è.—Ier siècle de n.è. et qui persiste aux IIe—IIIe siècle de n.è. à Tîrgşor, Govora-Sat, dans les castrums de Gilău et de Breţcu, ainsi que dans les établissements d'Arad-Ceala et de Cipău-Gîrle.

On ne relève pas à Govora-Sat l'influence carpe attestée à Mătăsaru et à Tei (Bucarest), ce qui montre que vers l'ouest de la Munténie les matériaux de type carpe ne dépassent pas la limite du *limes* transalutain.

L'influence romaine est présente et se manifeste même avec force dans l'établissement de Govora-Sat, autant par la céramique que par les monnaies et les fibules. La situation est la même dans les établissements et les nécropoles des Daces libres de la Plaine Valaque, à Chilia (établissement situé entre le *limes* alutain et le *limes* transalutain), Mătăsaru, Militari et Măicăneşti (Bucarest).

Récemment, on a relevé dans l'établissement de Măicăneşti (Bucarest) la présence de vases faits à la main attribués par Gh. Diaconu à une population réprésentant la civilisation de Pchevorsk.

Dans les établissements des Daces libres de Munténie de Militari, de Măicăneşti (Bucarest) et de Mătăsaru (dép. d'Argeş), l'influence sarmatique est attestée par des miroirs métalliques et par les moules où ceux-ci étaient coulés. Une analyse minutieuse de la céramique faite à la main trouvée dans ces établissements s'impose, afin de préciser si une influence des vases-pot sarmatiques peut ou non y être décelée.

Situé à proximité du *limes* alutain, l'établissement de Govora-Sat appartient à une population dace parvenue à un stade avancé de romanisation, au sein de laquelle on peut méme présumer l'existence d'éléments ethniques romains ou romanisés. Ses habitants pratiquaient l'agriculture et un artisanat domestique, ainsi que l'attestent une pointe de faucille, des fusaïoles et un poids pour filet ou pour le métier à tisser.

La poterie dace de Govora-Sat et des autres établissements et nécropoles analysés, consistant en poterie faite à la main ou au tour, indique la présence d'une population utilisant les formes céramiques héritées du La Tène tardif. Dans ce cas, on peut considérer que le La Tène dace se prolonge jusque dans la seconde moitié du IIIe siècle de n.è.

La civilisation de Sîntana de Mureş-Tcherniakhov constitue la première civilisation préféodale attestée sur le territoire de la Roumanie.

LÉGENDES DES FIGURES

Fig. 1. – Govora-Sat. Environs de Govora-Sat. L'établissement est indiqué par un point noir.
Fig. 2. — Govora-Sat. Plan général des fouilles de Govora-Sat.
Fig. 3. — Govora-Sat. Profil de la paroi sud du sondage I. Echelle 1/50.
Fig. 4. — Govora-Sat. 1 — 7, céramique dace faite à la main ; 8, fibule de bronze ; 9—13 céramique dace façonnés au tour ; 14, fragment de couvercle.
Fig. 5. — Govora-Sat. 1 — 5, céramique dace façonnée au tour ; 6 — 7, céramique dace faite à la main ; 8 — 11, céramique romain.
Fig. 6. — Govora-Sat. Céramique romaine.
Fig. 7. — Govora-Sat. 1, couteau de fer ; 2, fragment de faucille.

MORMINTELE SARMATICE DE LA VLĂSINEȘTI (JUD. BOTOȘANI)

DE

GRIGORE FOIT

Pe terenul Cooperativei agricole de producție din Vlăsinești (jud. Botoșani) s-au efectuat în aprilie 1961 lucrări de amenajare a unui iaz de irigație (și totodată pentru pește), în zona numită de localnici „Iazul Nou". Între alte prestări ce se făceau cu acest prilej era și extragerea de pămînt în scopul înălțării unui dig pentru zăgăzuirea apei. Locul cunoscut sub numele de „La Odaie", un bot de deal care domină lunca Bașeului dinspre nord, situat la circa 800 m de malul stîng al Bașeului, a fost considerat cel mai potrivit pentru realizarea scopului propus, fiind în imediată apropiere de punctul unde trebuia înălțat zăgazul.

Săpătura orientată est-vest s-a efectuat pe versantul sudic al locului menționat, pe o suprafață de 20 m în lungime și de aproape 6 m în lățime. În această zonă a fost dată la iveală o descoperire de incontestabilă valoare științifică [1].

La adîncimi ce variază între 1 și 1,50 m într-un sol galben albicios cu un însemnat procent de nisip au fost interceptate opt morminte de înhumație orientate nord-sud (cu unele mici devieri), cu schelete culcate pe spate și mîinile întinse de-a lungul corpului. Calota craniană la unii dintre cei înhumați prezenta deformări artificiale [2]. La unul dintre schelete s-a observat că partea superioară era întoarsă spre dreapta și capul lăsat spre umăr [3].

Din inventarul mormintelor au fost recuperate mai multe cănițe, cu și fără toartă, întregi sau fragmentare. Acestea erau așezate în dreptul capului sau la picioarele [4] celor înhumați, la un nivel puțin mai ridicat

---

[1] Pe lîngă materialul arheologic cercetat și observațiile făcute la fața locului, un număr însemnat din datele prezentate în această lucrare au fost primite de la Eugen Haleschi, prof. în Vlăsinești, și de la țăranul cooperator Nicolae D. Drapac, responsabilul lucrărilor de amenajare a iazului. Mulțumesc pe această cale tovarășilor sus-menționați pentru prețiosul sprijin acordat.

[2] Informație E. Haleschi. Cu prilejul cercetărilor întreprinse la locul descoperirii nu s-au mai găsit nici un fel de rămășițe osteologice de la cei înhumați aici.

[3] Informație E. Haleschi.

[4] Informație E. Haleschi.

decît cel al osemintelor pe praguri cruţate ale căror dimensiuni nu au putut fi determinate. Nu s-a putut preciza la care mormînt şi unde anume a fost găsit fiecare vas în parte. Căniţele sînt unele lucrate cu mîna, iar altele la roata de picior.

Două vase lucrate cu mîna de dimensiuni reduse, căniţe fără toartă de culoare cărămizie, cu pasta mai puţin consistentă şi incomplet arse, sînt de provenienţă sarmatică.

Cel mai mic dintre acestea este de 8 cm înălţime, de formă tronconică, avînd diametrul maxim al corpului de 9 cm şi al gurii de 5 cm fundul convex, gîtul relativ scurt şi îngust, gura puţin lărgită şi cu buza uşor răsfrîntă în afară. Pe alocuri vasul prezintă diferite nuanţe de cenuşiu. Culoarea aceasta cenuşie se observă şi la spărturi în miezul pastei. Spre exterior se păstrează şi urme de fum; datorită formei vasului fumul a putut ajunge parţial şi pe fundul acestuia. Vasul sarmatic pare a nu fi suferit influenţe autohtone (fig. 1/1).

Cel de-al doilea tip de vas de 8,4 cm înălţime, diametrul mijlocului de 8 cm şi al gurii de 5 cm este evoluat spre forma de căniţă locală şi are fundul plat, corpul mai suplu cu partea inferioară mult înălţată, iar cu cea superioară redusă, gîtul alungit cu gura mai îngustă şi buza mai dreaptă (fig. 1/2). Pasta conţine ca degresant cioburi pisate, ceea ce dă suprafeţelor neregularităţi specifice în asemenea împrejurări. Este mai bine arsă, cu miezul de culoare roşie-cărămizie. Faţa exterioară prezintă pe alocuri pete de fum, nu însă şi pe fundul vasului.

Au fost descoperite trei căniţe întregi cu toartă şi corp rotunjit şi fragmente de la alte două dintr-o pastă fină de culoare cenuşie, bine şi uniform arse, lucrate la roată, de provenienţă carpo-dacică.La două dintre cele trei căniţe întregi — cele mai mici — toartele prezintă o şănţuire longitudinală pe mijloc, iar la cea de-a treia toarta are o secţiune ovală.

Cea mai mică dintre căniţe de 12,3 cm înălţime are un diametru maxim al mijlocului de 9,5 cm şi al gurii de 5,2 cm (fig. 1/3). Ea prezintă pe gît ca decor o canelură în relief, paralelă cu buza la nivelul de la care este prinsă partea superioară a torţii, iar la nivelul inferior un motiv paralel cu primul, format dintr-o şănţuire puţin adîncită. Fundul căniţei, arcuit puţin în afară faţă de punctul de contact cu restul vasului, este adîncit la partea inferioară. Corpul prezintă urme de spărturi recente făcute cu prilejul săpăturilor, dar şi altele mai vechi. La 1 cm şi chiar mai puţin deasupra şănţuirii orizontale adîncite pe corpul vasului, se observă un decor lustruit în formă de val cu bucle neregulate, uneori rotunjite şi alteori în unghiuri cu diferite deschideri, în două registre succesive, realizat cu ajutorul unei pietre ascuţite.

Cea de-a doua căniţă, înaltă de 15,4 cm, are diametrul maxim al mijlocului de 13,2 cm şi al gurii de 9,6 cm (fig. 1/4). Şi aceasta prezintă ca ornament o şănţuire adîncită, ceva mai pronunţată, de data aceasta însă de la un nivel superior locului de fixare a capătului de jos al toartei. Decorul, lustruit cu o piatră cu vîrful mai teşit, este plasat pe verticală, fiind format din linii paralele ce pornesc de sub buză şi care se opresc în dreptul ornamentului adîncit de pe umăr. Au putut fi numărate 30 de asemenea linii mai mult sau mai puţin distincte de jur împrejurul gîtului. Căniţa prezintă spărturi vechi şi noi mai ales la partea inferioară unde se remarcă şi slabe urme de fum. Fundul ei, mai puţin arcuit în afară decît la cea

descrisă anterior şi în parte ciobit, prezintă o adîncitură mai puţin pronunţată la partea inferioară, faţă de celălalt tip de vas menţionat anterior.

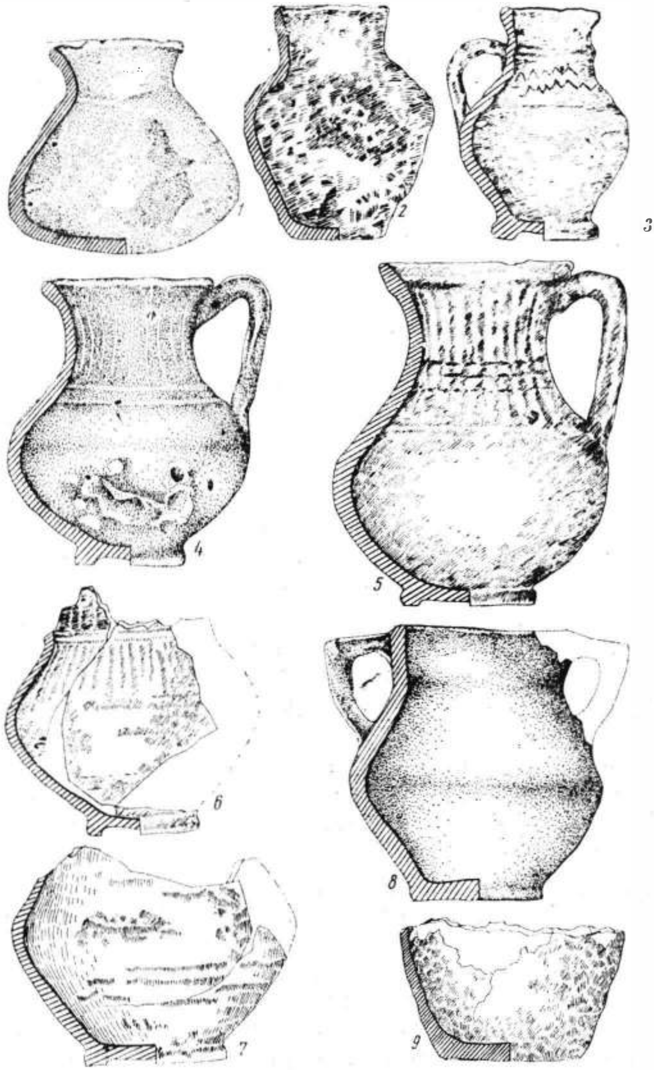

Fig. 1. — Vlăsineşti. *1*, *2*, ceramică sarmatică de la Vlăsineşti ; *3* — *5*, căniţe de provenienţă locală din mormintele sarmatice de la Vlăsineşti ; *6*, 7, fragmente de căniţe, de provenienţă locală din mormintele sarmatice de la Vlăsineşti ; *8*, vas provenind de la o vatră hallstattiană de la Vlăsineşti ; *9*, fragment de vas dacic.

Cea de-a treia căniţă, înaltă de 17,5 cm, are diametrul maxim al mijlocului de 14 cm şi al gurii de 11 cm (fig. 1/5). La aceasta şănţuirile sînt doar cele produse de lucrul la roată, fără a se fi urmărit un scop ornamental. Observăm lustruirea produsă prin folosirea unei pietre cu vîrful mai puţin

ascuţit. Ornamentul nu s-a păstrat decît foarte slab şi nu se poate observa decît pe unele suprafeţe restrînse. El constă tot din linii verticale pornind de sub buză spre partea inferioară a gîtului. Totodată pe gît se pot distinge şi cîteva linii lustruite, orizontale, egal distanţate între ele, dintre care trei se observă mai bine. Piesa este mai bine păstrată decît primele două. Are uşoare ciobiri la gură şi la fundul vasului. Culoarea este de un cenuşiu mai închis, iar suprafaţa este mai aspră, probabil datorită unei calităţi diferite de pastă cu un procent mai mare de nisip. Fundul vasului, puternic arcuit spre exterior, este adîncit fără boltire la partea inferioară, spre deosebire de primele tipuri care nu prezintă o suprafaţă plană.

Din mai multe fragmente au fost reconstituite parţial alte două căniţe.

Prima cu diametrul mijlocului de 13 cm şi cel al fundului vasului de 6 cm (fig. 1/6) a putut fi reconstituită de la umeri în jos, păstrîndu-se şi un fragment de la gît cu un ornament în relief — o canelură orizontală — care marchează linia de unire dintre gîtul şi umerii căniţei. Fundul vasului arcuit spre exterior este adîncit la partea inferioară cu o uşoară boltire spre mijloc. Corpul vasului prezintă urme slabe de ornamentare cu linii verticale mai subţiri sub nervura în relief menţionată mai înainte, şi în benzi mai late tot verticale deasupra nervurii.

Cea de-a doua, cu diametrul mijlocului de 15,70 cm şi al fundului vasului de 7,20 cm (fig. 1/7), este ceva mai mare ca dimensiuni decît cele descrise anterior. Pe partea corpului rămasă intactă observăm o spărtură datorată desprinderii toartei. Fundul căniţei, uşor arcuit spre exterior, este adîncit la partea inferioară cu o mică boltire.

La acestea adaugăm descoperirea a opt perle naturale de dimensiuni reduse şi fără luciu, datorită unei alterări avansate, fragmente ce provin de la o oglindă metalică, printre care şi o margine de factură sarmatică sau nord-pontică, precum şi alte fragmente de obiecte metalice nedeterminabile [5].

Pe aceeaşi zonă la o adîncime şi pe o suprafaţă ce nu au putut fi precizate, mormintele au deranjat o vatră hallstattiană [6], care prezenta în parte urme de arsură şi în raza căreia au fost descoperite mai multe obiecte ceramice.

Piesa cea mai importantă din acest complex hallstattian şi totodată de dimensiunile cele mai mari este un vas cu două toarte, dintre care una ruptă, realizat dintr-o pastă cu miezul cenuşiu şi de culoare neagră — lucioasă la suprafaţă. Vasul, lucrat cu mîna, este înalt de 15,2 cm, avînd diametrul gurii de 11 cm şi cel al fundului de 8 cm (fig. 1/8). Toartele drepte şi plasate puţin oblic de circa 3 cm formează un unghiu ascuţit şi coboară cu o curbură puternic accentuată spre umerii vasului. Acesta are gura puţin evazată spre exterior şi gîtul de dimensiuni mici, corpul de profil bitronconic şi fundul vasului plat. Nu prezintă ornamente incizate sau în relief.

S-au mai găsit: un fund de vas (fig. 1/9) cu diametrul de 7 cm din pastă roşie, folosind ca degresant cioburi pisate; o fusaiolă din ceramică roşie de formă tronconică avînd diametrul bazei de 3,6 cm, fără ornamente

[5] Informaţie E. Haleschi şi N. Drapac.
[6] Informaţie E. Haleschi şi N. Drapac.

și o greutate sferoidală pentru războiul de țesut cu un diametru de 6,1 cm, tot din pastă roșie.

Cu prilejul săpăturii în afara complexului de morminte, spre est, și la o adîncime de 0,50 — 0,60 m, s-au găsit fragmente de ceramică dacică lucrată cu mîna, dintre care unul este decorat cu un brîu alveolar [7]. La adîncimi mai mici și în mod cu totul izolat au fost găsite fragmente ceramice datînd din epoca feudalismului dezvoltat dintre care unele smălțuite [8].

Descoperirea mormintelor de înhumație de la Vlăsinești prezintă o mare însemnătate pentru istoria țării noastre, deoarece sînt aduse noi dovezi cu privire la relațiile populației locale cu popoarele migratoare. Se cîștigă noi informații referitoare la unul dintre aceste popoare, sarmații. S-a putut stabili, cu oarecare aproximație, epoca în care a fost făcută înhumarea pe dealul numit „La Odaie".

Poziția scheletelor, practicarea deformării artificiale a craniului [9], precum și inventarul mormintelor, amănunte legate de însuși ritualul înhumării, ne conduc la concluzia, că avem de a face cu o înmormîntare obișnuită la populația sarmatică [10]. Nu se poate pune problema trecerii carpilor de la ritualul incinerării la cel al înhumării, într-o anumită etapă a dezvoltării lor culturale și cu atît mai puțin a folosirii deformării artificiale a craniului la carpo-daci, ca urmare a preluării acestui ritual de la sarmați [11]. De remarcat este faptul că cimitirul nu este biritual, practicîndu-se în exclusivitate înhumația, ceea ce ușurează pînă la un anumit punct, atribuirea mormintelor acestei populații.

Faptul că aceste morminte se găsesc grupate în număr relativ redus, cum este cazul la Trușești [12], Ștefănești, Mitoc [13], Dîngeni [14], Broscăuți și Pogorăști [15] (jud. Botoșani), Valea Lupului [16] (jud. Iași), precum și în multe

---

[7] Informație E. Haleschi și N. Drapac.

[8] Informație E. Haleschi și N. Drapac.

[9] Admițînd că nu s-a putut observa caracteristica deformării artificiale a craniului la toți cei înhumați aici, aceasta s-a remarcat la unele dintre ele, ceea ce este suficient, după părerea noastră, pentru atestarea existenței obiceiului în discuție.

[10] Prețioase informații cu caracter de sinteză asupra antichităților sarmatice găsim în lucrarea semnată de I. Ioniță, *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*, în *ARII MOLD*, II — III, 1964, p. 311 — 328; Gh. Bichir, *Contribuții la cunoașterea culturii materiale a carpilor*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 675—694; I. Ioniță și V. Ursache, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 211—226; Gh. Bichir, *În legătură cu riturile funerare la carpi*, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 219—236; informații cu privire la descoperiri putînd fi găsite în rapoartele de săpături de pe diferitele șantiere, publicate în *SCIV*, *Materiale* etc.

[11] Gh. Bichir, *art. cit.*, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 230 — 233.

[12] *Șantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, 3, 1952, p. 83; M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul Trușești*, în *SCIV*, 4, 1953, 1 — 2, p. 27 — 28; idem, *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, 5, 1954, 1 — 2, p. 18 — 19.

[13] N. Zaharia, *Cercetările de la Mitoc*, în *Materiale*, 6, 1960, p. 21 — 22.

[14] I. Ioniță, *art. cit.*, în *ARII MOLD*, II — III, 1964, p. 311—312.

[15] *Ibidem*, p. 312—316.

[16] M. Dinu, *Cercetările arheologice de la Valea Lupului (Șantierul arheologic Hlincea-Iași)*, în *SCIV*, V, 1954, 1— 2, p. 250 — 251; idem, *Cercetările de la Valea Lupului*, *SCIV*, 6, 1955, p. 707; idem, *Cercetările de la Valea Lupului*, în *Materiale*, 3, 1957, p. 171 și urm.; idem, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului*, în *Materiale*, 5, 1959, p. 248; idem, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului*, în *Materiale*, 6, 1960, p. 204.

alte locuri, dovedește că sarmații nu au pătruns dintr-o dată și în număr mare pe teritoriul țării noastre, ci în grupuri mici pe rînd [17].

Cănița carpică, folosită în marea majoritate a mormintelor sarmatice, dovedește în primul rînd strînsele legături ale acestora cu carpii, care în secolele II—III e.n. au ajuns la o înfloritoare situație economică, reprezentînd o forță politică și militară demnă de luat în seamă [18], dar totodată marchează și o pronunțată interferență culturală carpo-sarmatică, aceste împrumuturi producîndu-se în ambele sensuri [19].

Reținem faptul că deformarea artificială a craniului nu a fost practicată de către toate semințiile sarmatice, iar primele migrații ale acestei populații s-au făcut de către seminții ce nu practicau acest ritual. La acestea adăugăm că abia spre mijlocul secolului al III-lea e.n. au pătruns pe teritoriul țării noastre primii sarmați, care practicau deformarea craniului [20]. Se impune deci reconsiderarea datării multora dintre mormintele sarmatice, apreciate ca fiind mai vechi, printre care amintim și pe acelea de la Vlăsinești [21].

Existența în mormintele de la Vlăsinești a unor vase tipic sarmatice nu duce în mod obligatoriu — deși ne-ar tenta — la stabilirea unei datări într-o epocă anterioară folosirii deformării artificiale a craniului de către populația sarmatică pătrunsă în țara noastră, mai ales că, în această perioadă, nici o altă populație de pe teritoriul țării nu practica acest ritual.

La aceasta se adaugă și faptul că în regiunea de nord a Moldovei în toate cimitirile de înhumație, apreciate ca fiind de proveniență sarmatică, se semnalează un număr mai mic sau mai mare de înhumați cu deformări craniene.

Datorită și acestei împrejurări, se poate ajunge la concluzia că populația de origine sarmatică a pătruns pe la mijlocul secolului al III-lea spre nordul Moldovei unde s-a menținut, în grupuri izolate, în cea de-a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. și în secolul următor pe văile rîurilor în zona de cîmpie [22].

Este de presupus că sarmații au pătruns în aceste locuri venind dinspre sud, urcînd pe firul apelor în zonele de stepă, iar de aici au înaintat spre nord și nord-vest, de unde vor fi pătruns în secolul următor și în cîmpia Panoniei.

În funcție de aceste evenimente și împrejurări caracteristice pentru întreaga zonă de nord a Moldovei, mormintele de la Vlăsinești trebuie datate în cea de-a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., perioadă în care și relațiile cu populația locală carpo-dacică erau foarte strînse, iar împrumuturile culturale reciproce erau numeroase [23], fapt confirmat și de inventarul mormintelor.

Am menționat că unele dintre cănițele descoperite în morminte prezentau urme de fum. Deoarece nu am avut posibilitatea de a avea la dispoziția cercetării noastre osemintele celor înhumați, — acestea fiind

[17] I. Nestor, *Ist. Rom*, I, 1960, p. 679 ; I. Ioniță, *art. cit.*, în *ARHMOLD*, II — III, p. 323.
[18] I. Nestor, *op. cit.*, p. 676—680.
[19] I. Ioniță și V. Ursache, *art. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 222—224.
[20] Gh. Bichir, *art. cit.*, în *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 231—232.
[21] Gr. Foit, *Mormintele sarmatice de la Vlăsinești*, în *Zori noi*, nr. 5223, 1964.
[22] I. Nestor, *op. cit.*, p. 678—679.
[23] *Ibidem*, p. 676—678.

turnate de către lucrători o dată cu pămîntul săpat în barajul înălţat la „Iazul Nou" —, nu avem certitudinea că este vorba de ritualul arderii parţiale a morţilor în groapă, ritual de altfel practicat tot de sarmaţi, însă mult mai rar [24].

Descoperirea de la Vlăsineşti aduce noi elemente, care contribuie astfel la precizarea perioadelor de pătrundere a sarmaţilor pe teritoriul patriei noastre, punînd într-o nouă lumină prezenţa acestei populaţii în regiunea de nord a Moldovei.

LES TOMBES SARMATES DE VLĂSINEŞTI (DÉPARTEMENT DE BOTOŞANI)

RÉSUMÉ

À la suite des travaux entrepris pour l'aménagement d'un lac artificiel sur le territoire „La Ocoale" de la C.A.P. de Vlăsineşti, sur la rive gauche du Başeu, à environ 800 m de cette rivière, on a découvert 8 tombes d'inhumation sarmates à 1 — 1,50 m de profondeur, orientées N — S.

Les tombes ont été interceptées à un niveau supérieur d'un foyer hallstattien. Parmi les pièces découvertes à ce niveau, on peut signaler un vase à deux anses dont l'une est brisée en pâte cendrée et surface noire luisante, fait à la main, le fond d'un autre vase, fait de même à la main et de couleur rouge, une toupie de fuseau en céramique à la forme d'un tronc de cône et un poids sphéroïdal pour le métier à tisser.

L'inventaire des tombes contient trois cruchons entiers à une anse et deux partiellement conservés, façonnés au tour, de couleur cendrée, en pâte fine et bien brûlée, de facture carpo-dace ; deux cruchons sans anse, de couleur rouge brique, faits à la main, en pâte inférieure, incomplètement brûlés, d'origine sarmate ; 8 perles et plusieurs fragments d'un miroir métallique.

La majorité des inhumés présentaient des déformations craniennes artificielles. Les tombes datent de la seconde moitié du IIIe siècle de notre ère.

La découverte de Vlăsineşti confirme les appréciations déjà faites concernant le rituel de l'enterrement chez les Sarmates, leur préférence pour les régions de steppe et leurs relations étroites avec les carpo-daces.

En tenant compte des découvertes sarmates connues jusqu'à présent dans la région du nord de la Moldavie, on peut préciser que cette population a pénétré là pendant la seconde moitié du IIIe siècle de notre ère. En passant le long de l'arc carpatique les groupes des Sarmates sont arrivés au siècle suivant jusque dans la plaine de Pannonie.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Vlăsineşti. 1 — 2, céramique sarmate de Vlăsineşti ; 3 — 5, cruchons de provenance locale des tombes sarmates de Vlăsineşti ; 6 — 7, fragments de cruchons de provenance locale, des tombes sarmates de Vlăsineşti ; 8, vase, provenant d'un foyer hallstattien de Vlăsineşti ; 9, fragment de vase dacique.

---

[24] V. Christescu, *Les stations préhistoriques de Vădastra*, în *Dacia*, 3—4, 1927—1932, p. 209 ; I. Ioniţă, *art. cit.*, în *ARH MOLD*, 2—3, 1964, p. 319.

NECROPOLA DE LA ZVORÎȘTEA

DE

MIRCEA IGNAT

Cu ocazia săpării unor canale de irigații în primăvara anului 1967 în locul numit „Bahnă" din satul Dealu (com. Zvorîștea, jud. Suceava), s-a găsit un bogat material arheologic, ceea ce a determinat colectivul Muzeului din Suceava să efectueze o cercetare de suprafață [1], recuperîndu-se și cîteva obiecte. Locul amintit, înălțat puțin față de șesul înconjurător, se află în valea Siretului la circa 2,5 km de albia actuală a rîului, la poalele terasei superioare de pe malul drept.

Pentru precizarea diferitelor depuneri arheologice semnalate în toamna anului 1969 s-au întreprins săpături trasîndu-se două secțiuni (fig. 1).

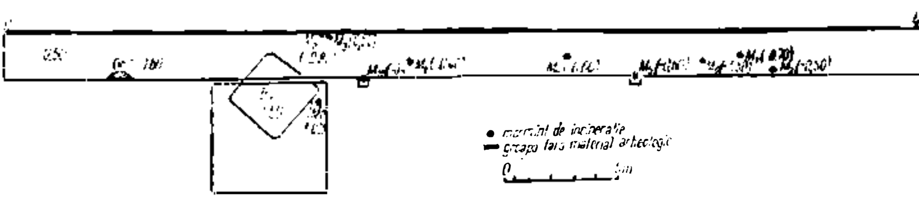

Fig. 1. — Zvorîștea 1969. Secțiunea a II-a.

Cu acest prilej, pe lîngă existența unei necropole de incinerație din primele secole ale erei noastre s-au observat și două niveluri de locuire. Cel mai vechi, datat în secolul al XIII-lea, este reprezentat printr-un bordei în care s-au găsit vase întregibile, numeroase fragmente ceramice și cîteva obiecte de metal. Al doilea nivel de locuire, deranjat în cea mai mare parte de lucrările agricole, aparține evului mediu (secolele XVI — XVII).

În cursul cercetărilor arheologice au fost descoperite 10 morminte de incinerație îngropate, între 0,40 și 0,80 m adîncime, în pămîntul negru-măzăros a cărui culoare uniformă nu ne-a permis observarea dimensiuni-

[1] Cercetările de suprafață au fost efectuate de Grigore Foit și Tamara Constantiniuc, cărora pentru informațiile furnizate le exprimăm și aici mulțumirile noastre. Mulțumim și cercetătorului Gheorghe Diaconu, care ne-a dat indicații prețioase.

S C I V, tomul 21, nr. 4, p. 675–682, București, 1970

lor gropilor de morminte. De asemenea nu au apărut elemente care să indice prezența unor semne de mormînt și nici suprapuneri ale acestora. La nivelul de săpare a gropilor au fost găsite numeroase fragmente ceramice lucrate la roată și cu mîna de dimensiuni mici, arse secundar, a căror răspîndire s-ar putea explica prin spargerea rituală a vaselor aduse de pe rug. Tot la acest nivel s-a găsit și o fusaiolă de formă bitronconică trecută prin foc (fig. 3/4).

În ceea ce privește gradul de ardere al oaselor se poate remarca foarte puternica lor calcinare și că unele morminte (M. 9 și M. 10) conțin puține resturi osteologice în comparație cu altele (M. 6 și M.7), aceasta datorîndu-se în primul rînd vîrstei celor incinerați [2]. Menționăm că majoritatea urnelor au fost îngropate inițial cu unele lipsuri, mai ales din jumătatea superioară.

După rit în necropola de incinerație de la Zvorîștea [3] se pot distinge mai multe tipuri de înmormîntare :

— Oase umane calcinate depuse în groapă (M. 5 și M. 8) ;

— Oase umane calcinate depuse în groapă, acoperite cu fragmente dintr-un vas trecut prin foc (M. 7) ;

— Oase umane calcinate depuse în urnă acoperită de mai multe fragmente ceramice de la vase diferite arse secundar (M. 1) ;

— Oase umane calcinate depuse în urne, arse secundar, fără capac (M.2, M.3, M.4, M.6, M.9 și M.10).

Mormintele descoperite sînt lipsite de inventar, oferindu-ne spre cercetare numai materialul ceramic care constă din 7 urne întregibile și mai multe fragmente. Pe lîngă acestea includem în prezentarea de față și ceramica recuperată prin cercetările făcute în 1967, din care s-au putut reconstitui parțial sau în întregime încă trei urne și un capac (fig. 2/1, 4, 8, 9).

Din punct de vedere al tehnicii de execuție, ceramica se poate grupa în două mari categorii : ceramică lucrată la roată și ceramică lucrată cu mîna, acestea fiind reprezentate cantitativ în proporții aproape egale.

Din prima categorie se remarcă urnele din pastă cenușie cu buza adusă puțin în exterior, corpul sferic și fundul inelar. Acestui tip îi corespund patru urne, dintre care două întregibile. Urna din M. 3 (fig. 2/2) cu o formă zveltă, cu buza rotunjită și cu diametrul gurii mai mare ca acel al fundului, are un mic prag la linia de demarcație între gît și corp. Aceasta își găsește bune analogii în necropolele de la Lipița [4], Zvenigorod [5] și Sucea-

---

[2] În urma examenului antropologic s-a constatat că M. 1, M. 3, M. 4, M. 6 și M. 7 aparțin unor adulți, iar M. 2, M. 5, M. 9 și M. 10 aparțin unor copii între unu și nouă ani. Analiza antropologică s-a făcut la Catedra de antropologie a Universității „Al. I. Cuza"— Iași, de către Maria Cristescu și Dan Botezatu, cărora le aducem mulțumirile noastre și pe această cale.

[3] Nu excludem posibilitatea ca în această necropolă să fie practicată și înhumația. În anul 1967 s-a găsit un astfel de mormînt despre inventarul și orientarea căruia nu avem nici o informație.

[4] M. I. Smișko, *Раннеславянская культура поднестровья в свете новых археологических данных*, în *KS*, XLIV, 1952, fig, 12/6 ; idem, *Доба похів поховнь в західних областях УРСР*, în *Археологія*, II, Kiev, 1948, pl. II/6.

[5] I. K. Sveșnicov, *Могильники липицкой культуры в Львовской области*, în *KS*, LXVIII, 1957, p. 65 — 66, pl. 22/1, 10 și 19.

va[6], prin forma ei fiind un vas tipic al culturii Lipița. Asemănătoare, dar cu corpul mai bombat este și urna din M. 6 (fig. 2/3). Despre urnele fragmentare se poate spune numai că aveau corpul sferic și fundul inelar, întrucît partea superioară a acestora lipsește (fig. 2/4,7). Urnele din pastă cenușie amintite mai sus și mai ales urna din M. 3 își găsesc analogii în cultura

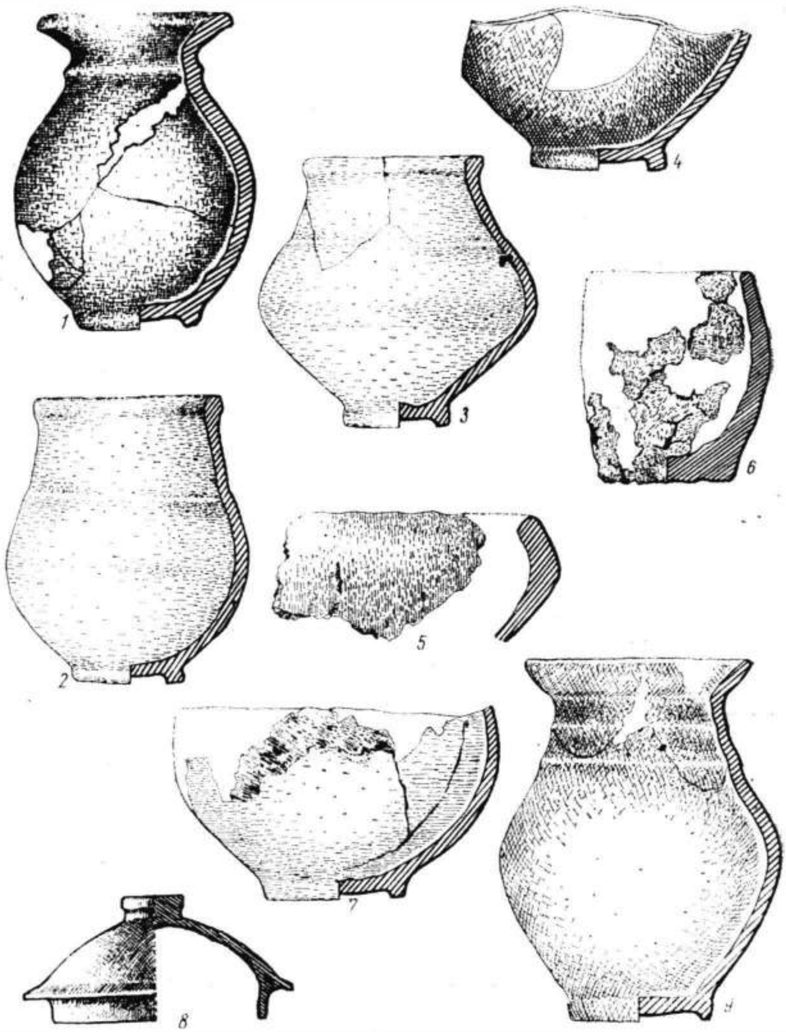

Fig. 2. — Zvoriștea. Urne funerare, *1, 4, 8, 9*, din morminte distruse ; *2*, M3 ; *3*, M 6 ; *5*, fragment de castron găsit la nivelul necropolei ; *6*, M 9 ; *7*, M 2.

[6] Cimitirul de incinerație de la Suceava il atribuim mai curînd culturii Lipița și nu culturii Poienești, așa cum s-a încercat ; cf. Gh. Bichir, *La civilisation des Carpes (IIe—IIIe siècle de n. è.) à la lumière des fouilles arhéologiques de Poiana—Dulcești, de Butnărești et de Pădureni*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, fig. 1, harta descoperirilor carpice din Moldova ; vezi și Gr. Foit, *Cimitirul dacic de la Suceava*, în *Muzeul Suceava. Studii și materiale. Istorie*, II, 1970 (în pregătire).

Lipița, acest tip de urne fiind mult mai rar întîlnit în necropolele culturii Poienești [7].

Alături de urnele din pastă cenușie s-au găsit și două urne din pastă cărămizie, cu fundul inelar și corpul înalt. Prima, cu o formă bitronconică, are gura largă și buza lată, răsfrîntă oblic în afară și două dungi paralele în relief (fig. 2/9). A doua urnă are corpul sferic, buza rotunjită, răsfrîntă mult în afară și o dungă în relief sub ea (fig. 2/1). Spre deosebire de urnele cenușii, urnele din pastă cărămizie din necropola de la Zvorîștea sînt caracteristice culturii carpice, unde se cunosc exemplare aproape identice în necropolele de la Poienești [8], Pădureni [9], Bărboasa [10], ca și capacul recuperat în anul 1967 care eventual făcea parte din inventarul unui mormînt distrus (fig. 2/8). Acesta este terminat la deschiderea maximă cu o margine oblică, puțin îngroșată și cu rama de asamblare scundă, fiind asemănător cu cele descoperite la Dumitreștii Gălății [11] și Bărboasa [12].

Ceramica lucrată cu mîna este reprezentată prin patru urne funerare întregibile și numeroase fragmente. Dintre fragmente se deosebesc cîteva care prin forma lor arată că provin din vase cu pereții drepți sau arcuiți spre interior, ornamentate cu brîie alveolate sau brîie simple aplicate imediat sub buză și cu proeminențe sau alveole executate direct pe suprafața vasului (fig. 3/1 — 3, 6, 7). Acest tip ceramic, atît prin pastă cît și prin repertoriul decorului, aparține ceramicii dacice, fiind bine cunoscut în cultura Lipița [13].

Alături de ceramica dacică s-a găsit și o ceramică din pastă cărămiziu-gălbuie, ce conține cioburi pisate, pe care o considerăm străină culturilor Lipița și Poienești. Acestui tip îi corespund cele patru urne, din care două (M. 1 și M. 4) au fundul îngust și gura largă, cu umerii rotunjiți, cu buza scoasă mult în afară, iar la urna din M. 1 s-au observat ușoare alveolări (fig. 3/9, 11). Vase asemănătoare s-au găsit în necropolele de la Leg Piekarski [14], Lachmirowice [15] și Tuchlinio [16] din aria culturii Przeworsk, unde

---

[7] Ion Ioniță, *Necropola daco-carpică de la Dumitreștii Gălății (județul Iași)*, în *ARH MOLD*, VI, 1969, p. 125 și fig. 4/1 și 2.

[8] R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești*, în *Materiale*. I, p. 450 și fig. 357/1 (tipul 3).

[9] Sebastian Morintz și Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 489, fig. 1/1 ; cf și Gh. Bichir, *Necropolele de tip Poienești din Moldova și relațiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în *SCIV*, XII, 1962, 2, pl. I/tip 5/1.

[10] C. Buzdugan și V. Căpitanu, *Necropola daco-carpică de la Bărboasa-Bacău*, în *Carpica*, I, 1968, p. 202, fig. 3/1,3.

[11] Ion Ioniță, *op. cit.*, p. 129, fig. 6/1.

[12] C. Buzdugan și V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 204, fig. 5/4.

[13] M. Śmiszko, în *Przyczynki do Poznania epoki cesarstwa Rzjmskiego Południowo-wschodnig Polski* (*Matériaux de l'époque romaine au sud-est de la Pologne*), Liov, 1934, p. 31.

[14] Lech Leciejewicz, *Nowy grób z importami rzymskimi w Łęgu Piekarskim, pow. Turek* (*Un nouveau sépulcre avec importations romaines à Łęg Piekarski, arrondissement de Turek*), în *Archeologia*, VII, 1955, Varșovia — Wroclaw, 1957, p. 102 — 112, fig. 14/c. Vasul este datat în prima jumătate a secolului al II-lea e.n. pe baza a numeroase importuri romane.

[15] Bonifacy Zielonka, *Cmentarzysko z okresu cesarstwa rzymskiego w Lachmirowicach w pow. inowrocławskim* (*Un cimetière de la période romaine à Lachmirowice, distr. d'Inowroclaw*), în *Przeglad Archeologiczny*, IX, 2 — 3, 1951 — 1952, 27 — 28, pl. 21/1. Necropola este datată în secolul al III-lea e.n.

[16] Lucja Okuliczowa, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Tuchlinic, pow. Wyszków*, în *WiadArch*. tom. XXX, 3/4, Varșovia, 1964, fig. 15/j și 18/i. Necropola este datată la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea.

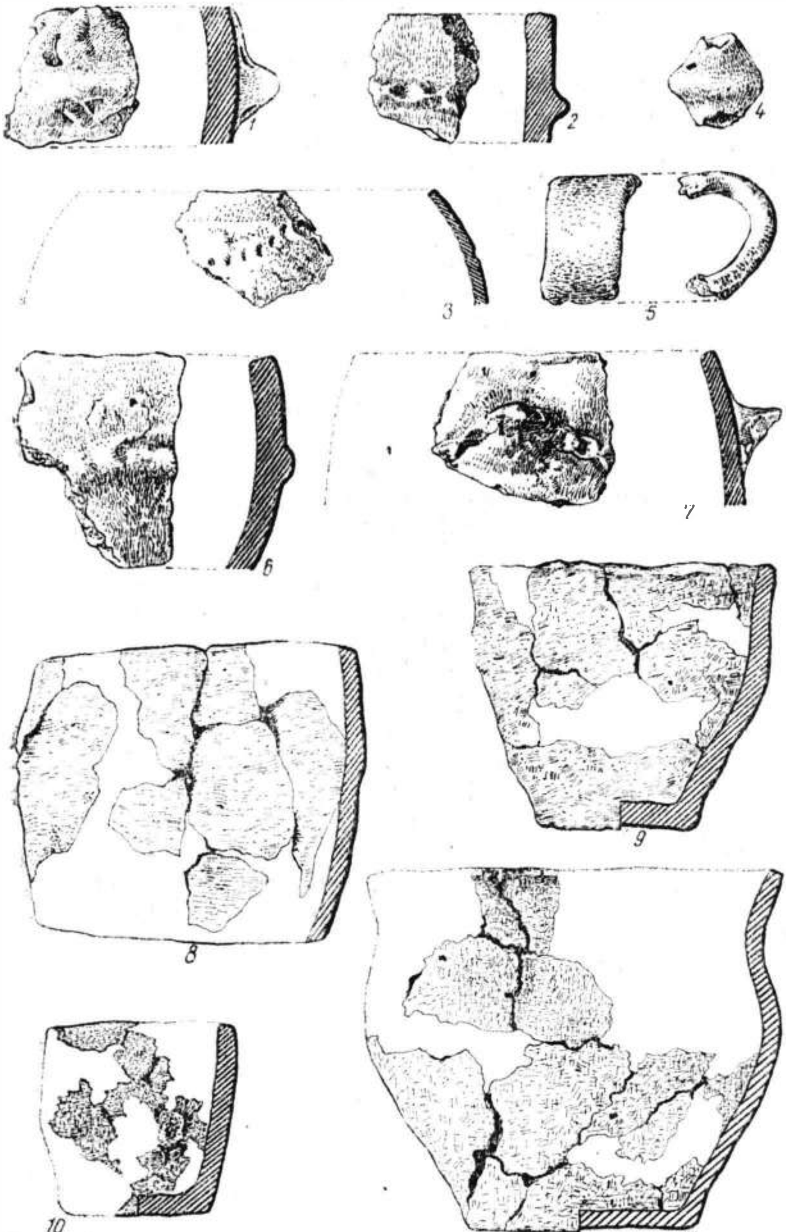

Fig. 3. — Zvoriștea. *1*, *2*, *3*, *5*, *6*, *7*, fragmente ceramice ; *4*, fusaiolă ; *8*, M 7 ; *9*, M 1 ; *10*, M 10 ; *11*, M 4.

sînt frecvente şi caracteristice. Tot de această arie se leagă şi urnele în formă de borcan [17], dintr-o pastă extrem de sfărîmicioasă, de dimensiuni mici, cu fundul rotund sau oval, cu o uşoară reliefare spre exterior, cu marginea dreaptă sau adusă puţin înăuntru (fig. 2/6 şi 3/10). Pe lîngă vasele menţionate, cele cîteva fragmente de aspect „hallstattian" de culoare neagră-cenuşie, dintre care se remarcă o buză de castron (fig. 2/5) caracteristică culturii Przeworsk, întăresc prezenţa unor vestigii a căror origine trebuie căutată pe malurile Vistulei.

Cercetarea materialului ceramic subliniază prezenţa vestigiilor de tip Poieneşti şi a celor ale culturii Lipiţa, cu toate că acestea din urmă nu sînt conturate prin materialele cele mai tipice, împreună cu elemente ce aparţin culturii Przeworsk. Alături de ceramică, analiza ritului funerar cu variantele sale face posibilă încadrarea culturală şi cronologică a necropolei de la Zvorîştea, bineînţeles avînd în vedere dificultăţile cauzate de cunoaşterea unui număr redus de morminte lipsite la rîndul lor de inventar.

Dacă prima variantă a ritului funerar din necropola de la Zvorîştea nu ne poate furniza nici un element în discuţia noastră, întrucît depunerea oaselor calcinate pe fundul gropilor este cunoscută în cimitirele de tip Poieneşti[18] şi cele ale culturii Przeworsk [19], celelalte trei variante sînt suficiente pentru lămurirea unor aspecte particulare ale acestei necropole. În mod deosebit se remarcă ritul arderii secundare a fragmentelor ceramice (de la un vas sau mai multe) ce au servit ca acoperămînt fie oaselor calcinate, fie urnelor, fiind la rîndul lor şi ele trecute prin foc. Acest obicei, aşa cum s-a subliniat, nu a fost practicat de către purtătorii culturii Lipiţa şi nici de către carpi, fiind necunoscut lumii dacice [20].

Descoperiri asemănătoare, atît în ceea ce priveşte ritul funerar, cît şi prezenţa elementelor de tip Przeworsk, sînt cunoscute pe Nistrul superior şi în Muntenia. La Tîrgşor, atît în cuprinsul unei aşezări datată între mijlocul secolului al III -lea şi începutul secolului următor [21], cît şi în faza a II-a a necropolei de aici [22], au fost găsite vestigii de factură nordică. Materiale asemănătoare au apărut, în cursul cercetărilor recente şi la Lunca-Străuleşti [23], aşezare datată în prima jumătate a secolului al III-lea e.n. Aceste elemente, puse pe seama unor grupe Przeworsk situate deja printre băştinaşii din Muntenia în secolul al III-lea e.n., sînt considerate

---

[17] *Ibidem*. fig. 10/d şi h; Lech Leciejewicz, *op. cit.*, fig. 14/i; Stanisław Buratyński, *Zagadkowe znaki na dnie naczynia wczesnorzymskiego z Wyciąży w pow. Krakowskim*, în *Przeglad Archeologiczny*, X, 29 — 31, 1954 — 1956, Poznan — Wroclaw, 1958, p. 382 — 385, fig. 1/a şi b.

[18] Gh. Bichir, *op. cit.*, în *Dacia*, *N.S.*, XI, 1967, p. 200.

[19] Lucjia Okuliczowa, *op. cit.*, p. 372 — 387.

[20] Gh. Diaconu, *Despre taifali în lumina cercetărilor arheologice (aspectul Tîrgşor-Olteni)*, în *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 471 şi notele 15 şi 16; idem, *Tîrgşor. Necropola din secolele III-IV e.n.*, Bucureşti, 1965, p. 31 şi nota 69.

[21] Gh. Diaconu, *Noi contribuţii la cunoaşterea culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov*, în *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 449, nota 47.

[22] Idem, *Tîrgşor. Necropola din secolele III-IV e.n.*, p. 32 — 35.

[23] M. Constantiniu, *Unele date referitoare la aşezările din sec. III—IV de la Străuleşti*, comunicare la Sesiunea ştiinţifică de la Iaşi, din 27—29 decembrie 1969. Mulţumim şi pe această cale autoarei pentru informaţiile furnizate.

ca o avangardă a cerneahovienilor al căror rol în formarea culturii din secolul al IV-lea a fost subliniat în numeroase studii [24].

Dintre descoperirile din bazinul superior al Nistrului cităm : necropolele de la Zvenigorod şi Bolotnoe [25], atribuite secolelor I — II e.n., şi aşezarea de la Nezvisko [26], unde nivelul Lipiţa este datat în secolele I—II e.n., eventual, după unele fragmente de amfore, pînă la începutul secolului al III-lea e.n. În aşezarea şi necropolele amintite alături de materiale ce aparţin culturii Lipiţa s-au observat obiceiuri funerare (depunerea armelor în morminte, arderea pe rug a inventarului funerar şi a urnelor) şi s-au găsit vestigii (ceramică, arme) provenite din aria culturii Przeworsk, arătînd un proces de convieţuire şi asimilare a unor ritualuri şi elemente de cultură materială [27].

Situată între aceste două regiuni, necropola de la Zvorîştea este asemănătoare mai degrabă cu descoperirile de pe Nistrul superior, nu numai prin apropierea geografică ci şi prin ceramica dacică de factură Lipiţa, găsită în necropolă. Reflectînd convieţuirea purtătorilor culturii Przeworsk cu cei ai culturii Lipiţa, necropola de la Zvorîştea indică şi participarea unor grupe de carpi la această convieţuire într-o zonă de întrepătrundere din nordul Moldovei care a permis unele schimburi culturale. În acest sens amintim că au fost recunoscute influenţe de origine Przeworsk în cultura carpică [28], la care adăugăm şi obiceiul arderii pe rug a urnelor aşa cum s-a constatat la Văleni-Roman [29] şi la Dumitreştii Gălăţii [30]. Menţionăm că în necropola de la Dumitreştii Gălăţii, care are unele afinităţi cu cea de la Zvorîştea, s-a descoperit o groapă cu materiale „hallstattiene" tîrzii [31], pe care eventual le-am putea atribui unor vestigii de origine Przeworsk, tiind cunoscut faptul că în această cultură se găseşte o astfel de ceramică.

Atît materialul ceramic, cît şi ritul de înmormîntare din necropola de la Zvorîştea ne îndreaptă spre culturi diferite, reflectînd convieţuirea mai multor neamuri : triburi est-germanice, carpi şi purtători ai culturii Lipiţa, cultură atribuită tribului dacic al costobocilor [32]. Despre „ţara" acestora aflăm din sursele literare antice că a fost disputată de triburile germanice ale lacringilor şi astingilor, cînd Dacia era guvernată de Sex. Cornelius Clemens (170 — 172 e.n.) [33]. Este foarte probabil ca ştirile

---

[24] Gh. Diaconu, *Nordnordöstliche Elemente in der Tschernyachow-Sîntana de Mureş-Kultur*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 299—306 ; idem, *Tîrgşor...*, p. 115—126, cu întreaga bibliografie a problemei.

[25] I.K. Sveşnicov, *op. cit.*, p. 63—75.

[26] G. I. Smirnova, *Підсумки досліджень верхніх шарів незвиського поселення*, în *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Kiev, 1959, vol. II, p. 87—101.

[27] Gh. Diaconu, in *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 474 şi 476.

[28] *Ibidem*, p. 477—478.

[29] Ion Ioniţă şi Vasile Ursache, *Noi date arheologice privind riturile funerare la carpo-daci*, în *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 214—215.

[30] Ion Ioniţă, *op. cit.*, în *ARH MOLD*, VI, p. 132—133.

[31] *Ibidem*, p. 123, nota 2.

[32] N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor : costobocii*, în *Buletinul Universităţilor Babeş şi Bolyai*, seria Ştiinţe sociale, Cluj, I, 1956, 1—2, p. 186 şi nota 47.

[33] Dio Cassius, LXXI, 12, 1—2 ; cf. şi M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 71—72 ; N. Gostar, *op. cit.*, p. 186—190 ; R. Vulpe, în *Din istoria Dobrogei*, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 160.

literare să reflecte pătrunderea grupelor Przeworsk — cultură atribuită și acestor triburi germanice — în aria culturii Lipița, furnizîndu-ne totodată și un prețios element cronologic. Avînd în vedere inventarul și prezența vestigiilor de tip Przeworsk nu este exclus ca necropolele de la Zvenigorod și Bolotnoe, precum și așezarea de la Nezvisko, care dovedesc conviețuirea dintre triburile dacice și cele est-germanice, să dateze către sfîrșitul secolului al II-lea e.n. și începutul secolului următor, deci într-o etapă finală a culturii Lipița, cînd a început deplasarea neamurilor germanice spre est și sud-est. Aceeași datare o propunem și pentru cimitirul de la Zvorîștea, care indică o fază în înaintarea dinspre regiunile nordice, către Dunărea Inferioară a noilor veniți.

Un ecou al acestei deplasări ar putea fi găsit și în ascunderea tezaurelor monetare, numeroase în Moldova la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea [34], dintre care o parte pot fi legate de aceste frămîntări etnice, prevestitoare ale migrațiilor ce vor urma.

LA NÉCROPOLE DE ZVORÎȘTEA

RÉSUMÉ

Au cours des recherches archéologiques au lieudit « Bahnă », du village de Dealul (commune de Zvorîștea, départ. de Suceava) on a découvert 10 tombes d'incinération, sans mobilier. La céramique trouvée dans la nécropole provient de certaines aires culturelles différentes, attestant ainsi une cohabitation de plusieurs peuplades. En effet on a découvert de la céramique de type Poienești (fig. 2/1 ; 2/8,9), de la céramique dacique de facture Lipița (fig. 2/2, 3 ; 3/1 — 3, 6,7), à côté de celle des porteurs de la civilisation de Przeworsk (fig. 2/6 ; 3/8 — 11), attribuées à certaines tribus est-germaniques. À part la céramique, on constate aussi le rite de la crémation secondaire des urnes, inconnu aux civilisations de Poienești (Carpes) et de Lipița (Daces du Nord ; Costoboces).

Des monuments similaires ont été découverts à Zvenigorod et Bolotnoé, monuments qui attestent la pénétration de certains groupes de porteurs de la civilisation de Przeworsk dans le cadre de la civilisation de Lipița. Ces déplacements ethniques ont dû probablement survenir vers la fin du IIe siècle n.è., époque à laquelle remonte la nécropole de Zvorîștea, selon les informations de Dio Cassius (LXXI, 12, 1 — 2).

Il est probable qu'à cette cohabitation des porteurs de la culture Przeworsk et de ceux de la civilisation de Lipița se joignirent, sur une zone limitée au nord de la Moldavie, certains groupes de Carpes, ainsi que l'attestent les quelques urnes qui présentent de fortes analogies avec des exemplaires provenant des cimetières de la civilisation de Poienești.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Zvorîștea 1969. IIe section.

Fig. 2. — Zvorîștea. Urnes funéraires. 1, 4, 8, 9 provenant de tombes détruites ; 2, M 3 ; 3 M 6 ; 5, fragment d'un bol trouvé au niveau de la nécropole ; 6, M 9 ; 7, M 2.

Fig. 3. — Zvorîștea. 1, 2, 3, 5, 6, 7. Fragments céramiques ; 4, une fusaïole ; 8, M 7 ; 9, M 1 ; 10, M 10 ; 11, M. 4

[34] B. Mitrea, *Contribuții numismatice la istoria triburilor daco-getice din Moldova în a doua jumătate a sec. al II-lea e.n.*, în *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 159—177.

PIESE ARHITECTURALE INEDITE DIN CETATEA TROPAEUM TRAIANI

DE

AL. BARNEA

Monumentele descoperite la Adamclisi în cetate și în preajma acesteia au fost publicate în majoritatea lor încă de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru de către specialiștii români care au întreprins cercetări în această regiune. Amintim pe Gr. Tocilescu, G. Murnu, arh. I. Oegăneanu ș.a. Vasile Pârvan publică în 1911 sinteza istorică cea mai utilă, expresie vie a stadiului cercetărilor de pînă atunci [1]. Într-un studiu ce nu se voia exhaustiv, G. Murnu tipărește în 1913 *Monumente de piatră din colecția de antichități a muzeului de la Adamclisi* [2], studiu și astăzi foarte util, dar care reprezintă, evident, o selecție. Avînd în vedere și lucrările apărute ulterior, se constată cu ușurință că nu toate piesele sau monumentele descoperite în decursul a trei pătrare de secol în cetatea Tropaeum Traiani au văzut lumina tiparului, la aceasta mai adăugîndu-se și ceea ce a fost descoperit prin săpăturile arheologice reluate în perioada anilor 1968 — 1969. De aceea ne-am propus ca în cele ce urmează să prezentăm un număr de piese inedite, în cea mai mare parte de sculptură arhitectonică, unele descoperite mai demult, iar altele rezultate în urma săpăturilor întreprinse în anii 1968 și 1969. Prezentînd aceste piese, considerăm că îndeplinim un act necesar întregirii cunoștințelor ce le deținem pînă în prezent asupra construcțiilor ridicate în cetatea Tropaeum Traiani în decursul celor cîteva secole de existență a acesteia și, totodată, aducem un modest adaos la opera înaintașilor pe care i-am amintit la începutul lucrării.

1. Placă de plafon (*soffitto a cassettoni*) din calcar, a cărei decorație se repeta pe o altă placă, probabil identică, dar care nu ni s-a păstrat (fig. 1). Are un colț lipsă; în rest s-a conservat în condiții foarte bune. Dimensiuni: lungime 1,65 m, lățime 0,99 m, grosime 0,17 m. Două casetoane (*lacunaria*) acoperă majoritatea suprafeței. Fiecare lacunar, adîncit prin trei profile în trepte, este decorat în centru cu cîte o rozetă, una cu patru

[1] V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, în *BCMI*, IV, 1911, p. 1—12 și 163—191.

[2] G. Murnu, *Monumente de piatră din colecția de antichități a muzeului de la Adamclisi*, în *BCMI*, VI, 1913, p. 97—122.

petale, cealaltă cu șase, încadrate fiecare de un chenar dreptunghiular decorat cu un șir de ove. Chenarul superior, care îl circumscrie pe cel de la nivelul rozetelor, e ornamentat cu un șir de astragale și perle. Al treilea chenar, superficial, este format de un vrej de iederă cu ondulații (*sinusuri*) regulate, în fiecare *sinus* avînd cîte o frunză. Vrejul înconjură ambele

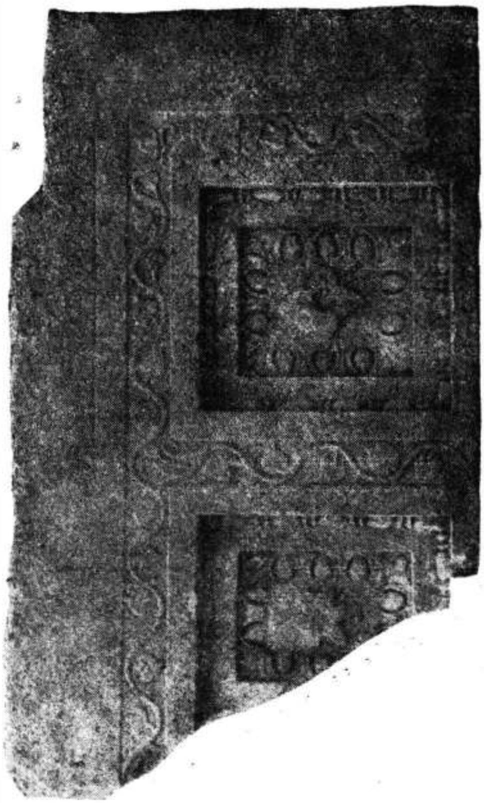

Fig. 1. — Placă de plafon.

casetoane pornind dintr-un vas și continuă pare-se pe placa următoare, cu care făcea pereche *soffitto*-ul nostru, dar care, cum am arătat mai sus, lipsește. Nu cunoaștem proveniența plăcii de plafon, dar în orice caz o putem data în secolul al II-lea e.n. Este una din puținele piese de acest fel cunoscute pînă acum la noi, și totodată una din cele mai elegante [3]. Cu prilejul refacerii din temelie a cetății, sub domnia lui Liciniu și Constantin (316 e.n.), piesa a fost refolosită ca material de construcție la zidul de incintă al cetății, în apropiere de poarta de est, la intrarea în turnul ce flanchează poarta pe latura de nord, unde a și fost găsit.

[3] Semnalăm existența a două plăci de plafon fragmentare în Muzeul național de antichități din București, dintre care una neterminată și cealaltă reprezentată numai de un *lacunar*, provenind, ambele, probabil din Tomis. Alte două fragmente există în Constanța, unul în muzeu, iar celălalt în parcul arheologic. ,,Soffitto''-ul neterminat din M.N.A. va constitui obiectul unui studiu al Gabriellei Bordenache, căreia îi mulțumim pe această cale pentru unele îndrumări date în întocmirea prezentei lucrări.

2. Bloc mare de calcar, încastrat în baza zidului de la turnul de sud al porții de vest a cetății, în apropierea intrării (fig. 2). Dimensiunile blocului: înălțime circa 0,85 m, lățime 0,64 m, grosime circa 0,85 m. Pe bloc este reprezentată, în relief, o roată de car cu opt spițe, de același tip cu roțile carelor ce apar pe metopele monumentului triumfal de la Adamclisi, mai precis pe cele de pe metopele nr. IX, XXXV, XXXVI, XXXVII[4]. Dimensiunile roții: diametrul 0,64 m, lungimea unei spițe 0,225 m, diametrul butucului 0,10 m. Blocul astfel sculptat a putut aparține unui monument de care nu avem cunoștință. Excludem de la început posibilitatea de a fi aparținut sau de a fi fost destinat monumentului triumfal, pentru următoarele motive: a) dimensiunile blocului depășesc cu mult grosimea metopelor trofeului (0,85 m față de circa 0,58; b) dimensiunea roții (diametrul 0,64 m) este prea mare pentru a încăpea într-o metopă alături de alte elemente figurative; c) faptul că reprezentarea roții pe blocul de la poartă este frontală, în timp ce, de fiecare dată, pe metope ea este în perspectivă; d) roata săpată pe bloc este lucrată cu mai multă îngrijire, avînd redată curbura fiecărei spițe, logic și simetric totodată, spre deosebire de reprezentările stîngace ale roților de pe metope. Aceasta presupune un alt artist, desigur, și un alt moment, nu mult deosebit de cel al ridicării trofeului; e) în sfîrșit, se pare că între materialele folosite, în ambele cazuri calcar, există o deosebire calitativă.

Fig. 2. — Bloc de calcar cu roată în relief.

3. Capitel ionic tăiat în calcar parțial spart (fig. 3/1). Dimensiuni: lungime 51 cm, lățime 45 cm, înălțime 20 cm, diametrul cavității pentru coloană 35 cm, diametrul maxim al volutei 17 cm, lungimea volutei 39 cm. Este un capitel de tip clasic, ușor simplificat; în vedere frontală, volutele nu sînt decorate, ci apar netede în secțiune. Capitelul suprapunea o coloană, azi pierdută, cu diametrul superior de 35 cm. Se găsește actualmente pe *via principalis* a cetății și a fost probabil refolosit la *porticus vialis* în secolul al VI-lea e.n.

4. Piatră (cheie ?) de boltă din calcar, descoperită de noi în 1968 în grămada de pămînt și moloz din sectorul P.E.N.[5], între dărîmături și blocuri de calcar de la zidul cetății (fig. 3/2). Dimensiuni: înălțime 46 cm, grosime 50 cm, lățime superioară 33,5 cm, lățimea inferioară 17 cm. Înălțimea

---

[4] F.B. Florescu, *Monumentul de la Adamclisi, Tropaeum Traiani*, ed. a II-a, București, 1961, fig. 140, 166, 167, 168 a și b.

[5] Prescurtarea P.E.N. (= Poarta est, latura de nord) denumește sectorul situat la nord de *via principalis* în interiorul cetății Tropaeum, lîngă poarta de est, unde în anii 1968 și 1969 s-au săpat trei secțiuni late de cîte 2 m fiecare, perpendiculare pe zidul de incintă și pornind de la acesta spre interior (vest), numerotate de la sud spre nord: S_1, S_2, S_3. Între secțiuni a fost lăsat cîte un interval (mal) lat de 1 m, care ulterior a fost desființat.

profilurilor este de cîte aproximativ 2 cm, iar lățimea lor de la centru către exterior de respectiv 3,5 cm, 1,5 cm și 10 cm. Intervalurile privite în același sens sînt de : 16,5 cm, 4 cm, 1,5 cm și 9 cm. Blocul a aparținut aproape sigur unei bolți de la intrarea în turnul dinspre nord al porții de est a cetății și a fost lucrat o dată cu construcția acestui zid, terminată în anul

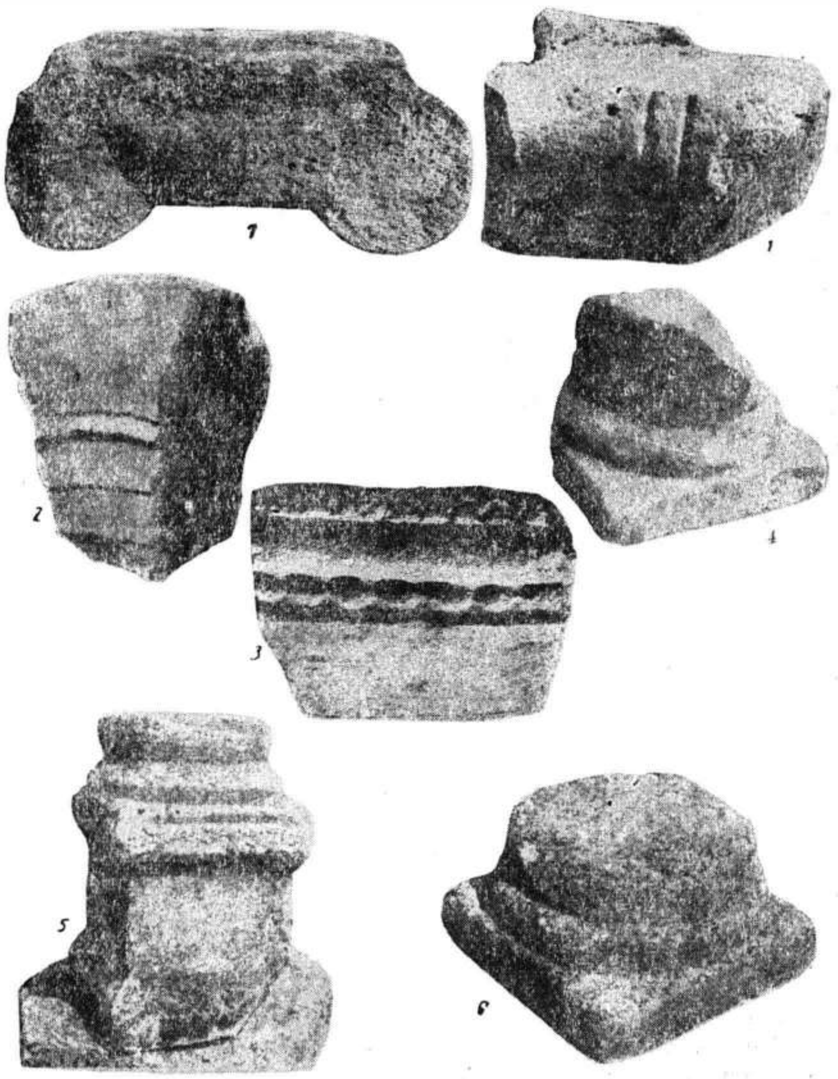

Fig. 3. — *1*, Capitel ionic ; *2*, piatră (cheie ?) de boltă ; *3*, fragment de arhitravă ; *4*, bază de coloană ; *5*, postament de pe *via principalis* ; *6*, bază de coloană de pe *via principalis*.

316 e.n. Fața anterioară este profilată pronunțat, profilurile inegale ca lățime și paralele urmînd arcul bolții. Pe latura dreaptă se află însemnată o cruce de mici dimensiuni, săpată nu prea adînc, reprezentînd, credem, un semn de constructor.

5. Fragment de arhitravă din calcar (fig. 3/3). A fost descoperit de noi în același an cu piesa precedentă în sectorul P.E.N., în a doua secțiune (S2), la 8 m de zidul cetății, la o adîncime de 1,50 m, în strat de moloz și pămînt înroșit de incendiu, pe care-l punem în legătură cu momentul distrugerii cetății către sfîrșitul secolului al IV-lea. Dimensiuni: lungime 36 cm, lățime 29 cm, grosime 12 cm. Este tăiată într-un calcar cochilifer și decorată pe marginea fiecărui registru, de jos în sus, cu un rînd de astragale și un zigzag adîncit. Friza propriu-zisă este bombată. Nu cunoaștem proveniența piesei, dar ea aparține, credem, după factură, perioadei de reconstrucție a cetății din vremea lui Constantin și Liciniu.

6. Bază monolitică de coloană, din calcar gălbui, ușor înroșită de incendiu, descoperită în 1969, în sectorul P.E.N., în stratul de moloz din malul dintre secțiunile 2 și 3 (fig. 4). Dimensiuni : latura bazei 27 — 30 cm, înălțime totală 19,5 cm, înălțimea plintei 12 cm, diametrul 25 cm. Baza

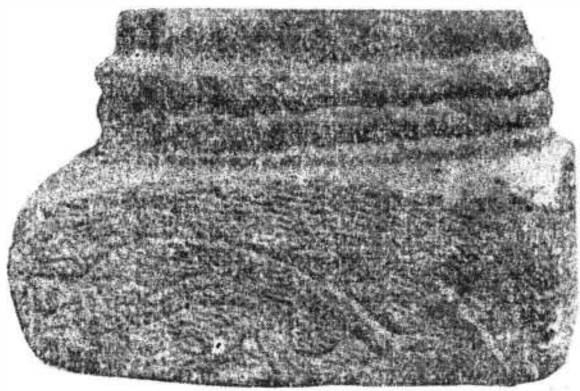

Fig. 4. — Bază de coloană cu astragale și cu reprezentarea delfinului.

are două toruri, cel inferior decorat cu astragale și perle. Nu cunoaștem proveniența piesei. Pe una din fețele laterale ale plintei se află o reprezentare schematică stilizată, pe care o apropiem mai curînd de aceea a unui pește sau delfin. Cît privește datarea confecționării bazei înseși, între predilecția pentru decorarea pieselor arhitectonice cu astragale și perle, specifică mai ales unei perioade mai timpurii (secolul al II-lea e.n. în situația noastră), și aflarea bazei într-o ambianță din secolul al VI-lea e.n. (între care o monedă de la Iustinian), preferăm o cale de mijloc. Aceasta mai ales datorită modului de tăiere și finisare a pietrei, cu striuri mărunte, și tipului de calcar ; ambele comune în special perioadei de reconstrucție a cetății de la începutul secolului al IV-lea.

7. Bază monolitică de coloană din același material cu precedenta, găsită în 1968 în condiții asemănătoare, în același sector, scoasă din stratul de moloz și dărîmături cu evidente urme de incendiu. Dimensiuni : latura bazei 35 cm, înălțimea plintei 7 cm, înălțimea torului 5 cm, înălțime totală 26 cm, diametrul circa 26 cm. Are plinta pătrată, un singur tor și este parțial spartă (fig. 3/4). Nu știm unde a fost folosită. Pentru aceleași motive ca mai sus o încadrăm în aceeași perioadă cu piesa precedentă.

8. Piedestale și baze de coloane existente pe *via principalis*. Pe strada principală a cetății se înalță un număr de patru piedestale de coloană din calcar destul de dur, așezate pe latura de sud a străzii la o distanță de circa 2,50 — 3,50 m unul de altul, în apropierea bazilicii cu transept (fig. 3/5). Dimensiuni: înălțimea piedestalelor venind de la est spre vest este de respectiv 0,88 m, 1 m, 0,68 m, 0,93 m, iar diametrele de cîte 0,35, 0,44, 0,37 și 0,41 m. Piedestalele formează împreună cu baza coloanei de formă tronconică cîte un bloc monolit. Cu excepția unuia singur, piedestalele, inegale între ele ca dimensiuni, sînt de același tip cu două piedestale care au folosit cu siguranță bazilicii cu transept ridicată în a doua jumătate a secolului al V-lea e.n., cînd cetatea se bucură de oarecare liniște [6].

Pe latura de nord a străzii există un număr de 12 baze de coloană, tăiate în calcar gălbui cochilifer (fig. 3/6 și 6/4). Dimensiunile bazelor de coloană oscilează, cu mici diferențe, între următoarele valori: plinta pătrată cu latura de 50 cm și înălțimea de 11 cm, inelul de la baza coloanei, un fel de plintă cilindrică cu diametrul de 47 cm și înălțimea de 7 cm, pornirea coloanei cu diametrul de 42 cm și înălțimea de 9 cm; înălțime totală 27 cm. Distanța dintre bazele de coloană, așezate pe socluri din blocuri paralelipipedice din același material (socluri asemănătoare există și pe latura de sud a porticului), variază de asemenea între 2,50 și 3,50 m. Amintite și de G. Murnu, „acestea sînt simple baze cu un singur torus și plinte patrate" [7]. Ceea ce Murnu numește „torus" am putea socoti mai curînd o brățară sau o plintă cilindrică.

Nu există dovezi precise care să ne indice dacă *porticus vialis* a fost ridicat în momentul refacerii cetății la 316 sau mai tîrziu, așa că nu putem stabili cu certitudine dacă în a doua jumătate a secolului al V-lea asistăm la o construire din temelii sau refacere a porticului, cel puțin pe latura de sud [8]. Presupunem că acesta a fost refăcut mai tîrziu, probabil în vremea lui Mauricius, cînd au fost întreprinse lucrări de restaurare și la bazilica numită „de marmură" [9]. Aceasta datorită atît tipului și materialului bazelor de coloană, cît și aparenței nefolosirii lor, aspecte întîlnite și în cazul capitelurilor ionice-impostă pe care le vom prezenta mai jos, lucrate, se pare, pentru același portic.

9. Piedestal octogonal tăiat din același calcar cochilifer cu bazele de coloană amintite mai sus (fig. 7/1). Se află de mai multă vreme lîngă poarta de est a cetății Tropaeum. Dimensiuni: înălțime 53 cm, latura cornișei și a soclului 19 cm, înălțimea cornișei 10 cm, înălțimea soclului 18 cm. Diametrele torului și coloanei sînt de 38 și, respectiv, 29 cm. Fiecare latură a postamentului este decorată pe soclu cu cîte un arc în plin cintru, asemănîndu-se cu partea superioară a unei ferestre sau bolți în arc roman.

[6] G. Murnu, *Noi săpături în cetatea Tropaeum*, în *BCMI*, II, 1910, p. 159.

[7] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 183. Cele două piedestale amintite aparțineau intrării în narthexul bazilicii cu transept; vezi R. Vulpe — I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 525—526, fig. 34/1 și 35/2.

[8] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 188—189, scrie: „în timpurile următoare — credem, după potolirea furtunii hunice, în a doua jumătate a secolului V —, această stradă a fost restaurată și împodobită, după obiceiul foarte răspîndit în Orientul elenistic și apoi romano-bizantin, cu un *porticus vialis* ...".

[9] *Ibidem*, p. 181.

Nu cunoaştem exact provenienţa acestui piedestal. Presupunem însă că a putut folosi ca bază pentru tribuna, probabil de lemn, a unui amvon care va fi aparţinut vreuneia din bazilicile creştine din cetate, datînd poate din secolul al VI-lea [10]. La o astfel de întrebuinţare s-ar opune doar faptul că nu se observă nici o cavitate pentru fixare în partea superioară. Cît priveşte decorul descris mai sus, lipsa, din cîte cunoaştem, a unor situaţii în care să existe în condiţii analoge o astfel de decoraţie, ne împiedică de la un comentariu justificat al semnificaţiei acesteia. Totuşi, avînd în vedere destinaţia mai sus considerată a piedestalului, sîntem de părere că decoraţia lui poate reprezenta reluarea la mici dimensiuni, schematică, a unui amvon cu balustradă şi stîlpi de susţinere a acoperămîntului.

10. Capiteluri ionice impostă (fig. 5 şi 6/1 — 3). În cetatea Tropaeum Traiani există, descoperite în săpături anterioare [11], un număr de 15 capiteluri ionice-impostă, toate din calcar cochilifer (acelaşi material cu bazele de coloană de pe *via principalis* amintite mai sus), urmînd acelaşi model, chiar dacă se deosebesc prin dimensiuni (mai ales ca înălţime). Dimensiunile lor variază în jurul următoarelor valori : latura impostei circa 60 cm, înălţime totală 23 cm, diametrul coloanei 35 — 40 cm. Majoritatea pieselor au chiar aceste dimensiuni şi arată ca aceea din fig. 5/1. Ca toate capitelurile ionice-impostă, descoperite pînă în prezent în Dobrogea [12], şi acestea au volutele dispuse în front şi nu în diagonală, în colţuri. Volutele, la aceste capiteluri, au devenit simpli cilindri orizontali, uneori încovoiaţi uşor, s-ar putea spune chiar elegant, în jurul capitelului (fig. 5/2), iar în cîteva cazuri, cilindrii sînt subţiaţi şi turtiţi pînă la forma paralelipipedică (fig. 5/3 şi 6/2). Raportul dintre capitel şi impostă, în privinţa înălţimii, variază între aproximativ 1/2 şi 1/3, dar cel mai frecvent este de 1/2, fapt care le dă un aspect mai echilibrat faţă de tipurile obişnuite de capiteluri ionice-impostă, mai ales dacă observăm în plus că, în cazul nostru, artistul a renunţat la reprezentarea fosilizată a desenului volutei în profil. Deşi diferite ca raport între capitel şi impostă, piesele prezentate aici se aseamănă cel mai mult cu o serie de capiteluri ionice-impostă descoperite în bazilica din Callatis, publicate pentru prima oară de O. Tafrali şi considerate neterminate [13]. Capitelurile noastre sînt, credem, contemporane cu bazele de coloană de pe *via principalis*, adică din a doua jumătate a secolului al VI-lea, şi credem că au fost lucrate, ca şi acestea, pentru colonada porticului amintit mai sus. Majoritatea lor se află pe latura de nord a porticului, dar un număr de trei există pe latura de sud, fapt care ne duce la gîndul că în perioada la care ne referim a fost construit sau refăcut (ori a existat această intenţie) porticul pe ambele părţi ale străzii principale din cetate, în treimea ei estică. Deoarece aceste capiteluri ionice-impostă

---

[10] O astfel de situaţie întîlnim la construcţia aproximativ contemporană cu a bazilicii noastre (secolul VI) a bazilicii lui Ioan Teologul din Efes, unde, în partea centrală a bazilicii, s-a găsit un stîlp de marmură asemănător cu piesa prezentată de noi, însă nedecorat şi folosind scopului amintit. G. A. Sotiriu, Ὁ ναὸς Ἰωάννου τοῦ θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ în *ΑΔ*, 1922, Atena, 1924, p. 150 şi fig. 8 şi 25.

[11] Amintite în treacăt de G. Murnu, în *Monumente de piatră...*, p. 104, şi în *Noi săpături...*, p. 159—160.

[12] I. Barnea, *A propos de la sculpture romano-byzantine de Scythie Mineure*, în *Rivista di Archeologia Cristiana*, XLV, nr. 1—4, Citta del Vaticano, 1969, p. 22.

[13] O. Tafrali, *La cité pontique de Callatis, Recherches et fouilles*, în *AArch*, I, fasc. 1, Bucureşti, 1927, p. 53.

ar putea părea neterminate (ceea ce nu credem) şi pentru că atît ele, cît şi bazele nu sînt prevăzute cu cavităţile obişnuite unor asemenea piese pentru fixarea în capetele coloanei, semnul întrebării rămîne în faţa alternativei dacă această reconstruire a porticului în a doua jumătate a secolului al VI-lea a mai fost dusă ori nu la bun sfîrşit, cu alte cuvinte dacă piesele amintite au mai fost ori nu utilizate în scopul pentru care credem că erau destinate.

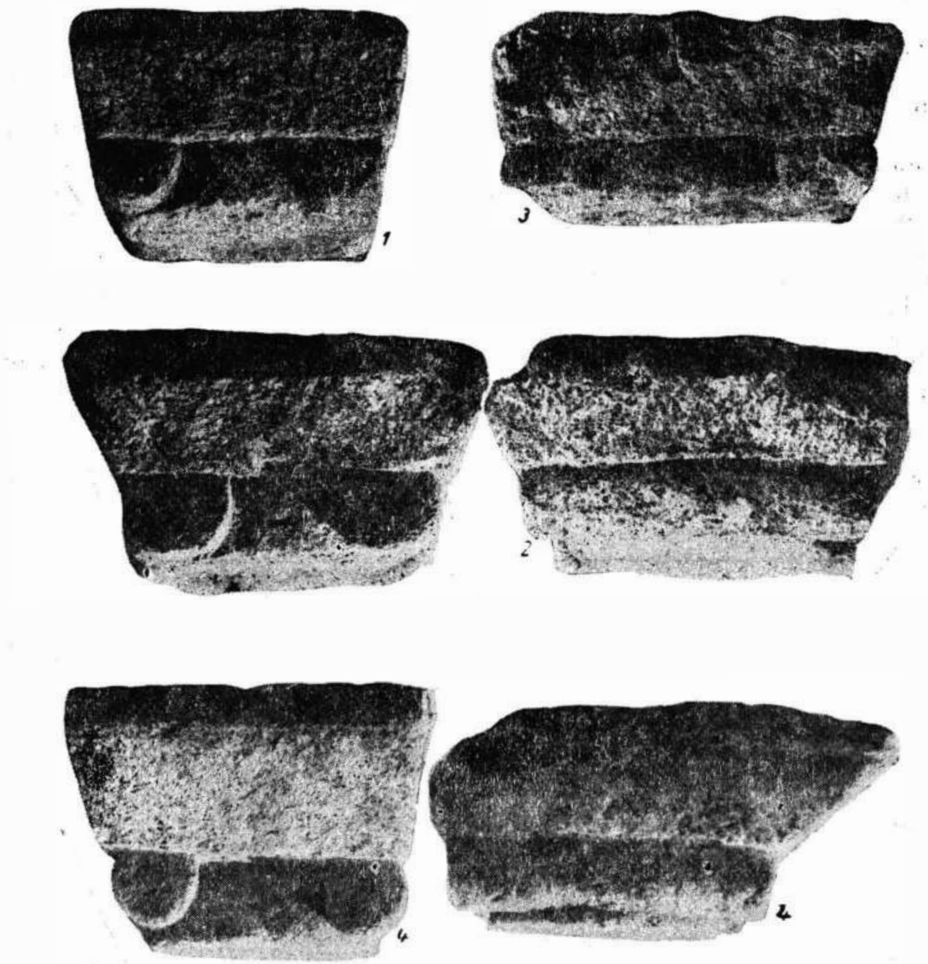

Fig. 5. — *1—4*, capiteluri ionice-impostă.

11. Capiteluri-impostă (fig. 7/2). În număr de două, de acelaşi tip, sînt de provenienţă necunoscută. Se află depuse provizoriu în apropiere de poarta de est a cetăţii. Dimensiuni : baza mare : L = 113 cm, l = 87 cm ; baza mică : L = 69 cm, l = 59 cm ; înălţimea 38 cm. Dintre aceste două, unul, din care a rămas doar jumătate, a fost transportat de noi din satul Urluia, unde fusese adus foarte probabil tot din cetate. Ambele sînt tăiate din marmură alb-cenuşie şi decorate cu frunze de acant care pe două

laturi opuse lasă liber un spațiu central de circa o treime din suprafață. Pe celelalte două laturi s-ar părea că, în centru, a fost săpată și cîte o cruce, martelată ulterior. Datează, ca toate capitelurile-impostă în formă de trunchi de piramidă răsturnat din Dobrogea, din secolul al VI-lea [14], dar nu credem că ar putea fi, ca și celelalte, de care se deosebesc prin model și

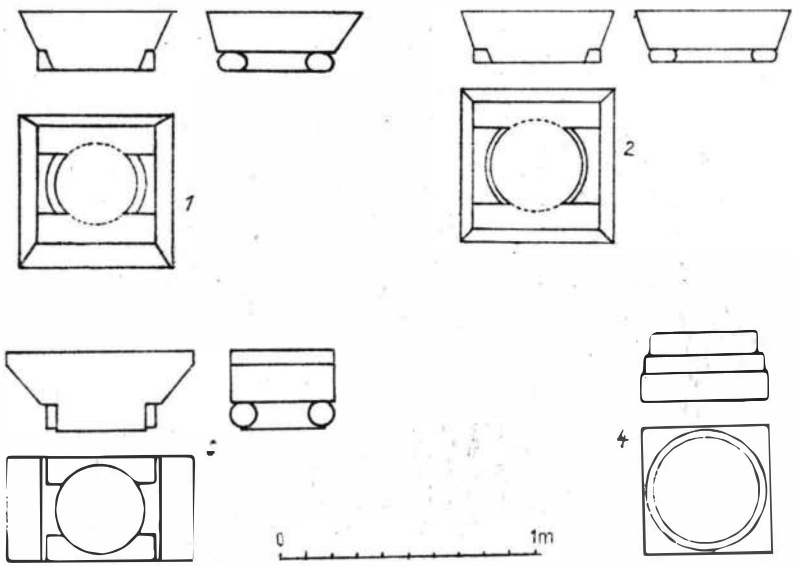

Fig. 6. — *1—3*, capiteluri ionice-impostă ; *4*, bază de coloană de pe *via principalis*.

execuție tehnică superioară, opera unor artiști locali [15]. Dacă nu au fost importate (soluție pentru care optăm), au fost în cel mai bun caz lucrate pe loc de meșteri greci, aduși din sud.

12. În fața porții de est a cetății se află și partea inferioară, puțin tronconică, a unui fus de coloană din marmură albă cu dungi vinetii, prevăzută la bază în centru cu o mică scobitură pentru fixare (fig. 7/3). Dimensiuni : înălțimea aproximativ 70 cm, lățimea brățării 10 cm, diametrul la bază 50 cm, diametrul în partea superioară păstrată 45,5 cm. După dimensiuni și finisarea foarte îngrijită ar putea proveni de la așa-zisa bazilică de marmură a cărei reconstrucție cu un asemenea material este atribuită epocii lui Iustinian (527 — 565) [16]. În acest sens pledează și existența în bazilica amintită a unei baze de coloană din același material, păstrată fragmentar, al cărei diametru este corespunzător celui al feței inferioare a coloanei noastre. În plus, remarcăm faptul că, pe brățara lată de 10 cm de la capătul inferior (care s-a păstrat) al coloanei — de fapt mai curînd o plintă

[14] I. Barnea, *op. cit.*, p. 24.
[15] *Ibidem*, p. 26.
[16] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 180.

cilindrică formînd monolit cu coloana — sînt înscrise literele grecești IΘ (= 19), săpate probabil mai tîrziu și al căror scop mai precis ne scapă. (Adăugăm aici observația că în cetate s-au păstrat, în general, foarte puține coloane sau resturi de coloane, față de numărul mare al edificiilor prevăzute cu aceste elemente arhitectonice, și mai ales față de numărul considerabil de baze și chiar capiteluri).

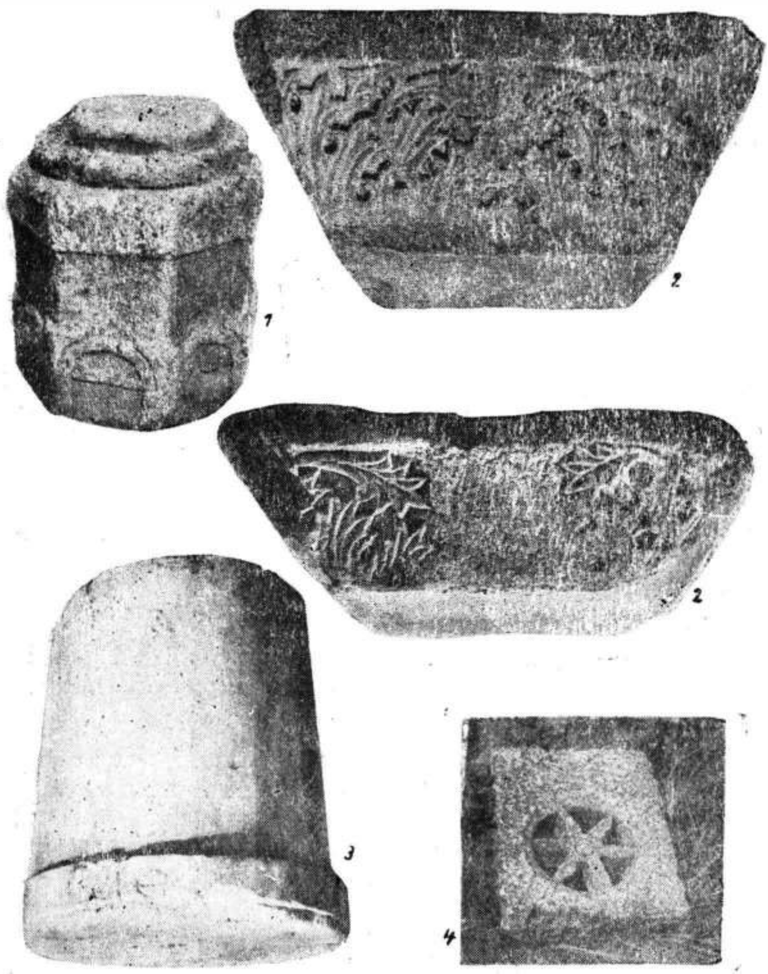

Fig. 7. — *1*, Piedestal octogonal ; *2*, capitel-impostă ; *3*, fus de coloană cu inscripție ; *4*, capac de canalizare.

13. Capac de canalizare (fig. 7/4). Dimensiuni : lungime 76 cm, lățime 60 cm, grosime 18 cm, diametrul rozetei 26 cm. Orificiile se îngustează spre interior. Din cîte se cunosc pînă acum despre canalizare și conducte de apă, acestea ocupau un loc important în substrucția cetății de la Adam-

clisi [17]. Din loc în loc existau guri de scurgere a apelor în canale, acoperite cu dale de calcar special perforate în acest scop. Două dintre acestea se află pe locul lor, la cele două porţi mari ale cetăţii, de est şi de vest, şi au fost cel mai probabil lucrate şi aşezate o dată cu reconstruirea cetăţii în 316. O a treia a fost scoasă în săpăturile anterioare de la bazilica de marmură, unde servea în atrium pentru scurgerea apei în canalul ce pornea de aici, construit cel puţin de la refacerea bazilicii în vremea lui Iustinian [18].

Placa, din calcar destul de dur, este de formă paralelipipedică, perforată după aproximativ acelaşi model cu cele două amintite mai sus: rozetă de şase petale, în cazul de faţă aşezată excentric. Două guri de scurgere de acelaşi tip, dintre care una a fost publicată, se aflau în atriul lateral al bazilicii paleocreştine de tip sirian de la Callatis [19] (considerată edificiu termal la descoperirea ei), a cărei existenţă se întinde în tot cursul secolelor al V-lea şi al VI-lea [20]. O altă placă asemănătoare, folosind tot pentru scurgerea apei de la un bazin sau cantharos ridicat în bazilică pentru necesităţi cultuale, a fost găsită într-o bazilică datînd din aceeaşi perioadă în Chersones [21].

★

Importanţa pieselor prezentate în articolul de faţă, aproape toate arhitectonice, constă, credem, în primul rînd în faptul că dovedesc o dată mai mult că în Dobrogea, şi, în cazul nostru, în teritoriul cetăţii Tropaeum Traiani, existau ateliere locale de artă decorativă arhitectonică începînd cu perioada imediat următoare victoriilor lui Traian şi terminînd cu distrugerea cetăţii la sfîrşitul secolului al VI-lea. Piesele prezentate aparţin unor perioade diferite, care corespund celor trei etape principale de existenţă a cetăţii Tropaeum Traiani: 1) secolele II — III, 2) etapa de reconstrucţie din temelii în vremea lui Constantin şi Liciniu şi 3) etapa de refacere din secolele V — VI.

Din prima etapă datează placa de plafon, blocul din zidul cetăţii pe care se află sculptată roata de car şi capitelul ionic (fig. 1,2 şi 3/1). Toate aceste piese sînt lucrate pe loc din piatră adusă cel mai probabil din cariera de la Deleni, de unde au fost aduse blocurile de calcar folosite pentru monumentul triumfal [22]. Ele se disting prin tehnica superioară a execuţiei, oglindind înflorirea în epoca respectivă a unor ateliere artizanale locale în care lucrau probabil şi meşteri aduşi din imperiu.

---

[17] La datele amănunţite în legătură cu *via principalis* şi cu canalul ce o străbătea prin centru, publicate de G. Murnu în *BCMI*, IV, 1911, p. 79—82, se adaugă încă una: blocurile de calcar numite de Murnu „legături" (*op. cit.*, p. 79), fixate transversal din circa trei în trei metri (= 10 picioare) în canalul din strada principală, pentru a susţine dalele ce acopereau canalul, sînt numerotate cu cifre romane săpate pe faţa superioară a blocurilor în ordine dinspre est spre vest.

[18] R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, 1918, p. 203, aminteşte de canalul care porneşte din atriul bazilicii spre exterior şi care la capăt era acoperit cu placa descrisă de noi (Wasserabflusstein).

[19] O. Tafrali, *op. cit.*, p. 51.

[20] R. Vulpe — I. Barnea, *op. cit.*, p. 475.

[21] G.D. Belov, *Отчет о раскопках Херсонеса за 1935—1936 гг.*, Sevastopol, 1938, p. 107—108 şi fig. 68.

[22] F.B. Florescu, *op. cit.*, p. 149—150.

Celei de-a doua etape îi pot fi atribuite piatra de boltă, fragmentul de arhitravă și cele două mici baze de coloană (fig. 3/2 — 3/4 și 4), lucrate din calcar alb-gălbui de aceeași calitate cu cel folosit în zidul cetății (mai puțin fragmentul de arhitravă, din calcar cu cochilii mari). Toate acestea se leagă între ele și prin modul de prelucrare finală a pietrei, cu striuri mărunte, după cum se poate observa mai bine în cazul bazei de coloană cu astragale (fig. 4).

Din cea de-a treia și ultima etapă (secolele V — VI), datează cele mai multe din piesele prezentate mai sus. Unele (fig. 3/5, 3/6, 5 — 6) se leagă de epoca de construire a porticului ce mărginea *via principalis*, de o parte și de alta, în jumătatea ei de răsărit. Altele provin din bazilica de marmură (fig. 7/2 — 7/4). Cîteva sînt din marmură de import (fig 7/2 7/3), cele mai multe însă din calcar dobrogean lucrate pe loc.

Toate acestea dovedesc încă o dată existența unor ateliere locale care se încadrează în curentul de producție a pieselor arhitecturale din epoca romană sau romano-bizantină, păstrînd și anumite caractere specific locale. Dacă în prima etapă acestea sînt mai puțin evidente datorită copierii unor șabloane care circulau în tot imperiul, în schimb, pentru a treia etapă în special, caracterele proprii ale atelierelor artizanale de la Tropaeum Traiani se disting clar de ale celorlalte centre romano-bizantine de pe teritoriul Dobrogei, pe care le cunoaștem mai bine pînă acum (Histria, Tomis, Callatis). Astfel, capitelurile-impostă se deosebesc prin formă și dispunerea decorației de cele — cîte se cunosc — de același tip din cetățile de pe litoralul dobrogean [23]. Chiar și capitelurile ionice-impostă sînt de un tip deosebit de acela din centrele de pe malul Pontului Stîng și din alte centre bizantine, printr-o mai mică disproporție între înălțimea impostei și a capitelului. Putem spune că, în fiecare din epocile amintite, centrul artizanal de la Tropaeum Traiani rivalizează cu cele de pe litoral, fiind și sub acest aspect cel mai înfloritor din interiorul Dobrogei romane și romano-bizantine.

PIÈCES ARCHITECTURALES INÉDITES DE LA CITÉ DE TROPAEUM TRAIANI

RÉSUMÉ

On présente plusieurs pièces de sculptures architectoniques de la cité de Tropaeum Traiani, dont quelques-unes découvertes lors des fouilles de la fin du siècle dernier — début du nôtre mais non encore publiées, et d'autres mises au jour par les fouilles archéologiques reprises en 1968—1969.

1. Plaque de plafond, en calcaire, décorée de rosettes, d'oves, d'astragales et de sarments de feuille de lierre, provenant d'une grande construction de IIe siècle de n.ère et réutilisée comme matériel de construction pour le mur d'enceinte de la cité, qui a été refait à partir des fondements, en 316 ; trouvée à la porte de l'est au côté nord (fig. 1).

---

[23] Pentru comparație, vezi I. Barnea, *A propos*..., p. 25, fig. 5.

2. Grand bloc en calcaire, encastré à la base de la tour sud de la porte ouest de la cité, sur lequel on voit sculptée une roue de char à huit rayons (fig. 2), du même type que celles des chars figurant sur les métopes du monument triomphal d'Adamklissi. Le bloc appartient à un monument inconnu du IIe siècle, qui en tout cas n'est pas celui que nous venons de mentionner.

3. Chapiteau ionique du IIe siècle réutilisé probablement pour le portique du VIe siècle, situé sur la voie principale (*via principalis*) où il a été d'ailleurs trouvé (fig. 3/1).

4. Pierre (clé ?) de voûte en calcaire, provenant le plus probablement de l'entrée de la tour nord de la porte de l'est où elle a été trouvée, ayant été taillée en ce cas lors de la construction du mur d'enceinte de la cité, qui fut achevé en 316 (fig. 3/2).

5. Fragment d'architrave en calcaire (fig. 3/3) probablement du IVe siècle, découvert en 1968 dans la couche d'incendie de la fin du IVe siècle, dans la zone de la porte de l'est, au nord de la *via principalis*.

6—7. Deux bases monolithiques de colonnes en calcaire jaunâtre, les deux du IVe siècle de n.ère, découvertes en 1968 et 1969 dans la même section et dans les mêmes conditions stratigraphiques que la pièce précédente. L'une d'elle décorée d'astragales et de perles présente sur l'une des faces latérales de la plinthe la représentation schématique d'un dauphin (fig. 4), tandis que l'autre (fig. 3/4) consiste en une seule plinthe carrée, munie d'un seul tore.

8. Piédestaux et bases de colonnes, utilisés pour les deux portiques de la *via principalis* (fig. 3/5, 6 et 6/4).

9. Piédestal octogonal (fig. 7/1) dont la provenance exacte est inconnue. On suppose qu'il a dû être utilisé comme base pour la tribune en bois d'un ambon existant dans l'une des quatre basiliques paléo-chrétiennes de la cité (VIe siècle).

10. Quinze chapiteaux ioniques-impostes, en calcaire (fig. 5 et 6/1—3) apparément non achevés, utilisés pour les deux portiques qui bordaient la *via principalis* lors de leur réfection à la seconde moitié du VIe siècle.

11. Deux chapiteaux-impostes decorés de feuilles d'acanthes et de croix (7/2) provenant probablement de l'une des basiliques chrétiennes du VIe siècle.

12. Fragment de fût de colonne sur lequel on trouve gravées les lettres grecques IΘ, découvert paraît-il dans la basilique de marbre (VIe siècle), où se conservent encore d'autres plus ressemblantes, taillées dans le même marbre blanc d'importation, à veines bleuâtres (fig. 7/3).

13. Couvercle d'égout de l'*atrium* de la basilique de marbre (fig. 7/4).

A peu près toutes les pièces présentées se rattachent à l'existence dans la cité de Tropaeum Traiani, de certains ateliers d'art décoratif architectonique, à partir du IIe siècle et et jusqu'à la fin du VIe siècle de n.è. Ces ateliers ont connu des périodes d'épanouissement au IIe siècle, à la première moitié du IVe et à l'étape de reconstruction de la fin du VIe. Les ateliers de Tropaeum Traiani rivalisaient avec ceux des villes du littoral (Tomis, Histria, Callatis), étant les plus florissants de la zone intérieure de la Dobroudja romaine et romano-byzantine.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plaque de plafond.

Fig. 2. — Bloc de calcaire à roue en relief.

Fig. 3. — 1, Chapiteau ionique ; 2, pierre (clé ?) de voûte ; 3, fragment d'architrave ; 4, base de colonne ; 5, socle de la *via principalis* ; 6, base de colonne de la *via principalis*.

Fig. 4. — Base de colonne à astragales, et avec la représentation du dauphin.

Fig. 5. — 1—4, chapiteaux ioniques-impostes.

Fig. 6. — 1—3, chapiteauxi oniques-impostes ; 4, base de colonne de la *via principalis*.

Fig. 7. — 1, Piédestal octogonal ; 2, chapiteaux-impostes ; 3, fût de colonne à inscription ; 4, couvercle d'égout.

CERAMICA DECORATIVĂ POLONO-LITUANIANĂ DE LA CURTEA DOMNEASCĂ DIN IAŞI

DE

EUGENIA NEAMŢU

Cercetările efectuate în vara anului 1960 în preajma Palatului culturii, cu ocazia construirii Teatrului de vară, au dus pe de o parte la dezvelirea laturii sud-estice a incintei exterioare a vechii Curţi Domneşti din Iaşi, iar pe de altă parte la descoperirea unui bogat şi variat material arheologic [1].

Prin studierea atît a ruinelor dezvelite cît şi a materialelor descoperite s-a ajuns la constatarea că vechea Curte Domnească din Iaşi, menţionată în izvoarele scrise pentru prima dată în documentul din 8 octombrie 1434 [2], a suferit în decursul secolelor numeroase refaceri.

Coroborîndu-se datele istorice cu cele obţinute prin studierea vestigiilor arheologice datînd din epoca lui Ştefan cel Mare, s-au stabilit, pentru monumentul sus-menţionat, două faze de construcţie [3]. Astfel, prima fază s-ar plasa în jurul anului 1492, cînd aici au avut loc ample lucrări şi pentru construcţia bisericii Sf. Nicolae Domnesc [4]. Cît priveşte cea de-a doua fază de refacere, ea a putut avea loc în preajma anului 1520 în timpul domniei lui Ştefăniţă Voievod [5]. După domnia acestuia, s-au înregistrat, de asemenea, unele refaceri, dovedite, aşa cum s-a mai amintit, atît de informaţiile scrise, cît şi de unele mărturii arheologice.

După cum reiese din cronica lui Azarie, în prima sa domnie, Alexandru Lăpuşneanu a făcut unele lucrări la „Palatele domneşti" [6]. Nu este

---

[1] Al. Andronic şi E. Neamţu, *Curtea Domnească din Iaşi în lumina recentelor descoperiri arheologice*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 247 şi urm.; Al. Andronic, Eugenia Neamţu şi M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iaşi*, *ARH MOLD*, V, Bucureşti, 1967, p. 169 şi urm.

[2] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. I, p. 398; Al. Andronic şi E. Neamţu, *op. cit.*, p. 249.

[3] Eugenia Neamţu, *Contribuţii la cunoaşterea stemei dezvoltate a Moldovei în epoca lui Ştefan cel Mare*, *ARH MOLD*, VI, p. 334.

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem.*

[6] *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-romāne din secolele XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, 1959, p. 140—141.

exclus ca din această vreme să dateze o parte din zidurile dezvelite prin săpături și considerate ca aparținînd secolului al XVI-lea [7].

La 1578 Curtea Domnească era destul de întărită de vreme ce a rezistat unui asediu care a durat mai mult de o lună, exercitat de oastea turcească, ungurească și muntenească, cu care venise Petru Șchiopul, împotriva pretendentului Alexandru Voievod, care îi uzurpase domnia [8].

După relatarea făcută de francezul Fourquevaux, cu ocazia vizitei sale la Iași în vremea lui Petru Șchiopul, în 1585, Curtea Domnească era frumoasă și permitea să se vadă grandoarea și măreția pe care o întreținea acest domn. [9]

Unii călători apuseni prezintă însă, cam în aceeași vreme, Curtea Domnească drept o clădire modestă, construită din lemn și din foarte puțină piatră rău aranjată [10]. Nu este exclus ca Petru Șchiopul, în cea de-a treia domnie, cînd au avut loc mari lucrări pentru construcția Galatei [11], să fi făcut unele refaceri și la Curtea Domnească, care a avut desigur de suferit în timpul asediului împotriva lui Alexandru Voievod.

Germanul Ioan Wilden, care pe la 1613 trecea spre patrie prin Iași, scria că : „Palatul domnesc, ca urmare a atîtor nenorociri căzute asupra țării, era într-o stare foarte rea" [12]. Una dintre aceste „nenorociri" la care se referă călătorul a fost desigur și invazia căzăcească din vremea lui Aron Vodă, cînd aceștia au prădat țara și Curțile Domnești și au ars Iașul [13].

Tommaso Alberti, negustor italian care trece prin Moldova în vremea lui Ștefan Tomșa, menționează existența palatului de piatră, împrejmuit însă cu gard de lemn [14].

Într-o stare proastă se găsea palatul și în anul 1622 [15].

Ceva mai tîrziu, în timpul celei de-a doua domnii a lui Radu Mihnea, au ars Curțile Domnești din Iași și s-a mutat domnul „cu șederea" la Hîrlău [16].

Foarte probabil că după distrugerea Curții Domnești din Iași, cauzată de acest incendiu, nu au mai avut loc refaceri, cel puțin de mari proporții, pînă în vremea lui Vasile Lupu. După cum rezultă din unele informații, lucrările s-au efectuat chiar în primii ani de domnie ai voievodului. Astfel, după descrierea soliei lui G. Krasinski, din 1636, făcută de un ano-

---

[7] Al. Andronic, Eugenia Neamțu și M. Dinu, *op. cit.*, fig. 1 și p. 275.

[8] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, f. a., p. 197—198; V. Motogna, *Ceva nou despre Alexandru Vodă, fratele lui Ioan Potcoavă* (*1578*), în *RI*, XII, 1—3, 1926, p. 2—4.

[9] N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, București, 1895, p. 37—38 ; idem, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, 1920, p. 160.

[10] Idem, *Istoria românilor prin călători*, p. 161 ; despre curtea construită din lemn și acoperită cu șiță ne relatează și Fox, care în 1589 însoțea pe călătorul Cavendish ; A.C. Wood, *Mr. Harrie Cavendish, his journey to and from Constantinople 1589 by Fox, his servant*, ed. *Camden Miscellany*, vol. XVII, Londra, 1940, p. 18—19.

[11] Construcția Galatei a avut loc în anul 1581, deci în cea de-a treia domnie a lui Petru Șchiopul (1582—1591) și nu în a doua (1578—1579), așa cum s-a afirmat ; vezi G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 9.

[12] N. Iorga, *op. cit.*, p. 211 ; idem, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, vol. I, București, 1928, p. 267.

[13] *DIR*, veac. XVI, vol. IV, p. 187 ; E. Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 202.

[14] N. Iorga, *op. cit.*, p. 215.

[15] P.P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 17.

[16] Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, 1958, p. 91.

nim, „castelul era mai înainte vreme destul de sărăcăcios, dar domnul actual, pentru a avea locuință comodă, l-a restaurat foarte bine și l-a îndreptat și a făcut și întărituri bune de jur împrejur“ [17].

Amploarea lucrărilor de restaurare l-a impresionat și pe Miron Costin, care consemna că Vasile Lupu „au făcut ca de iznoavă și Curțile cele Domnești în Iași, casele cele cu cinii, grădini, grajduri de piatră, tot de dînsul sîntu făcute“ [18].

Lucrările de restaurare a Curții Domnești din Iași făcute în vremea lui Vasile Lupu sînt dovedite și prin zidurile cu bastioanele dezvelite ca și prin materialele descoperite cu ocazia ultimelor cercetări arheologice. Dar importanța săpăturilor arheologice constă și în faptul că ele permit, în urma studierii materialelor descoperite, precizări în măsură să elucideze unele probleme mai puțin clare din istoria Curții Domnești din Iași.

Astfel, au fost scoase la iveală interesante fragmente de ceramică ornamentală locală de interior [19]. De asemenea, a fost descoperită și ceramică decorativă de import. În urma studierii acesteia s-a putut stabili că unele încăperi au fost căptușite cu ceramică otomană de Iznik [20]. În afara acesteia însă, tot în complexe arheologice datînd din secolul al XVII-lea, au fost descoperite unele fragmente de ceramică decorativă transilvăneană [21] și, de asemenea, unele piese interesante care au pătruns la noi din Polonia. Acestea din urmă au fost doar parțial și succint prezentate în raportul privind săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași [22]. Spre deosebire de materialele ceramice decorative locale, aceste piese, lucrate dintr-o pastă conținînd într-o cantitate uneori mai mică, alteori destul de mare, nisip și uneori chiar mici pietricele, sînt puternic arse la roșu-cărămiziu. Fragmentele lucrate din pasta respectivă provin din plăci de sobă.

Întrucît reconstituirea în întregime a vreunei piese nu a fost posibilă, precizările cu privire la dimensiunile acestora sînt parțiale. De formă rectangulară, cu lungimea uneia din laturi cuprinsă între 19 cm — 20 cm, iar adîncimea olanului între 6,6 cm și 10,7 cm, plăcile au grosimea pereților de 0,8 cm — 1 cm.

În ceea ce privește motivele decorative ale acestora, deși predomină cele vegetale, nu lipsesc cu totul nici cele geometrice ca și cele reprezentînd păsări sau animale. Ceea ce caracterizează însă aceste plăci, în afară de decor, este smalțul policrom.

Dintre exemplarele cu motive vegetale cîteva provin din cahle avînd ca decor două frunze late, cu marginile adînc crestate. Fiecare frunză este suprapusă de cîte o floare. În centrul plăcii se află o floare stilizată în formă de crin. Arderea secundară a unora dintre ele a avut ca rezultat alterarea culorilor smalțului. Se pot totuși distinge culorile albastru, verde-peruzea, galben deschis și galben verzui (fig. 1/1).

[17] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 25—26.
[18] M. Costin, *op. cit.*, p. 119.
[19] Al. Andronic, Eugenia Neamțu și M. Dinu, *op. cit.*, p. 236—258, fig. 44—63.
[20] *Ibidem*, p. 259—263, fig. 66 ; Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI—XVII găsită în Moldova*, *ARH MOLD*, V, București, 1967, p. 295—299 ; Al. Andronic, *Ceramica otomană descoperită la Iași*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 159 și urm.
[21] Al. Andronic, Eugenia Neamțu și M. Dinu, *op. cit.*, p. 258—259, fig. 64/1.
[22] *Ibidem*, p. 259, fig. 64/2—7.

Pe un alt fragment de cahlă sînt redate, pe fondul albastru deschis, două frunze lungi, crestate şi arcuite, unite la bază şi în vîrf, albastre închis cu nervură mediană galben-verzuie. În spaţiul central al cahlei se află flori stilizate, colorate cu albastru, verde-peruzea, galben şi brun (fig. 1/8).

Vrejuri şi cîrcei în albastru deschis se ramifică printre benzi verzi arcuite geometric pe fondul alb-gălbui al unui alt fragment de cahlă (fig. 1/4).

Cîteva fragmente sînt ornamentate cu un motiv redat fie cu albastru şi galben pe un fond albastru deschis, fie cu albastru deschis, verde-peruzea şi galben pe fondul albastru închis (fig. 1/6). În ultimul caz, din cauza condiţiilor de zacere a fragmentelor smalţul este parţial acoperit de o depunere ruginie.

Frunze lungi, crestate, albastre-deschis cu cîte o nervură mediană verde, sînt înfăţişate pe fondul albastru închis al altor două fragmente.

Un fragment de cornişă de sobă este decorat cu frunze crestate şi cu smalţ albastru deschis şi galben-verzui.

Motive vegetale în alb şi verde decorează cîteva fragmente de cahle cu fond albastru (fig. 1/2, 7).

Pe unele fragmente sînt înfăţişate motive vegetale mult stilizate (fig. 1/5), iar pe altele motive geometrice (fig. 1/10).

Un fragment probabil dintr-o friză reprezintă, poate simbolic, două păsări. Una dintre acestea, înfăţişată în întregime, are corpul şi aripile redate prin frunze frumos stilizate. Deasupra capetelor unite printr-un inel se află o coroană. Culorile sînt albastru închis şi deschis, verde-peruzea şi galben (fig. 1/9).

Un alt fragment, provenind dintr-o placă care a fost ornamentată cu pajura, păstrează o parte din stînga acesteia, aripa cu un bogat penaj, colorată cu galben, albastru deschis şi închis (fig. 1/3).

Din categoria cahlelor cu motive animaliere menţionăm un fragment dintr-o friză înfăţişînd două animale în mişcare dispuse faţă în faţă. Ele sînt colorate cu albastru pe un fond de aceeaşi culoare. Între ele se află o plantă, tot albastră, ce iese dintr-un vas de culoare galbenă. Motivul este mărginit în partea de sus de o bandă verde, iar în cea de jos de una galbenă (fig. 1/11).

Materialele ceramice analizate se deosebesc vizibil atît de ceramica locală, cît şi de cea de import transilvăneană sau otomană. În schimb, piese similare acestora se găsesc în colecţiile Muzeului naţional din Varşovia [23]. Întrucît analogiile menţionate sînt datate, întocmai ca şi materialele prezentate, în secolul al XVII-lea, considerăm că pătrunderea lor în Moldova trebuie pusă în legătură cu unele lucrări efectuate în această vreme la Curtea Domnească din Iaşi.

Printre materialele arheologice, datînd din secolul al XVII-lea descoperite la Suceava, se află şi o cahlă, tot cu smalţ policrom, înfăţişînd o pajură încoronată [24]. Nu este exclus ca şi piesa amintită să provină din Polonia, dat fiind şi faptul că pajura este un element care face parte din stema acestui stat.

---

[23] Materialul a putut fi văzut prin amabilitatea doamnei Halina Chosnacka, căreia îi aducem şi pe această cale mulţumirile noastre.

[24] Piesa se află în expoziţia secţiei feudale a Institutului de arheologie din Bucureşti

Fig. 1. — Ceramică policromă decorativă de proveniență polono-lituaniană de la Curtea Domnească din Iași.

Prezenţa acestor materiale la Iaşi şi Suceava trebuie pusă în legătură cu unul din domnii moldoveni care nu numai că au făcut în această vreme înnoiri la Curţile Domneşti din oraşele menţionate, dar care, în acelaşi timp, a avut şi relaţii mai strînse cu ţara vecină de la nord. Trebuie să precizăm faptul *important*, că materialele similare existente în depozitul Muzeului naţional din Varşovia provin din Lituania. Dintre domnii moldoveni din veacul al XVII-lea, Vasile Lupu este acela care a avut relaţii mai strînse cu Polonia şi mai ales cu Lituania. Astfel, Vladislav al IV-lea, regele Poloniei, în dorinţa de a atrage Moldova în liga antiotomană, al cărei iniţiator era, a recurs, prin mijlocirea lui Petru Movilă, la căsătoria lui Ianusz Radziwill, marele hatman al Lituaniei, cu Maria, fiica mai mare a lui Vasile Lupu [25]. Nunta s-a celebrat la 5 februarie 1645 la Curtea din Iaşi [26], cu un fast deosebit [27].

Trebuie să admitem că lucrările de refacere de la Curţile Domneşti din Iaşi şi Suceava nu se rezumă numai la faza de început a domniei lui Vasile Lupu. Desigur că asemenea lucrări au avut loc şi în urma distrugerii curţilor, ca urmare a invaziei căzăceşti şi tătărăşti din anul 1650. Atunci, ne informează Miron Costin, „Curtea cea Domnească, casele boierilor şi tot oraşul într-o mică de ceas cenuşe au stătutu" [28]. Este foarte probabil că în urma acestei distrugeri, Vasile Lupu, al cărui gust rafinat este unanim recunoscut de către contemporani, a luat hotărîrea să înfrumuseţeze unele încăperi ale Curţii Domneşti din Iaşi şi cu materiale decorative aduse din Lituania, cu care acum relaţiile erau deosebit de strînse.

Săpăturile arheologice întreprinse la Iaşi vin astfel să completeze unele aspecte mai puţin cunoscute şi nu lipsite cu totul de interes privind relaţiile Moldovei cu vecinii din nord. De asemenea, ele ne aduc unele date noi şi interesante privind aspectul Curţilor Domneşti şi concepţiile artistice ale lui Vasile Lupu, despre care Miron Costin spunea că are mai mult „hire... împărătească ... decît domnească" [29].

Plăcile decorative de interior aduse din Lituania, cu motive atît de variate şi bine executate, în care se întîlnesc şi unele elemente orientale, de altfel familiare moldovenilor, s-au bucurat, se pare, de aprecieri favorabile din partea acestora. Ele nu au rămas fără ecou în Moldova.

Printre materialele arheologice descoperite la Suceava, dintre care unele datate sigur în secolul al XVII-lea, se află şi cîteva fragmente de plăci decorative de interior avînd motive vegetale inspirate evident din cele prezentate de noi mai sus [30].

---

[25] *IstRom.* vol. III, Bucureşti, 1964, p. 171 ; N.C. Bejenaru, *Misiunea lui Leontin Szycik Zaleski şi căsătoria fiicii lui Vasile Lupu cu Ianusz Radziwill*, în *RC*, I, 1927, 3–4, p. 222–225.

[26] M. Costin, *op. cit.*, p. 120–121 ; N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 4–5 ; C. I. Andreescu şi C. A. Stoide, *Ştefăniţă Lupu domn al Moldovei (1659–1661)*, Bucureşti, 1938, p. 4, nota 5.

[27] N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 5–7 ; *Memoriile lui Kemény Iános*, traducerea pasajelor privitoare la români de Neagoe Popeea, Bucureşti, 1900, p. 36–38. Pentru aceasta probabil s-au comandat din Iaşi, de către Necula părcălabul, pahare de argint la Braşov. Vezi N. Iorga, *Socotelile Braşovului şi scrisori româneşti către Sfat în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1899, p. 156.

[28] Miron Costin, *op. cit.*, p. 133 ; vezi şi Em. Condurachi, *Iassy*, Bucureşti, 1945, p. 8–9.

[29] Miron Costin, *op. cit.*, p. 113.

[30] K.A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, Bucureşti, 1915, p. 78, fig. 73/b, f ; N. Constantinescu, *Precizări în legătură cu data construirii mănăstirii armeneşti Zamca-Suceava*, în *SCIA*, 1961, 2, p. 375, fig. 10.

Acestea din urmă prezintă totuși unele deosebiri ușor sesizabile față de cele analizate anterior. Astfel, pasta din care acestea au fost lucrate este total deosebită de cea a pieselor de import, ea fiind cea obișnuită la plăcile decorative locale din secolul al XVII-lea. În afară de aceasta s-a putut constata că plăcile la care ne referim, spre deosebire de cele importate, nu numai că nu sînt smălțuite policrom, ci sînt complet lipsite de smalț.

Toate aceste constatări ne duc la concluzia că meșterii moldoveni, impresionați de frumusețea materialelor lituaniene, au încercat să le reproducă, dar nu le-au imitat întocmai. Materialele executate de dînșii nu au strălucirea celor de import cu smalț policrom. De altfel, lipsa smalțului policrom nu trebuie să ne surprindă, deoarece meșterii moldoveni nu l-au folosit nici înainte de această vreme. Trebuie să reliefăm totuși frumusețea trăsăturilor la motivele pe care aceștia le-au executat.

Materialele arheologice pe care le-am studiat vin să demonstreze că în vremea lui Vasile Lupu relațiile moldo-lituaniene depășesc cu mult cadrul unor relații economico-politice și familiale. Se știe că unii boieri moldoveni printre care menționăm pe Grigore Ureche și Miron Costin își desăvîrșiseră pregătirea intelectuală în statul polono-lituanian și că au întreținut legături strînse cu nobilii de acolo.

Descoperirile de la Iași și Suceava arată că erau destule elemente din societatea feudală moldovenească care se dovedeau a fi receptive și în domeniul artistic față de creațiile din mediul polono-lituanian.

CÉRAMIQUE DÉCORATIVE POLONO—LITUANIENNE DE LA COUR PRINCIÈRE DE JASSY

RÉSUMÉ

A l'occasion des fouilles entreprises en 1960 sur l'emplacement de l'ancienne cour princière de Jassy on a découvert de nombreux matériaux archéologiques indigènes et d'importation. Parmi ceux-ci il convient de mentionner les fragments de céramique ornementale de facture polono-lituanienne. Travaillés dans une pâte à sable, variable comme grain et qualité, à forte cuisson jusqu'au rouge brique, ces fragments proviennent de plusieurs carreaux de poêle. Ce qui caractérise ces carreaux, outre le décor, c'est l'émail polychrome. Leurs motifs d'ornementation sont pour la plupart des motifs végétaux (fig. 1/1, 2,4 — 8), mais ni les formes géométriques (fig. 1/10) ni les motifs zoomorphes (fig. 1/11 ; 1/3,9) ne font défaut. L'un de ces derniers fragments (fig. 1/3) provient d'un carreau qui avait comme ornement un aigle. Une pièce ayant le même motif, en émail polychrome, a été découverte lors de fouilles archéologiques effectuées à Suceava. Des matériaux similaires à ces derniers provenant de Lituanie et datés également du XVIIe siècle se retrouvent dans les collections du Musée National de Varsovie (note 23). Leur pénétration en Moldavie doit être mise en rapport avec les réfections, au temps de Vasile

Lupu, des cours princières de Suceava et de Jassy détruites par l'invasion cosaque et tartare de 1650. À part le fait d'apporter de nouvelles données sur l'aspect des cours princières de Moldavie au XVIIe siècle, ces matériaux viennent compléter les données connues concernant les relations de la Moldavie de Vasile Lupu avec ses voisins du nord. Les motifs ornementaux de certaines pièces présentées ont inspiré aussi les artisans locaux dans leur création de motifs nouveaux pour la décoration des carreaux qu'ils fabriquaient eux-mêmes (v. note 30).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Céramique polychrome décorative polono-lituanienne de la Cour princière de Jassy.

Iudita Winkler, *Über dako-getische Münzschätze*, în *Acta Archaeologica Carpathica*, VIII, 1—2, 1966, p. 83—110

Datorită caracterului său aparte, monetăria geto-dacică și celtică, în general, nu permite o clasificare pe măsura celei clasice greco-romane. Încercările făcute pînă acum au dat rezultate valoroase, dar n-au ajuns încă să stabilească anumite criterii general valabile, care să stea la baza fiecărei categorii de monede. Așa se și explică faptul că, pentru numeroasele tipuri monetare pe care le întîlnim în cadrul acestei monetării, se folosesc cînd denumiri topografice, cînd iconografice sau stilistice. Într-o astfel de situație, chiar un specialist se orientează anevoios și operează destul de greoi cu materialul respectiv. De aceea, una din sarcinile oricărui numismat care se ocupă cu studiul monetăriei geto-dace sau celtice este aceea de a clasifica și chiar simplifica sistemul de orînduire a diferitelor tipuri monetare în așa fel încît să se ajungă la o cît mai bună înțelegere și cunoaștere a lor.

Trebuie să recunoaștem că primii pași de seamă în această direcție îi datorăm lui Const. Moisil și mai ales lui Karl Pink. Contribuțiile ulterioare au avut darul să aducă precizări suplimentare în legătură cu unele categorii monetare.

Încercări în acest sens pot fi socotite și două din studiile recente ale Iuditei Winkler, *Über dako-getische Münzschätze* (apărut în publicația poloneză *Acta Archaeologica Carpathica*, VIII, 1—2, 1966, p. 83—110) și *Tipurile monetare ale geto-dacilor și aria lor de răspîndire* (publicat în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p. 33—49, și VI, 1969, p. 67—88). În cele ce urmează ne vom strădui să arătăm în ce măsură primul dintre cele două articole reprezintă sau nu o contribuție la studiul monedelor geto-dace. Asupra celui de-al doilea studiu vom reveni cu alt prilej, acum urmînd să referim numai asupra primului articol. În introducerea studiului amintit se face un scurt istoric al cercetărilor din domeniul monetăriei geto-dace, unde sînt menționate nu numai lucrările de bază și studiile mai importante, ci și unele contribuții minore. Se remarcă însă lipsa unor lucrări, de loc lipsite de interes, pe care autoarea sigur le cunoaște, dar le trece sub tăcere (L. Ruzicka, în *BSNR*, XVII, 1922, p. 5—54; C. Preda, în *SCN*, III, 1960, p. 43—79). Deși, după formularea titlului, ar fi fost de așteptat un alt conținut, I. Winkler tratează despre raporturile stilistice dintre diferitele tipuri monetare geto-dace, precum și despre legăturile etnice și economice-culturale dintre triburile emitente.

Monedele descoperite în zona Banatului, pe care autoarea le numește global „de tip Banat", sînt împărțite în trei grupe: I — cu capul lui Zeus; II — cu capul lui Apollon și III — cu capul lui Alexandru-Herakles. Pe revers, după aceeași opinie, este reprezentat la cele trei grupe călărețul olimpic.

Este adevărat că în zona Banatului s-au găsit numeroase tezaure, dar tot așa de adevărat este că aici își dau întîlnire numeroase tipuri monetare, adesea fără legături stilistice între ele. Așa că, din acest punct de vedere, nu se poate vorbi de o unitate sau de

un singur tip monetar. K. Pink distinge în această zonă o suită de tipuri montare, pe care le clasifică după stil. O bună parte a acestei clasificări poate fi socotită și astăzi valabilă. Cît privește reprezentarea de pe revers, trebuie spus că în regiunea Banatului este înfățișat atît cavalerul olimpic, cît și cel regal.

De acest important centru monetar, respectiv de emisiunile de „tip Banat" potrivit părerii Iuditei Winkler, se leagă sau derivă o serie de alte tipuri monetare, documentate în celelalte regiuni ale Daciei sau și în afara granițelor ei, în tezaure ca: Chișinău-Criș, Tulghieș, Nireș, Aiud, Teiuș, Jiblea—Călimănești Rasa (Călărași), Cîmpulung (Muscel), precum și în Slovacia și regiunea transcarpatică a Ucrainei, în localitatea Velikaja Gorazadovka. În acelaşi sens sînt menționate și descoperirile din Moldova cu monede de „tip Huși-Vovriești". Emisiunile tîrzii din Oltenia de „tip Dobrești" sînt socotite ca un al doilea tip al ultimei faze a emisiunilor din Banat (p. 99). Sînt apoi enumerate și descoperirile principale cu monede de „tip Vîrteju-București" și „Hunedoara-Chereluș".

Ideea de bază care se desprinde din studiul asupra căruia referim este aceea că între diferitele tipuri monetare geto-dacice există strînse legături de stil, fie ele directe sau indirecte. Unele, dacă nu cele mai multe tipuri, se dezvoltă din emisiunile monetare specifice regiunii Banat. Altele, s-ar dezvolta paralel şi independent, dar avînd pregnante raporturi cu emisiunile din Banat. Recunoaștem că nu este de loc ușor să te orientezi într-o astfel de clasificare. Adesea este nevoie să reflectezi la ceea ce a voit să exprime autoarea. Cîteva observații ni se pare că se cuvin a fi făcute.

Înainte de toate trebuie spus că nu este posibil ca toate descoperirile principale din Banat să fie incluse în cadrul unui singur tip. Denumirea de „tip Banat" poate fi atribuită doar unui singur tip, aşa cum foarte clar o face K. Pink (p. 42, fig. 38 — 44). Celelalte emisiuni caracteristice acestei regiuni sînt socotite de același numismat, pe bună dreptate, tipuri din regiunea Banat, ceea ce este cu totul altceva.

În al doilea rînd, nu se poate vorbi atît de simplu de o legătură stilistică între diferitele tipuri monetare din Dacia. Raporturi de acest gen sînt adesea dificil de sesizat chiar în cuprinsul unei zone mai restrînse. Cu atît mai greu vom putea reuși să înnodăm un astfel de fir de la o graniță la alta a Daciei și pe baza acestuia să se poată vorbi de o unitate geografică și politică. Dacă ar fi să analizăm riguros din punct de vedere stilistic, vom vedea că în cuprinsul uneia și aceleiași regiuni constatăm tipuri cu stiluri foarte diferite, între care cu greu s-ar putea stabili legături. Este cazul, de pildă, nu numai al descoperirilor din Banat, ci și al celor din nord-vestul Transilvaniei. De aceea ni se pare foarte puțin plauzibilă concluzia autoarei, atunci cînd spune că monede de „tip Banat" se găsesc și la Chișinău-Criș, în Slovacia, la Velikaja Gorazadovka (Ucraina transcarpatică), Narta (Iugoslavia), Tulghieș, Aiud, Jiblea, Rasa, Cîmpulung (Muscel) și în Moldova la Huși-Vovriești etc. Cu alte cuvinte, aici și-ar da întîlnire monede de tipuri total diferite, care adesea nu au nici o legătură cu emisiunile din Banat. Este adevărat și în același timp firesc ca, între anumite categorii de monede, să existe înrudiri de stil, dar tot așa de adevărat este și faptul că principalele tipuri monetare din Dacia ca și din afara ei prezintă particularități care delimitează clar un tip de altul. Pentru a înțelege mai bine caracterul monetăriei din Dacia, va fi necesar nu să uniformizăm și să facem un tot comun, în care cu greu ne vom mai putem orienta, ci să separăm clar particularul de general. Numai stabilind lămurit limitele stilistice și geografice ale fiecărui tip în parte, în cadrul acestei mase de imitații, vom putea obține rezultatele urmărite și așteptate.

Legat de conținutul articolului asupra căruia referim ar mai fi de făcut și alte observații. De pildă, la p. 100 autoarea se raliază părerii mai vechi a lui C. Moisil, după care monedele de „tip Vîrteju-București" s-au răspîndit în întreg cuprinsul Daciei. După cum ne arată însă descoperirile, monedele de acest tip cuprind în special centrul Munteniei, adică zona dintre Dunăre-Carpați și Vedea-Ialomița. Se remarcă, de asemenea, răspîndirea

lor spre sud, în regiunea Ruse, și sporadic către jumătatea sudică a Moldovei, zona Brașovului și problematic în Oltenia.

Adesea în articol se face aluzie la tezaurul monetar de la Nireș. De fapt, este vorba de tezaurul publicat de Kerényi András, care provine nu de la Nireș (jud. Cluj), ci de la Mireșu-Mare (Nagynyiresi) (jud. Maramureș). În plus se poate ușor vedea că nu avem de-a face cu un tezaur, ci cu o a doua parte din tezaurul de la Tulghieș, care aparține de comuna Mireșu-Mare. Din prezentarea împrejurărilor în care a avut loc descoperirea rezultă că ,,ambele tezaure", respectiv părți ale aceluiași depozit, s-au găsit în același an, în aceeași localitate, în condiții similare, cu prilejul unor lucrări cu caracter special. În același timp, conținutul fiecărei părți, ca și repartizarea oarecum egală a diferitelor tipuri monetare nu mai lasă nici o urmă de îndoială că este vorba de un singur tezaur, împărțit la data descoperirii și apoi publicat separat. De altfel, Kerényi András spune că ceea ce publică nu reprezintă decît o parte dintr-un tezaur mai mare.

Acestea ar fi pe scurt cele cîteva observații pe care am ținut să le facem pe marginea articolului publicat de I. Winkler. Sperăm ca cel puțin o parte din ele să ajute la o mai bună înțelegere și cunoaștere a unor aspecte din monetăria locală din Dacia.

C. Preda

INDICE

Tom. 21.1970

STUDII

DISCUȚII ȘI NOTE

CRONICĂ

RECENZII

LISTA PRESCURTĂRILOR

AA — Archäologischer Anzeiger.
ActaArch Budapesta — Acta Archaeologica Budapesta.
ActaArch Carpathica — Acta Archaeologica Carpathica.
ACMI — Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, 1915, 1942, 1943.
ACMIT — Anuarul Comisiunii monumentelor istorice pentru Transilvania, Cluj, 1926—1931—1938.
AÉ — Archaeologiai Értesitö.
AF — Acte şi fragmente.
AISC — Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
ActaMN — Acta Musei Napocensis, Cluj.
AnnÉp — Année Épigraphique.
ArchA — Archaeologia Austriaca.
ARH MOLD — Arheologia Moldovei, Iaşi.
ARMSI — Academia Română. Memoriile Secţici istorice, seria a II-a, 1886/1887—1916/1919, seria a III-a, 1922/1923—1944/1945.
ARMSŞ — Academia Română. Memoriile Secţici ştiinţifice.
ATTI, II — Atti del II Congreso Internationale di Archeologia sottomarino.
AUB — Analele Universităţii, Bucureşti. Seria Ştiinţe sociale. Istorie.
AUI — Analele ştiinţifice ale Universităţii, Iaşi.
BCH — Bulletin de correspondance Héllenique.
BCMI — Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, I—XXXVIII, Bucureşti, 1908—1945.
BE — Bulletin épigraphique.
BerRGK — Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BGB — Cluj — Buletinul Grădinii Botanice, Cluj.
BMMN — Buletinul Muzeului militar naţional, Bucureşti.
BSGR — Buletinul Societăţii geografice române, Bucureşti, I—LXI, 1876—1942.
BSH — Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine, Bucarest, 1912—1947.
BSNR — Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti, I—XLI, 1904—1947.
CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum.
Dacia — Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumaine, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960;

	V, 1961 ; VI, 1962 ; VII, 1963 ; VIII, 1964 ; IX, 1965 ; X, 1966 ; XI, 1967, XII. 1968.
DIR	— Documente privind istoria României, București.
ESA	— Eurasia Septentrionalis Antiqua.
FoliaArch	— Folid Archaeologica.
ILS	— Dessau, Inscriptiones latinae selectae.
IstRom	— Istoria României, București,
IzvInst	— Izvestiia Institut.
KS	— Kratkie soobșceniia Instituta Istorii Materialnoi Kulturi Akademii Nauk SSSR.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953) ; Materiale și cercetări arheologice, vol. II (1956) ; vol. III (1957) ; vol. IV (1957) ; vol. V (1959) ; vol. VI (1959) ; vol. VII (1960) ; vol. VIII (1962).
MIA	— Materiali i issledovania po arheologii SSSR.
NZ	— Numismatische Zeitschrift.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift.
RA	— Revue Archéologique, Paris.
Repertorium	— M. Roska, Erdély régészeti repertoriuma, I, Cluj, 1942.
RC	— Revista critică.
RE	— Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.
RÉSEE	— Revue des études sud-est européennes.
RHSÉE	— Revue historique du Sud-Est européen, Bucarest, I—XXIII, 1924—1946.
RI	— Revista istorică, I—XXXIX, București, 1915—1916.
RIR	— Revista istorică română, București, I—XVII, 1931—1947.
RM	— Revista muzeelor, București.
RSL	— Rivista di Studi Liguri, XXX, 1—4, 1964.
Sargetia	— Sargetia, Buletinul Muzeului județului Hunedoara, Deva.
SlovArch	— Slovenska Archeologia.
Studii	— Studii, revistă de istorie, București.
StA	— Studia Archeologica.
SA	— Sovetskaia Archeologia.
SAI	— Studii și articole de istorie, București.
SCIA	— Studii și cercetări de istoria artei, București.
SCIV	— Studii și cercetări de istorie veche, București.
SCN	— Studii și cercetări de numismatică.
SCȘ Cluj	— Studii și cercetări științifice, Cluj.
SCȘIași	— Studii și cercetări științifice, Iași.
StCl	— Studii clasice, București.
StCom	— Studii și comunicări, Muzeul Brukenthal, Sibiu.
WiadArch	— Wiadomosci Archeologiczne.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE — CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE — IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

La publication „Studii și cercetări de istorie veche" paraît 1 fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à „Întreprinderea de comerț exterior LIBRI", Boite postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumaine, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 864 p. + 10 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, ed. a 3-a, 1963, vol. I, 336 p. + 15 pl., ed. a 2-a, vol. II, 552 p. + 1 pl., vol. I şi II, 65,60 lei.

D.M. PIPPIDI şi D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, Geţi şi greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană. „Bibliotheca Historica Romaniae", II, 1965, 344 p., 13 pl., 28 lei.

RADU VULPE – ION BARNEA, **Din istoria Dobrogei**, vol. II, Romanii la Dunărea de jos, „Bibliotheca Historica Romaniae", IV, 1968, 591 p., 42 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI şi GH. ŞTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut şi în limba germană).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut şi în limba engleză).

D. PROTASE, **Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii**, 1966, 251 p., 31 lei.

* * * **Corpus Vasorum Antiquorum**, îngrijit de Suzana Dimitriu şi Petre Alexandrescu, cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu. Prefaţa de acad. Em. Condurachi, 1965, 56 p., 43 pl., 44 lei.

D. TUDOR, **Tabula Imperii Romani Drobeta-Romula-Sucidava**, 1965, 25 p., 1 harta, 2,50 lei.

GH. DIACONU, **Tîrgşor. Necropola din secolele III–IV e.n.**, 1965, 332 p., 2 pl., 40 lei.

D. BERCIU, **Cultura Hamangia. Noi contribuţii**, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., legat anvelopă, 23,50 lei.

* * * **Histria**, vol. II, sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, 1966, 541 p., 11 pl., legat anvelopă, 58 lei.

BUCUR MITREA, CONSTANTIN PREDA, **Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia**, 1966, 403 p., 40 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. II–III, 1964, 530 p., 65 lei; vol. IV, 1966, 369 p., 39 lei; vol. V, 1967, 344 p., 36 lei.

ALEXANDRU VULPE, **Necropola hallstattiană de la Ferigile**, monografie arheologică, „Biblioteca de arheologie", XI, 1967, 208 p., 44 pl., 27 lei.

* * * **Dinogetia**, vol. I, 1967, 409 p., 46 lei.

* * * **Inventaria Archaeologica**, fasc. 1, 1966, 17 file, 5,47 lei; fasc. 2, 1966, 10 file, 4 lei; fasc. 3, 1967, 11 file, 4 lei; fasc. 4, 1967, 14 file, 5,25 lei.

AL. PĂUNESCU, **Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României**, „Biblioteca de arheologie", 1970, 359 p., 60 fig., 27 lei.

D. PRODAN, **Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea**, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei; vol. II, 1968, 862 p., 48 lei.

N. IORGA, **Materiale pentru o istoriologie umană**. Fragmente inedite publicate de Liliana N. Iorga, 1968, 375 p., 1 pl., 23 lei.

I. I. RUSSU, **Illirii**. Istoria-limba şi onomastica-romanizarea, „Biblioteca istorică", XVII, 21,50 lei.

D. BERCIU, **Arta traco-getică**, „Biblioteca de arheologie", XIV, 1969, 234 p., 31 lei.

SCIV, tomul 21, nr. 4, p. 529–714, Bucureşti, 1970

I.P.I. – c. 5853

48 828

Lei 25